307.411

ÉPÍTŐIPARI MŰSZAKI EGYETEM
VÁROSÉPÍTÉSI TANSZÉKE

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

BUDAPEST, 1953. JULIUS.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

ÉPÍTŐIPARI MŰSZAKI EGYETEM
VÁROSÉPÍTÉSI TANSZÉKE

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

BUDAPEST, 1953. JULIUS.

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
1953. julius

T a r t a l o m: Oldal

Tanulmányok és közlemények:

x Preisich Gábor-Szimély Károly: A magyar városok városkörnyéke tervezésének irányelvei és metodikája 3

x Granasztói Pál: A renaissance és a barokk kor városépitési teoretikusai 83

Háhn Géza dr.: A településegészség tudomány aktuális problémái 117

- : A város. /Részlet a Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopediából/ . . 134

Szemle:

Könyvszemle 207

Krónika 211

Az x-gal jelölt tanulmányok az Építőipari Müszaki Egyetem Városépitési Tanszéke tudományos munkája keretében készültek Perényi Imre egyetemi tanár irányitásával.

Az ábrákat Lóránt Péterné és Szilas Gyula készitették.

Felelős szerkesztő és kiadó: Perényi Imre egyetemi tanár

Szerkesztők: dr. Valló István és Keresztély György tudományos kutatók.

Városép.53.-14.748/Cs.

A magyar városok városkörnyéke tervezésének irányelvei és metodikája

Irta: Preisich Gábor és Szimély Károly

Lektorok: Jankovich István és Papp Imre

B e v e z e t é s

A városkörnyék fogalma

A várostervezők a multban, amikor adott és megváltozhatatlannak feltételezett társadalmi és gazdasági helyzetből indultak ki városrendezési terveik készitésénél, vagy amikor a fejlődés megfelelő felmérése nélkül, irreális, utópisztikus elképzelésekbe merültek, ugyanugy hibás uton jártak, mint amikor városrendezési terveiket a város közigazgatási határánál mereven lezárták.

Nem vették tekintetbe a tervezésnél a város fejlődésének reális lehetőségeit - erre a kapitalizmus körülményei közt módjuk sem volt - de rendszerint azt sem vették figyelembe, hogy a város nem önmagában és környezetétől függetlenül létezik, hanem szükebb és tágabb környezetéhez a legkülönbözőbb szálakkal kapcsolódik, keletkezése, fejlődése, az általános fejlődés és ezen belül az ország és a város környezetét alkotó területek életének, fejlődésének függvénye.

Ezeknek az összefüggéseknek elhanyagolása egyik oka volt annak, hogy a kapitalista városok környezete általában teljesen tervszerütlenül alakult ki. Mig maga a város, legalább részben az uralkodó burzsoázia igényei szerint és a városi proletáriátus küzdelmeinek eredményeképen bizonyos mértékü tervszerü fejlődést tükröz /rendezett utcasorok, tervszerüen telepitett - ha nem is kielégitő mennyiségü - parkok, közmüvesités, a közlekedés megszervezése, bizonyos egészségügyi követelmények betartása stb./, addig a város közigazgatási határán tul eső területe, rendszerint a spekuláció szabad martalékává vált, amelyet rendezetlen "külvárosi nyomortelepek" rendszertelenül települő iparüzemek és a természeti adottságokkal folytatott rablógazdálkodás jellemeztek.

A környezet olyan adottságainak felhasználása, amellyel a városi lakosság üdülésére, egészségének helyreállitására,

vagy a város levegőjének tisztitására lettek volna alkalmasak - általában nem volt a "városrendezési terv" tárgya, ezek fennmaradása, vagy kipusztitása általában az uralkodó osztály egy kis rétegének - az erdőgazdálkodást folytató, nagy vadászterülettel, kastéllyal, parkkal rendelkező földbirtokos rétegnek kénye-kedvétől, illetőleg fenntartásuk önmagában rentábilis, vagy nem rentábilis voltától függött.

A szocialista városrendezési terv ezzel szemben az egész országra kiterjedő népgazdasági terv szerves része, tehát nem állhat meg mereven valamilyen közigazgatási, vagy egyéb "határnál", hanem kapcsolódik a vele összefüggő területek tervéhez, elsősorban ahhoz a területhez, amellyel a város a legszorosabb kölcsönhatásban áll, amely az "érdekek és vonzások sürü szálaival van a városhoz kötve" oly mértékben, hogy lényegében a várossal - tervezési szempontból egységnek tekinthető - a városkörnyékhez.

A szovjet városépités legfontosabb történelmi okmánya, a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsának és a SzK(b)P. Központi Bizottságának 1935. évi "Moszkva ujjáépitésének általános tervéről" szóló rendelete már kimondja, hogy a város körül erdei park védőövezetet kell létesiteni, "amely a város számára tiszta levegő tartályul, a lakosság számára üdülőhelyül szolgáljon", a Sz.U. rendelete előirja, hogy a város körül a város szükségleteit ellátó mezőgazdasági övezetet kell létesiteni, és rámutat arra, hogy a városkörnyék megtervezése a város szempontjából elsőrendü jelentőséggel bir.

E rendeletek alapján a Szovjetunióban minden város körül megtervezik a városkörnyéki övezetet, amelynek terve annyira szoros kapcsolatban áll magának a városnak rendezési tervével, hogy vele lényegében egy egységet alkot. Kialakultak a városkörnyéki tervezés irányelvei, szükségletei.* Ezek alapul szolgálnak munkánkhoz, amelyben megkiséreljük, hogy a magyar viszonyokhoz alkalmazkodva tárjuk fel a városkörnyék tervezési problémáit.

Mielőtt magára a városkörnyék tervezésének kérdéseire rátérnénk, először tisztáznunk kell magának a <u>városkörnyéknek fogalmát</u>, át kell tekintenünk nagy vonalakban, hogy város

---

* V.ö.M.O.Hanke: Városkörnyéki övezet tervezése

és környéke hogy alakultak, milyen kölcsönhatásban állnak egymással, hogyan illeszkednek az ország területének nagyobb egységeibe, jelentőségük, kiterjedésük milyen változásoknak van alávetve.

A történelem folyamán különböző okok folytán keletkezett. települések, akár mezőgazdasági területek müvelésének sulypontjain /falvak/, akár természeti kincsek lelőhelyein /bányák, olajforrások, erőművek/ keletkeztek, akár termelvények gyüjtő, feldolgozó és elosztó helyein, szállitási gócpontjain vagy átrakodási helyein jöttek létre, természetszerüen egymásra is hatottak; nagyobb gazdasági egységek keletkeztek, amelyben egyes települések nagyobb jelentőségü adottságaik, központibb fekvésük folytán a területek társadalmi, kulturális és igazgatási csomópontjaivá fejlődtek, városokká, tájközpontokká váltak. Ez visszahatott egyrészt további kialakulásukra, másrészt fokozottan befolyásolta a környezetükbe tartozó települések jellegét, lakosságuk életformáját.

Ez a kölcsönhatás egyrészt a környezetnek, a tájnak a városra gyakorolt hatásában, elsősorban magának a városnak miként való kifejlődésében nyilvánul meg, másrészt a városnak a környezetre, a tájra gyakorolt hatásában jelentkezik.

A városnak a környezetre irányuló hatása részint a város sulyponti jelentőségének megfelelően távolabbi "regionális" vonatkozásu és kiterjed arra a vidékre, tájra, "regióra", amelynek tényezői a város kifejlődésére hatással voltak és amely területre a város gazdasági /termelési, áruelosztási, közlekedési, ill. társadalmi /kulturális, igazgatási stb./ szempontból befolyást jelent, részint pedig "környéki" jellegü és a városi agglomeráció életmüködéséből származó közvetlen szükségleteknek kielégitését, egyes mezőgazdasági termékek, munkaerőszükséglet, épitőanyag, közmüvek, a városi lakosság egészségvédelme, üdülése szempontjából felmerülő igényeket szolgálja és ezen igények racionális kielégitésére szükséges területeket érinti.

A város, mint központi település vonzó és szervező erőt jelent. Ez az erő távolodva a várostól, a távolsággal arányosan csökken, mig olyan terület következik, melynél már egy más táj /régió/ centrumát képező város vonzóereje eléri intenzitásban az előbbiét. Itt lesz a város által szervezett területnek,

regionális vonzáskörzetének határa. Nyilvánvaló, hogy minél nagyobb a központi település, a tájcentrum minél nagyobb táj /régió/ központjaként fejlődött ki, annál erősebb, ill. távolabb ható vonzást is gyakorol. Minél nagyobb kiterjedésü ill. gazdasági jelentőségü a tájegység, a régió, annál erősebb, nagyobb tájközpontokat fog magának kifejleszteni. A központi települést tehát a táj erői hozzák létre és fejlesztik ki. Más a helyzet a városkörnyéknél, ahol maga a város létezése, szükségletei vetik fel azokat az igényeket, problémákat, amelyeket a város közvetlen környezete, a városkörnyék hivatott kielégiteni. A városkörnyéket, mint a várossal szimbiózisban élő területet maga a város alakitja ki különleges szükségleteinek megfelelően.

Összefoglalva ugy mondhatjuk, hogy a táj /régió/ fejleszti ki a tájat szervező központ szerepét betöltő várost, ez pedig a saját különleges funkcióiból eredő szükségletei folytán alakitja ki a vele szoros életegységben müködő városkörnyéket.

E két fogalom "régió" és "városkörnyék" tehát egymástól nem csupán nagyságrendileg, de funkciójuk szempontjából is különböznek, ez a szemlélet vonatkozásában is megnyilvánul.

A "régió" vizsgálatánál ugyanis az egymással összefüggésben álló nagyobb területet gazdaság-földrajzi vonatkozásban a maga összességében nézzük, ennek a területnek a város csupán egyik legjelentősebb eleme, központja, a városkörnyék vizsgálatánál pedig a város oldaláról, a város szempontjából nézzük annak környezetét, a régiónak csupán azt a részét, amely a város ellátása, lakosságának üdülése, védelme, termelése, lakása, közlekedése szempontjából döntő jelentőséggel bir.

Ennek a területnek településeire, közlekedésére, lakossága életformájának kialakulására a városnak döntő befolyása van. A "városkörnyék" gazdasága és élete nagyrészt a város befolyása alatt alakul ki; a mezőgazdaság megváltoztatja arculatát, jellegzetes városkörnyéki iparüzemek keletkeznek, az erdők egészségügyi, védő jellege lép előtérbe, másrészről bizonyos mértékig a környék is visszahat a városra, igy a város egészségügyi állapotára, a környéken nyert épitőanyagok révén a város épitészeti megjelenésére stb.

A városkörnyék kiterjedése, mint azt az előbb mondottakból következik, nem az időtől független állandó, hanem azzal változik. Magának a városnak növekedése, fejlődése folytán is

módosul a városkörnyék területe és jelentősége. A városkörnyéket kialakitó tényezők e szempontból lényegükben kétfélék. Egyrészt nagy vonalakban állandónak tekinthető természeti adottságok - ilyenek: a topográfiai helyzet, vizfolyások, tavak, természeti kincsek, talajviszonyok, bár meg kell jegyezni, hogy fentiek is változnak, a természeti kincseket kitermelik, a talajminőséget javitják, természeti viszonyok "változhatatlannak" tekintett adottságainak megváltoztatására pedig a kommunizmus épitésének hatalmas természetátalakitó munkái mutatnak példát.

A városkörnyékre ható tényezők más része állandóan változik. Ilyen maga a város, az azt körülvevő települések, összes intézményeikkel, a müvelésbe bevont területek, az ipari üzemek, közlekedési létesitmények stb. Ezek változásának befolyása a városkörnyékre részben növelő, részben csökkentő tendenciáju. A városnak növekedésével, lakosságának szaporodásával, szükségletei állandó fokozódásával nagyobb ellátóterületre van szüksége, a mezőgazdasági területek müvelésének technikai és agronomiai fejlődése viszont nagyobb terméshozamával az ellátó terület kiterjedését csökkenti. A közlekedés fejlődése távolabbi területeket kapcsol be a város vonzásterületébe,az ipari üzemek fejlődése kihat a környezetben foglalkoztatott munkáslétszámra is. A város lakásviszonyainak javulásával viszont a városba naponta bejárók száma százalékosan csökken és igy tovább.

E tényezők tehát, szemben az előbb emlitett természeti adottságok állandóbb jellegü befolyásával, változó hatással vannak a városra és környékére az általános és a helyi gazdasági, kulturális és társadalmi fejlettség fokának megfelelően.

A városkörnyéknek ez a város nagyobbodásától függően és az általános technikai, gazdasági és kulturális fejlődéssel párhuzamosan változó volta, a városkörnyék egyik jellegzetes különbsége a földrajzi és gazdasági egységet jelentő és igy állandóbb jellegü határokkal biró régióval szemben.

Mindezek alapján megállapithatjuk, hogy a városkörnyék bár kiterjedése - különösen nagyvárosok esetében - gyakran elérheti a regionális szempontból nézett "kistájegység" nagyságát - a régiótól eltérő fogalom. Mig a régió lényegében gazdaság-földrajzi, a városkörnyék városrendezési definició.

Ennek megfelelően területrendezési szempontból a régió rendezési tervének kidolgozása a területrendezés feladatkörébe

esik, azt "regionális területrendezési tervnek" nevezzük, a városkörnyék rendezési terve a városrendezési tervek kategóriájába tartozik és a város általános rendezési tervének kiegészitő része.

A városkörnyék a várossal politikai, gazdasági, közlekedési stb. vonatkozásban olyan szoros összefüggésben áll, hogy az általános városrendezési terv csupán e terület tervével együtt készithető el helyesen és azzal lényegében egy egységes tervet alkot.

II. A városkörnyék tervezéseinek feladatai és irányelvei

A környék fogalmának meghatározása után következő lépés megállapitani, hogy a környék rendezési terve, jobban mondva a városrendezési tervnek a környékre vonatkozó része, mit tartalmazzon, mely kérdésekre térjen ki, azokat milyen mélységig tárja fel és hogyan csoportositsa.

Ehhez előre kell bocsátanunk azt az alapelvet, hogy ugyanugy ahogy területileg a városkörnyék befelé a városhoz, kifelé a tágabb környezethez, a régióhoz, az országhoz kapcsolódik, ugyanugy a tervezés folyamán a környék rendezésének terve sem mint lezárt egész, hanem mint folyamatos láncolat része jelentkezik, amely a népgazdasági tervre támaszkodva, a településfejlesztési tervtől az általános városrendezési terven keresztül a részletes rendezési tervekig terjed.

Azért, amikor a környékrendezési terv tartalmáról általában beszélünk és a környék megfelelő kialakitásához megoldandó problémákat, kérdéseket általánosságban soroljuk fel, feltételezzük, hogy a tervezés különböző fázisaiban e kérdések megoldását ugyanugy, mint a szorosan vett városnál, folyamatosan, az elvi meghatározástól egészen a részletek kidolgozásáig meg kell oldani.

A városkörnyék fogalmából következik, hogy annak mind a városi lakosság, mind a környéken meglévő ill. telepitendő lakosság állandóan növekvő szükségleteit ki kell elégitenie. A környékrendezési terv lényegében e szükségletek kielégitésének miként való megoldását és a megoldásnak területi kivetitését tartalmazza. A feladatok természetesen különböző vonatkozásban tullépnek e szempontokon, a város és környéke országos szerep-

körének megfelelően, igy kulturális, üdülési és elsősorban termelési vonatkozásban,hiszen éppen a település országos szerepköre és feladatai határozzák meg a városalkotó erők mértékét ezektől függ a város fejlődésének jellege és üteme.

A tervezésnek egyrészről ki kell terjednie a már fennálló adottságok /pl. fennálló gyárak, lakóterületek/ vizsgálatára olyan szempontból, hogy ezek mennyire alkalmasák a fejlesztési terv alapján adódó szükségletek kielégitésére, mennyiben tartandók meg, fejlesztendők vagy számolandók fel, másrészről meg kell állapitani a szükségletek követelte uj létesitmények /uj ipartelepek, üdülőterületek, erdősávok, stb./ telepitési lehetőségeit, helyét és kiterjedését. Megtartandó, vagy fejlesztendő adottságok és az uj szükségletek természetesen egységes terv elemeit kell, hogy képezzék, kialakitásuknál a város és a környék sajátos adottságaiból, természetföldrajzi, települési, termelési és társadalmi viszonyaiból kell kiindulni.

A városkörnyék tervezése során a fennálló szükségletekkel kapcsolatosan megoldandó alapvető feladatokat a következőképpen csoportosithatjuk:

1./ A városkörnyéki tervezésbe bevonandó terület megállapitása
2./ a városkörnyék szerkezeti felépitése, épitészeti kialakitása,
3./ a lakóhellyel kapcsolatos szükségletek kielégitése,
4./ ipari termeléssel kapcsolatos szükségletek kielégitése /bánya és iparüzemek/
5./ mezőgazdasági terület megszervezése
6./ a lakosság egészségvédelme, üdülőterületek
7./ közlekedési szükségletek kielégitése /viziutak, kikötők, repülőterek, vasuthálózat, pályaudvarok, uthálózat/
8./ a lakosság közintézmény-szükségleteinek kielégitése
9./ közellátási, közüzemi, közmü szükségletek kielégitése

Természetesen ez a csoportositás, mint minden hasonló csoportositás nem lehet merev és jelentős átfedéseket tartalmaz. Igy pl. a személelhelyezés megfelelő megoldása elsőrendü egészségvédelmi szükséglet kielégitését is szolgálja; az ipari telepités megoldása magában foglalja az iparüzemek lakótelepeinek kérdését, a közlekedési tényezők, bár a települések alkotó tényezői, lényegükben az egyéb szükségletek meg-

felelő kielégitése szempontjából vizsgálandók stb.

Fentiek alapján most már összefoglalhatjuk a tervezés folyamán figyelembeveendő szempontokat, a szükségletek egyes csoportjain belül. Minden esetben meg fogjuk azokat vizsgálni, mind a környék helybeli lakossága, mind az azon kivül lakó városi, vagy országos lakosság szempontjából, át fogjuk tekinteni mind a már meglévő létesitmények megfelelő felhasználásával, vagy felszámolásával, mind az ujonnan telepitendő létesitmények elhelyezésével kapcsolatos követelményeket.

1./ A városkörnyéki tervezésbe bevonandó terület megállapitása.

Mielőtt a város környékének városrendezési tervezéséhez hozzá kezdenénk, elsősorban meg kell állapitanunk a tervezésbe bevonandó terület kiterjedését.

A városkörnyék és város kapcsolatának sokrétü voltából következik, hogy a "városkörnyék" határa nem lesz egyértelmüleg meghatározható merev vonal. Más és más "határ" adódik ha a különböző egymásraható tényezőket egyenként vizsgáljuk; igy pl. nyilvánvalóan különbözőként adódhat a város u.n. mezőgazdasági ellátóövezetének határa és annak a területnek a határa, amely a város lakosságának üdülőterületeként vonandó be a városkörnyékbe.

Ezen felül mint már emlitettük, a városkörnyék kiterjedése, határai, a társadalmi és gazdasági fejlődés folyamán állandóan változnak. Ezért szükséges a szakmai fejlesztési tervekben lefektetett népgazdasági tervelgondolások, ill. a regionális tervek ismerete is.

A városkörnyék határát fentiek figyelembevételével a városkörnyék kiterjedését meghatározó egyes tényezők vizsgálata utján kivánjuk megközelitőleg meghatározni gondosan ügyelve arra, hogy e tényezők környéki és regionális hatását egymástól lehetőleg élesen elválasszuk. E vizsgálatok összesitése, ill. együttes mérlegelése utján állapithatjuk meg azután a további vizsgálatokra és tervezésre szánt területet magában foglaló határvonalat.

A határmegállapitás alapjául szolgáló irányelvek a következőkben foglalhatók össze:

A város termelő és szervező központi tevékenységéből kifolyólag munkaerőszükséglete rendszerint nagyobb, mint amennyit a határain belüli lakosság ellátni képes, egyrészt mert a

városi lakásépitkezések és általában a városban való letelepedés lassabban követik a munkaerőszükséglet növekedését, másrészt mert a városban dolgozók egy része nem akarva feladni a falun jobban üzhető háztáji gazdálkodást, a környéken meglévő lakhelyét nem adja fel, ill. ott telepedik le. Ennek következményeképpen a dolgozók egy része a város környékéről jár be naponta munkahelyére. A város u.n. napi ingavándorforgalmának tulnyomó része a környék lakosságának - főleg a város ipari termelésében dolgozó hányadából - adódik. Ennek nagysága, ill. a lakossághoz viszonyitott aránya, a város közvetlen vonzási hatásának egyik fokmérője, hirtelen csökkenése annak határát jelzi.*

A város és környék között másik jelentős kapcsolat a környék mezőgazdasági termékfölöslegének tulnyomó részben a városba való szállitása. A város mezőgazdasági termékekkel ellátásába való ilyen bekapcsolódás határa a város nagysága, lakosainak száma, a város tömörültebb, vagy lazább szerkezete, háztáji és kertgazdaságainak mennyisége és minősége mellett a környék talajviszonyaitól, termelésének fejlettségétől, jellegétől és a közlekedési viszonyoktól függ.

Ennek pontos mértékét csupán részletes statisztikai adatfelvétellel lehet megállapitani. Közelitő tájékoztatást nyujthatnak azonban a hasonló jellegü városokra és környezetükre végzett vizsgálatok eredményei alapján az "egy ellátatlan lakos" mezőgazdasági termékekkel való ellátásához szükséges mezőgazdasági terület átlagos nagyságára megállapitott adatok. Ezek felhasználásával a város és környéke ellátatlan lakossága számának és a környék müvelésbe bevonható mezőgazdasági területei nagyságának és fekvésének egybevetése utján a város ellátási övezetének határai közelitőleg megállapithatók. Az igy megállapitott határok természetesen a földrajzi, valamint a közlekedési helyzetnek, továbbá a szomszédos vonzási központoknak, vagy más különleges tényezőknek /pl. országhatár/ megfelelően módosulhatnak.

---

* A közlekedés szempontjából való elhatárolás azt jelenti, hogy a város és városkörnyék együttes területének munkaerő szempontjából lényegileg sem aktivnak, sem passzivnak nem szabad lenni.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az ellátó övezet általában csak kisebb városok és jó talajviszonyok mellett esik közel a többi tényező által kialakuló környék határhoz, nagyvárosoknál /pl. Budapestnél/ viszont messze tullépi a környékhatárként számbavehető területet és nem környéki, hanem regionális kérdéssé válik. Ilyen esetben a tervezés folyamán kell megállapitani, hogy a város a környék területéről milyen terményből, milyen százalékos ellátásra számithat megfelelően megszervezett mezőgazdasági müvelés esetén.

A városi település sürüsége, a beépités zártabb volta szükségessé teszi a város üdülő és egészségvédelmi területeinek biztositását. A várost körülvevő erdők, ligetek, sport és kirándulás céljára felhasználható üdülő területek, határozzák meg a városkörnyék ilyen szempontból megvonható határát.

A környék határán belül kell, hogy feküdjenek a városiközmüvek létesitményei céljából felhasznált területek, viznyerő területek, szennyvizemésztő területek és szeméttelepek is.

Az ipari termékek kereskedelmi elosztóhálózata tekintetében olyan helyzet alakul ki, hogy a közvetlen környék ilyfajta elsődleges szükségleteit a városban szerzi be. Erre nézve környéki vonatkozásban a legalább havonta ismétlődően bevásárlásra kerülő cikkekkel /pl. háztartási cikkekkel/ szemben a legalább évenként ismétlődő bevásárlások utján beszerzett általános használati cikkek /pl. cipő, konfekció/ elosztó hálózata tekintendő irányadónak. A környék kisebb lakosságsürüsége és igy kevesebb igénye következtében a város körül csak olyan távolabbi körzetekben alakul ki ipari elosztóhely, amelyek a városba bevásárlás céljából való bejárás szempontjából már messze esnek. Ez a városkörnyék bevásárlási határa.

A városban elhelyezésre kerülő általános jellegü - tehát nem regionális jelentőségü közintézmények kapacitásuknak megfelelően a környék lakossága részére is szolgálnak. Pl. egészségügyi gondozó intézetek, a városban telepitett középiskolák, az ipari és mezőgazdasági középfoku iskolák feladata a környék igényeinek kielégitése is. A város szinházai, kulturházai és egyéb müvelődési intézményei a környék kulturális előrehaladásának is tényezői. A felsorolt egészségügyi és kulturális létesitmények vonzási területei, a szomszédos települések hasonló intézményei hatásfokának és a közlekedési viszonyoknak tekintetbevétele mellett szintén a városkörnyék egészségügyi, szociális,

illetőleg kulturális, oktatási szempontból kialakult határait jelentik.

A közigazgatási intézmények és általában a társadalmi szervezetek székhelyei a környék területének közigazgatási felosztásához alkalmazkodnak és igy azok vonzási területei egybeesnek a megyék, járások határaival. A városkörnyék szempontjából itt rendszerint csak a járáshatárok szerepét kell tekintetbe vennünk.

A városkörnyék kiterjedésének, a városkörnyék határainak megállapitásánál mindig szem előtt tartandó, hogy azok az egyes tényezők speciális jellegzetességei mellett, általában a környező táj, földrajzi, topográfiai, vizrajzi, természeti adottságok és az ezekkel összefüggő közlekedési létesitmények: utak, vasutak, vizi közlekedési lehetőségek együttes hatása alapján alakulnak ki. Magukat a határmegállapitó tényezőket pedig mindig két szempontból kell mérlegelnünk. Az egyik az, hogy az egyes tényezők milyen távolságig hatnak, a másik pedig az, hogy ez a hatás milyen minőségü, milyen mértékü. A kettőnek egybevetése, valamint az előbbiekben már emlitett népgazdasági fejlesztési adatok számbavétele szolgáltatja a vizsgált tényező hatása szempontjából kialakitható városkörnyéki határok kiterjedését.

E mellett egyes városok környéke arányban és nagyságban a város jellege, a természeti és települési, társadalmi viszonyoknak megfelelően igen nagy eltéréseket mutathat. Magyarországon jellegzetes az alföldi városok igen nagy és meglehetősen bizonytalan határvonala "környéke" /szemben pl. a sürü települések közepette álló dunántuli városok élesen adódó, aránylag kis környékzónájával/. A fejlődés, a települések süritése, a mezőgazdaság intenzitásának növelése e környék területének viszonylagos csökkenéséhez kell, hogy vezessen.

Az igy megállapitott környék határ azonban a környék tervezésének csak hozzávetőleges határait jelenti, amely a konkrét tervezés során bizonyos mértékig módosulhat.

2./ A városkörnyék szerkezeti felépitése, épitészeti kialakitás

A bevezetésben már emlitettük a szocialista területi tervezés egységét, vagyis azt a körülményt, hogy egységes rendszert képez, ahol a kisebb alkotó elemek a nagyobb elemekbe kapcsolódnak és azok szerves részét képezik. Ez következik a szo-

cialista tervgazdaságból és annak mindent átfogó léptékéből. Fentiek nyilvánvalóvá teszik, mintahogy a szocialista város is határozott szerkezetet mutat, ahol a területfelhasználás egyes elemeinek, lakóterületeknek, ipari területeknek, szabad területeknek megvan a maguk helye és rendszere, az ezeket összefüző forgalmi hálózat pedig e területeket szervesen és kompozicionálisan összekapcsolja. Ugyanigy a városhoz csatlakozó szervezett egészet kell hogy alkosson a városkörnyék, amelynek határozott, bizonyos jellegzetes elemeket felmutató, de a helyi adottságokat messzemenően figyelembevevő szerkezete van.

Melyek ennek a szerkezetnek általános jellegzetességei, sajátosságai; melyek azok az adottságok, amelyek a városkörnyék szerkezetének kialakitására domináns jelentőséggel birnak?

Elsősorban a városkörnyék nagy területi mérete és ebből kifolyólag az a körülmény, hogy a beépitetlen területek, a "táj" jelentékeny tulsulyban vannak a beépitett területek felett. Mint tudjuk, a városkörnyék területe többszöröse, gyakran sokszorosa a város területének, lakosszáma viszont a város lakosszámának általában csupán kis része, fő szerepe a város szempontjából annak kiszolgálása, elsősorban olyan vonatkozásokban, amelyek nagy szabad területeket igényelnek /levegőjavitás, üdülés, terményekkel való ellátás stb./.

A városkörnyék fenti sajátosságából következik, hogy a természeti viszonyok, természeti adottságok a városkörnyék tervére döntő jelentőséggel birnak. Nem csak oly értelemben, hogy a városkörnyék tervére közvetlenül hatnak, nyilvánvaló, hogy a domborzati viszonyok, vizfolyások, talajviszonyok határozzák meg elsősorban, hogy mely területet mire használunk fel a városkörnyéken - de olyan értelemben is, hogy a városkörnyék kialakitása szempontjából az ember természetátalakitó tevékenységének tág tere nyilik, a természet adottságainak alkotó módon való felhasználása, azok megjavitása, kiegészitése, káros hatásai elleni védelem terén.

Másik fontos sajátosság, amelyet a városkörnyék szerkezetének kialakitásánál figyelembe kell vennünk, a városkörnyék egyes területrészeinek egymás jellegétől való igen nagy eltérése, mind rendeltetés, mind intenzitás szempontjából. Nyilvánvaló, hogy az intenziv kihasználásu üdülőterületek a vá-

rosból kiszoruló ipar, vagy a város kommunális létesitményeinek elhelyezésére szánt területek alapvetően különbözni fognak, pl. az a mezőgazdasági és állattenyésztési területektől sokkal nagyobb mértékben mint magában a városban a települési területek egyes részei. A rendeltetés sokfélesége, az egyes területeknek gyakran többféle rendeltetést egyidejüleg betöltő szerepe szükségessé teszik, hogy a környék tervezésénél a területfelhasználás kérdéseinek tiszta tagolásain kivül az egyes területek rendeltetésének kérdését is behatóan tisztázzuk és világos rendszerbe foglaljuk.

Ez a tiszta tagolás vezet a szocialista városkörnyék tervében a zónák, övezetek kialakitásának rendszeréhez. A szovjet szakirodalom három zónát különböztet meg, amelyek a várostól kifelé haladva a következők:

a/ Erdő és parksáv; rendeltetése elsősorban a város levegőjének kondicionálása és a tömeges üdülés /szabadnap, hétvége/ biztositása. Ebben az övezetben a beépités szigoru korlátozása szükséges.

b/ Városkörnyéki települések sávja; amelyben a nyaraló épitkezés, a várost ellátó külső üzemek, az ezeket kiszolgáló lakosság, a városba bejáró dolgozók lakásainak zöme helyezkedik el.

c/ Város mezőgazdasági ellátó övezetének sávja, amelyben a lakótelepülések ugyancsak korlátozandók a mezőgazdaság kiszolgálásához szükséges mértékig.

A gazdaságosság követelménye, hogy ezek a zónák a város centrumához minél közelebbkerüljenek, másszóval az, hogy a városkörnyék mennél kisebb legyen. Világos, hogy a technika fejlődésével, a zónák intenzitásának növelésével /intenzivebb erdősités, tömörebb lakótelepek, intenziv földmüvelés/ a fejlődés iránya errefelé mutat, viszont tágitja a városkörnyék határait "a társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégitésének biztositása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növelésével, a szocializmus Sztálin elvtárs által megfogalmazott alaptörvénye.

A városkörnyék szerkezetének felépitését, tagolását befolyásoló adottságok közül ki kell emelnünk a városkörnyék esetenként kialakuló országos szerepkörét. Országos jelentőségü

üdülőterületek /pl. Balatonvidék, Bükk stb./, bányavidék /Pécs vagy Miskolc környéke/ vagy termelési terület /erdő, halgazdaságok stb./ a környék szerkezetére, kialakitásának jellegére döntő befolyást gyakorolnak. Megváltoztatják a környék és város egymáshoz viszonyitott sulyát, intenzitását, a városi és környéki lakosság arányszámát, a környék területének kiterjedését,"zónáinak" kialakitását. Sok esetben a "környék" sulyát, jelentőségét, annyira megnövelik, hogy a város a környéknek már nem központja, hanem csupán legfontosabb eleme és a terület rendezése regionális tervezési feladattá válik. Szemléltető példák erre ipari vonatkozásban a Komló körüli települések, hasonló a sziléziai bányavidék területe is, vagy pl. üdülési vonatkozásban a Balaton vagy Mátravidék.

A városkörnyék tervének további sajátossága a tervezés gerincét alkotó forgalmi rendszerének a város forgalmi rendszerével, szerkezeti vázával való szoros összefüggése. Az utvonalak hálózata a városkörnyék tervének - ugyanugy, mint a városénak - legfontosabb szerkezeti eleme, amelynek kialakulásával a funkcionális követelményeken tulmenően a városkörnyék és a város jellege, rendeltetése, jelentősége, épitészeti tartalma messzemenően kifejezésre juttatható.

Fentiekben körvonalazott feladatok nyilvánvalóvá teszik, hogy a városkörnyéki táj "épitészeti kialakitásának" megoldása a városkörnyéki tervezés egyik elengedhetetlen feltétele.

A város és városkörnyék szerkezeti egységének az épitészeti kompozició egységében is érvényesülnie kell. Ennek a kompozicionak központi magja a város maga, az egész környék szervezője, központja nemcsak gazdasági, igazgatási, vagy kulturális szempontból, de ezekből kifolyólag épitészeti vonatkozásban is; hangsulyai pedig az egyes városkörnyéki települések, vagy a tájban álló jelentős épületek. Kapcsolatukat mind forgalmi, mind épitészeti, vizuális szempontból is az őket összekötő utvonalak alkotják.

A város és környék kialakitásának egységéből következően arra kell törekedni, hogy a város a környéknek ténylegesen centruma legyen, nem csupán funkcionális szempontból, de oly módon is, hogy az eszmei élmények, épitészeti kompozicók jelentősége a város felé sürüsödik, a város felé irányul, a városkompozicióval a "városkapuk" pontjain találkozik. Ugyanigy mondhat-

juk, hogy a város épitészeti gondolata kompoziciója kisugárzik a város környékére.

Ezt a kompoziciót ugy kell létesiteni, hogy tükrözze a város és a környék egyes elemeinek sajátos jelentőségét, hangsulyozza ki a szocializmus épitéséhez füződő jelentős épitményeket - pl. egy nagyobb iparüzemet, kulturális létesitményt, ugyanekkor vonja bele a kompozicióba a mult haladó hagyományait, történelmi emlékeit.

Természetesen tekintetbe kell vennie a már meglévő létesitményeket, ezek továbbfejlesztési lehetőségeit, ugyanakkor ki kell jelölnie az előző pontokban tárgyalt tárgyi szükségletek alapján az uj létesitmények helyét olymódon, hogy az egységes kompozicióé részévé váljanak.

Az épitészeti kompozíciót, a táj jellegének figyelembevételével, felhasználásával, alkotó továbbfejlesztésével kell kialakitani, a természet szépségeit fel kell használni és a nagyszabásu kialakitás részévé kell tenni.

A környéktervezés épitészeti jellegü feladatai nem csupán a települések önmagukban való megtervezéséből állnak.Ezek elhelyezésének, városrendezési tervének, sziluettjük kialakitásának minden esetben messzemenően tekintetbe kell vennie azt a látványt, amelyet a hozzájuk vezető utvonalakról, a vasutvonalakról nyujtanak. Maguknak ezeknek a vonalaknak elhelyezését a forgalmi szempontokon felül ugyancsak az épitészeti kompozició szempontjai: a tájba való beilleszkedés, a hangsulyos pontokra kivánatos rálátás stb. befolyásolják.

Megtervezésükkel egyidejüleg biztositani kell a tájba bele nem illő elemek eltávolitását, a tervet nem zavaró elhelyezését, ill. a tervnek olyan kialakitását, amely ezeket elkerüli. Példaként emlitem meg az egyes hegyoldalakát elcsufitó kőbányákat, a városi szeméttelepek problémáját és azoknak a kapitalista fejlődésből itt maradt rendezetlen lakó vagy ipartelepeknek kérdését, amelyek korszerü átalakitására, vagy felszámolására a tervezésnek csupán távolabbi ütemeiben kerülhet sor.

Nyilvánvaló, de nem lehet elégszer hangsulyozni, hogy az épitészeti kompozició nem önmagáért való; célja a város és környék ténylegesen fennálló, vagy kialakitható értékeinek bemutatása a reális lehetőségek határain belül. Ezért az épitészeti kompozició terveinek is, akár a tervezés többi ele-

máinek is, reálisoknak, gyakorlatilag megvalósithatóknak és ütemezhetőknek kell lenniök. Ütemeikben tükrözniök kell népgazdaságunk mindenkori fejlődésének fokát. Az egyes ütemek a kompozició önmagában is megálló részei kell hogy legyenek, amelyek kapcsolódnak a településfejlesztés, közlekedési hálózat, mezőgazdasági fejlesztés stb. megfelelő ütemeihez.

-.-.-.-

Ha csoportositani akarjuk azokat a helyi adottságokat, amelyek a környék szerkezetének kialakulását, megtervezése módját lényegében befolyásolják, a következőket sorolhatjuk fel:

A természetföldrajzi adottságok.

Nyilvánvaló, hogy a környék terepének alakulata, domborzati viszonyai, folyó és állóvizei stb. a környék egyes részeinek felhasználási módjára és ezzel a környék szerkezetére befolyást gyakorolnak, persze nem csupán passziv - tehát a jelenlegi helyzetet alapulvevő - hanem elsősorban aktiv, a természeti adottságokat tudatosan felhasználó, megváltoztató értelemben.

Települési viszonyok.

A meglévő települések, épületek, anyagi, valamint történeti és esztétikai értékét messzemenően figyelembe kell venni. Természetesen azonban csak oly mértékben, ahogy ezek az egészséges fejlődésbe beilleszthetők és tényleges értéket jelentenek. Nyilvánvaló ugyanis, hogy pl. egy értékes szénbánya felett helytelenül elhelyezkedő település vagy egy egészségtelen nyomortelep felszámolása, nem pedig megtartása a tervezés feladata.

Termelési adottságok.

A termelési adottságok a természetföldrajzi adottságokkal együtt a környék szerkezetének kialakitásánál döntő szerepet játszanak és a termelő erők fejlettségi fokának megfelelően a természetnek az ember által való birtokbavételének módját és intenzitását jelzik. Növelésük, megváltoztatásuk a város, ill. környék szerepe, rendeltetése szempontjából is a tervezésnek egyik legfontosabb feladata.

Társadalmi adottságok.

A társadalmi adottságok nemcsak a tervek kialakitására,

hanem azok ütemezésének megoldására is befolyással vannak, hiszen a szocializmus fejlődésével állandóan változnak és azok kialakulását maga a környékrendezési terv is döntő módon elő fogja segiteni.

Természetesen az adottságoknak a jelentőségét a városkörnyék tervezésénél, akár a város tervezésénél, nem szabad túlértékelni. Ezek jelentős, a tervezést befolyásoló tényezők, azonban döntő a tervezésnél, a városkörnyék egészének, igy szerkezetének kialakitásánál is maga a fejlesztési terv: a szándék, a szerepkör, amelyet az ország fejlődésében a város és környéke elfoglal, hogy legmegfelelőbben szolgálhassa a népgazdaság arányos fejlődésének szocialista törvényét.

-.-.-.-

Maga a városkörnyék szerkezete, amely a fentiekben vázolt általános elvek és helyi adottságok kellő érvényesitésével a tervben kialakitandó, éppen ezek különbözősége miatt többféle rendszerben képzelhető el.

Ilyen a gyürüs rendszer, amelynél a várost védő erdőzóna és a mezőgazdasági zóna nagyjából egyenletes gyürükben helyezkednek el a város magja körül, a kettő között elterülő települési zónában pedig a laza, parkositott területekbe ágyazott települések a város körül egyenletes jellegü bolygó /satellit/ rendszert alkotnak. Ez a rendszer elsősorban egyenletes terepadottságokkal rendelkező, a környező nagyobb települések között centrálisan fekvő városok környékére, igy pl. alföldi mezővárosaink környékének kialakitására látszik alkalmasnak.

Másik a sugaras rendszer, amelyben az erdőövezet és a lakóterületek övezetei lényegében egymást felváltó ék alakban, a kocsikerék küllőihez hasonlatosan helyezkednek el a város körül, a zöldövezet ilyenkor mélyen behatolhat a várostestbe, a környéki lakóterületek pedig közvetlen kapcsolatba kerülhetnek a városi lakóterületekkel. A mezőgazdasági ellátó övezet is helyenként a város beépitett területe határának közeléig nyomul. A sugaras rendszer célszerüen ott alkalmazható, ahol a terepadottságok /pl. folyóvölgyek találkozásánál fekvő város, ill. a település kialakult szerkezete ilyen jelleg kifejlesztését indokolják. Települési vonatkozásban pl. Budapest dunajobbparti oldala ezt a jellegzetességet mutatja, a főutvonalak mentén kialakult lakótelepek elhelyezkedése folytán.

Harmadiknak a decentralizált rendszert nevezhetjük, amelynél a természeti, vagy termelési adottságok erdős hegyoldal, folyópart, vagy más vizfelület, bányakincs, stb. a városkörnyék valamely döntő fontosságu rendeltetésü részét - elsősorban az üdülőzónát - a városmagtól határozott irányba, vagy irányokba tereli, a szerkezetet ilymódon az előbbi, lényegében centrikus rendszerektől eltérően alakitja ki. Példaként lehetne emliteni dunamenti városokat pl. Vácot, Esztergomot, vagy Egert a Bükk és Mátra között.

Természetesen a fent emlitett három rendszer nem tekintendő merev sémaként. Ezeket sohase szabad mechanikusan alkalmazni, a valóságban többé-kevésbbé egymásbafolynak, egymást áthatják, ezáltal teszik egyedivé és változatossá a városkörnyéket.

3./ Lakóhellyel kapcsolatos szükségletek kielégitése.

A városnak és környékének nagy együttesében a lakosság szerepe igen sokféle és ezért településeinek jellege is igen különböző lehet.

A környéken lakik a városban dolgozók egy része, egészségi okokból, vagy a háztáji gazdálkodás lehetőségéért vállalja a hosszabb utazással járó fáradságot és időveszteséget. Ennek a rétegnek százalékos megoszlása a város és a környék jellegétől függően igen különböző lehet, iparral sürün betelepült városok esetén egészséges, jó épitési lehetőséggel biró környezet esetén viszonylag magas, laza beépitésü jellegü városoknál alacsony. Az arány a fejlődés folytán feltétlenül csökkenő tendenciát mutat, hiszen a városépités egyik legfontosabb feladata éppen egészséges és megfelelő mennyiségü lakással biró lakóterület biztositása, ezzel feleslegessé válik a város dolgozói számára, a város határán tuli letelepedés. A kétlaki életforma megszüntetése ugyancsak a szocialista fejlődés következménye. Másrészről azonban a közlekedés fejlődése megkönnyiti a város dolgozói számára a környéken való letelepedést.

A környékrendezési tervben tehát ennek a rétegnek lakóterületét biztositani kell. Szovjet irányelvek szerint elsőrendü követelmény ilyenkor, hogy a lakó és munkahely távolsága az 1 óra megközelitési időt ne haladja meg. A település minimális nagysága, ugyanugy, mint más városkörnyéki települések-

nél, ne legyen kevesebb 3000 főnél, ez egy 8 osztályos iskolához, mint jellegzetes primer közintézményhez tartozó lakosszám. Biztositani kell természetszerüen a település megfelelő egészségi viszonyait, közmüvesitését és közlekedési lehetőségét, áruellátását és elsőfoku közintézmény szükségletét. Lehetőleg már meglévő települések felhasználása, szükségszerü kiegészitése kivánatos, ez általában nemcsak gazdaságosabb, de társadalmi, népesség-ellátási szempontból is előnyösebb, mint uj települések létesitése. Fenti általános irányelvek nem csupán a városban dolgozók lakóhelyére, de a többi városkörnyéki településekre is vonatkoznak.

A környék lakosságának másik csoportját a <u>környéki üzemekben dolgozó ipari lakosság</u> teszi ki. A város közelsége lehetőséget nyujt a lakosság aránylag magas foku kommunális és kulturális ellátására. Ennek biztositására célszerü a várostól e településeket szintén max. 1 órányi távolságban elhelyezni. Az ipari jellegü települések tömörítésére és a minimálisnak jelzett 3000-es lélekszám növelésére kell törekedni, ami elsősorban maguknak az iparüzemeknek koncentráltabb elhelyezését jelenti. A környék nagy kiterjedése minden esetben lehetségessé teszi az ipari lakosság egészséges elhelyezését és az esetleg zavaró hatásu iparüzem területétől megfelelő elválasztását. Rendszerint gazdasági és társadalmi szempontból is kivánatos az iparüzemek meglévő lakótelep hatósugarába telepitése, nem ilymódon telepitett üzemek esetén az üzem dolgozóit uj telepek létesitésével kell elhelyezni.

Harmadik csoport a mezőgazdasági termelést üző lakosság. Településeinek elhelyezése, azok nagyságának megállapitása a termelőterület megtervezésével kapcsolatos probléma. Itt is, egyik főfeladat annak tisztázása, hogy a meglévő települések, falvak, tanyák milyen módon kapcsolhatók be, tehetők alkalmassá a környék átszervezett mezőgazdaságában betöltendő szerepük kielégitésére.

A környéken elhelyezendő ipari és mezőgazdasági jellegü lakosság száma a városfejlesztési terv adatai és helyszini adottságok ismerete alapján meghatározható, a környéken elhelyezendő üzemek munkáslétszámának, illetőleg a mező azdasági terület megmüveléséhez szükséges munkáslétszámnak mind "városalkotó népesség" alapcsoportjának tekintetbe vételével.

A lakóterületek különleges csoportját jelentik a város nyaraló, ill. üdülőterületeinek és az azt kiszolgáló lakosságnak elhelyezése. Ezekkel a későbbiekben a 6./ pont alatt /a lakosság egészségvédelme, üdülőterületek/ foglalkozunk.

Lakótelepülések mindegyikénél elsőrendü követelmény a várossal a megfelelő kapcsolat biztositása, nem csupán közlekedési szempontból, de épitészeti szempontból is. A kapitalista városoknál általában még a városon belül sem alakult ki a kompozició egysége, a városkörnyék településeinek épitészeti megtervezése és a várossal egységbe foglalása pedig még problémaként nem vetődött fel. A szocialista város környékének tervezésénél az egyes településeket fel kell használnunk arra, hogy azokat a táj épitészeti motivumaivá tegyük, összekapcsoljuk a természeti szépségekkel, a városba bevezető utvonalak mentén a települések jelentőségét tükröző, a város mint fő élmény felé mutató és növekvő épitészeti hangsulyokat alkossunk.

A környéki települések hangsulyossá tétele szempontjából nem szükséges, sőt kerülendő, hogy a városba bevezető utvonalak ezeken keresztül vezessenek. A magyar városok környéki településeinek gyakori hibái a főutvonalakra mintegy rátapadó, azt kilométereken keresztül követő települési szerkezete, ami mind forgalmi, mind épitészeti szempontból egyaránt hátrányos.

A kérdés helyes megoldását a főutvonalakból kiágazó, a környéki települések központjába vezető helyi várostengelyek kialakitásában látjuk, a főutvonalak olyan vezetésével, hogy a városkörnyéki települések az ut mentén a táj sziluettjének vezérlő motivumaivá váljanak, jellegük tisztán felismerhető és érzékelhető legyen.

4./ Ipari termeléssel kapcsolatos szükségletek kielégitése.

Az ipar egyike a legjelentősebb városalakitó tényezőknek. Általánosságban nagyrészt az ipari fejlődés, az ipari üzemek telepitése az, ami a várossá alakulás inditó oka és ami a város nagyságát, jellegét megszabja, szemben a városon kivüli területek mezőgazdasági termelési jellegével. Ebből következik, hogy a városkörnyéki ipar lényegében nem önálló tényező, hanem kiegészitője a város iparának, még helyesebben csak az ipar azon részének telepitési területe, amely valamely gazdasági, egészségi, vagy egyéb oknál fogva a városban nem, vagy kevésbbé alkalmasan helyezhető el.

Országos jelentőségü városalakitó jellegü iparüzemek csupán különleges természeti adottságok esetén kerülnek a városon kivül, igy elsősorban a bányaüzemek területe akkor, ha a bánya körzete biztonsági, egészségi, vagy egyéb okok miatt lakótelepülésre nem alkalmas és ezért a bányászattal kapcsolatos lakóterületek a bányától távolabb helyezkednek el és alkotnak várost. Különösen szénbányászati területeken fordul ez elő nálunk, ahol a "bányakincs" feletti területek süllyedésre hajlamossága oka a város és a bánya különálló elhelyezésének. Természetesen ipar - elsősorban a bányakinccsel közvetlenül kapcsolatos ipar, energiatermelés, területi szükséglete is gyakran ilyenkor a bánya mellett - tehát a városkörnyéken nyer kielégitést.

Előfordul, hogy egészségi, vagy védelmi szempont indokolja valamely országos jelentőségü üzemnél a városon kivüli elhelyezést, néha meglévő és értékénél fogva megtartandó üzem fekszik a városon kivül oly esetben, amikor egyébként uj telepités esetén azt feltétlenül a város ipari zónájába telepitenénk.

A város szükségletét ellátó iparüzemek közül általában a következők városkörnyéki elhelyezését kell tekintetbe venni:

a/ A város épitőanyagszükségletét biztositó ipart, kőbányákat, téglagyárakat, cementgyár, sóder, kavics, homokbányát stb. a természeti adottságoknak megfelelően.

b/ Településre ártalmas hatásu, büzös, fertőző jellegü, vagy nagy területszükségletet igénylő üzemeket /természetesen ezek környezetének megfelelő kialakitásáról az iparüzem és a környezet védelméről ilyenkor mindig gondoskodni kell/. Lényegében ide tartoznak a város hulladékainak, a városi üzemek hulladékainak vagy melléktermékének feldolgozására szolgáló iparüzemek.

c/ Honvédelmi szempontból városon kivül telepitendő, de vele kapcsolatban álló üzemeket.

d/ Mezőgazdasági termelő területtel közvetlen kapcsolatban álló üzemeket /pl. konzervgyár, malom, szeszfőző/ abban az esetben, ha ezeknek a városban, mint termelő területek központjában és a nagy fogyasztóterület közelésében elhelyezése nem célszerübb.

e/ A környéki szükségletet ellátó helyi iparüzemeket azokban az esetekben, amikor a környék megfelelő ellátása a városi üzemekkel kellően nem biztositható. Ide tartoznak elsősorban a helyi javitó és kiszolgáló üzemek, esetleg helyi épitőanyagtermelő üzemek, épitőipar, helyi mezőgazdasági ipar, stb. Iparüzemeket helyezünk el a város környékén indokolt esetekben a környéki település meglévő és kellően más módon nem foglalkoztatható lakossága munkaalkalmának biztositása érdekében abban az esetben, ha ez gazdaságosabbnak mutatkozik, mint a település felszámolása.

f/ Ezenkivül igen gyakran szükséges a népgazdaság szempontjából egyes, a település környékén már meglévő és jelentős értéket képviselő üzemek továbbmüködésének biztositása. Ezeket az üzemeket sokszor tovább kell fejleszteni, esetleg velük kapcsolatos egyéb üzemek telepitési területéről is gondoskodni kell.

Az iparüzemeket a város környékén rendszerint fennálló lakótelepülések körzetében igyekszünk elhelyezni, előfordul azonban az is, hogy az üzem elhelyezésével együtt, ehhez kapcsolódó uj lakótelepet kell tervezni. Az üzem elhelyezésénél minden esetben döntő kérdés annak tisztázása, hogy az üzem dolgozóit honnan kapja, Ebből a szempontból is előnyös meglévő települések felhasználása, ez a környéki települések társadalmi fejlesztése szempontjából ugyanugy kivánatos, mint a lakosság szociális, kulturális és egészségügyi ellátásának megjavitása szempontjából. Gazdaságossági szempontból is központositásra törekszünk, ezért lehetőleg több üzemet vonunk össze egy település körzetébe. Ezáltal könnyebben oldhatjuk meg az ipari telepitéssel kapcsolatosan felmerülő egészségügyi követelményeket, a levegő, viz, talajszennyeződés elleni védelmet. Az elhelyezésnél a gazdaságossági szempontok messzemenő figyelembevételén tulmenőleg* a városkörnyék rendeltetésének egyéb szempontjait is tekintetbe kell venni és az iparüzemeket ugy kell elhelyezni, hogy ezekkel a szempontokkal ellentétbe ne kerüljenek. Elsősorban a környék levegőjavitó, üdülési, egészségügyi követelményei azok, amelyek megkivánják, hogy az iparüzemeket a városkörnyék kevés helyén lokalizáljuk, a várost köz-

---

* v.ö. Früst dr.-Soós: Iparüzemek elhelyezéseinek gazdaságossági vizsgálata.

vetlen határoló erdőzónába - kivételes esetektől eltekintve - iparüzemeket ne telepitsünk és ezen felül a természeti értékek tekintetbe vételével olyan különleges területeket, tájvédelmi övezeteket jelöljünk ki, ahol iparüzemek létesitését egyáltalán nem engedjük meg. Ugyancsak a város egészségvédelme kivánja meg az iparüzemek elhelyezésénél a szélirány messzemenő tekintetbevételét, különösen elkerülendő az, hogy az üzemi területek a várost a szél felőli oldalról mintegy lezárják, körülvegyék.

Magának az iparüzem elhelyezésének szempontjából különösen az üzem jó megközelitésének kérdését kell még kihangsulyozni /ut, vasut, iparvasut, iparvágány/, de mindig a teljes település gazdaságossági szempontjából tehát abból a szempontból is, hogy az üzem forgalmi szükséglete indokolja-e az esetleg más üzem számára előnyösebben használható terület igénybevételét. A kérdésnek ily módon a teljes városkörnyék komplex problémáinak szemszögéből való felvetése más vonatkozásban is szükséges, előfordulhat, hogy az üzemi telepités céljára alkalmasnak látszó terület más jellegü igénybevétele - pl. erdőgazdaság, mezőgazdasági termelés - olyan előnyökkel jár, amely ellensulyozza az üzemnek esetleg nagyobb kiegészitő költségekkel /utépités, talajjavitás stb./ egyébütt való elhelyezését.

Az iparüzemek városkörnyéki elhelyezésénél végül mindig figyelemmel kell lenni a kialakitandó városszerkezet kompoziciós elveire, esztétikai kivánalmaira, a táj jellegének megtartására.

A városkörnyéken elhelyezendő iparüzemek mennyiségére, méretezésére vonatkozólag számszerü direktivákkal nem rendelkezünk, ezek a városi üzemektől függetlenül nem is méretezhetők. Az iparüzemek és különösen a városellátó üzemek méretezési metodikájába kell majd beilleszteni a városkörnyéken elhelyezendő üzemek számszerü és területszükségleti direktiváit.

5./ Mezőgazdasági területek megszervezése.

A városkörnyék termelésének az ipar mellett másik fontos ága a mezőgazdaság. Mig azonban iparüzemek elhelyezése a városkörnyéken korlátozott, esetleg minimális lehet, a mezőgazdasági termelő terület, a város ellátása bizonyos mezőgazdasági terményekkel minden esetben a városkörnyék egyik legfontosabb szerepe. Emlitettük, hogy a mezőgazdasági termelő terüle-

tek a városkörnyék szerkezeti felépitésében külön legkülső zónaként szerepelnek. Ez a körülmény, valamint a mezőgazdasági tervezés különleges szakmai ismereteket igénylő, bonyolult volta lehetővé és szükségessé teszi, hogy a környékrendezési tervben csupán a tervezés általános és a városkörnyék egyéb területeinek megszervezésével kapcsolódó kérdéseivel foglalkozunk, a mezőgazdasági területek konkrét megtervezése speciális feladat.

A város mezőgazdasági cikkekben való szükségletének és e szükséglet városkörnyékén megtermelendő részének tájékoztató meghatározásával "a városkörnyéki tervezésbe bevonandó kerület határainak megállapitása" cimü pontban foglalkoztunk.

A szükséges termelőterület meghatározására kidolgozott számitási módszerek szolgálnak, amelyek a talajminőségek különböző voltát tekintetbe veszik, egyidejüleg meghatározzák a városkörnyék mezőgazdasági termeléséhez szükséges munkaerő nagyságát és ezzel a mezőgazdasági foglalkoztatottságu lakosság szükséges számát. Eziránnyu alapelveket és adatokat az Épitőipari Müszaki Egyetem Városépitési Tanszéke tudományos csoportja munkájának keretében kiadott Major Jenő dr."A magyar városok ellátóövezete" és a BVTI. tudományos munkássága keretében készitett Kiss István dr. "Eljárás egy megtervezendő város lakossága ellátóterületének kiszámitására" cimü tanulmányok tartalmaznak.

A Szovjetunióban általában a városkörnyék feladatának tekintik a város és környéke főzelékkel, zöldséggel és burgonyával való teljes, tejjel és hussal való részleges ellátását. A mi termelési körülményeink mellett is elsősorban a zöldség és főzelékfélékkel való ellátásról kell gondoskodnunk, tekintetbevéve azonban az ország viszonylag kis kiterjedését, valamint az egyes termesztvények fő termelő területeinek aránylag nem nagy távolságban való fekvését. A városok ellátóterületei, a környék éghajlati és talajviszonyai figyelembevételével, a szállitási lehetőségek gondos mérlegelésével az egyes cikkek tekintetében különböző mértékü követelmények felállitásával jelölendők ki, ill. szervezendők meg.

Esetenként kell mérlegelni, hogy a burgonya, hagyma, különböző gyümölcsök, stb. fő termelő területeiről milyen mennyiség juthat a város ellátására, ill. ezeknek a termékeknek on-

nan a város élelmezésére való szállitása mennyiben gazdaságos. Hasonló a helyzet a tej és külön egyes tejtermékek szempontjából is. Figyelembe kell venni továbbá a mezőgazdasági termelésnek azt a jellegzetességét, hogy egy-egy termelési ág gazdaságos müvelése, más termesztvények előállitását is megkivánja, továbbá azt, hogy a mezőgazdaság megköveteli a termelő területek szerves trágyázását, ami viszont állattenyésztés nélkül nem oldható meg. Az állattenyésztés /szarvasmarha/ a tej és husellátás kielégitésének részleges biztositását jelenti. Természetesen ahol a környék nagyobb arányu állattenyésztésre alkalmas, ott a hus és tejellátás teljes mértékben biztositható.

Itt jegyezzük meg, hogy az állattenyésztés a takarmánynövények termesztését teszi ismét szükségessé. Nem hagyható továbbá figyelmen kivül az ellátó lakosság gabonaszükséglete sem./Azonkivül rendszerint - ugyszólván elkerülete tlenül - a környék területébe esnek olyan mezőgazdasági területek is, amelyek termelése nem a város közvetlen ellátására szolgál, de országos, vagy regionális szempontból fenntartandók és ottlétük a termékek feldolgozása, elosztása szempontjából a város fejlődésére kihat./

Az ellátóterületek szervezésénél lényeges tényező a város nagysága is. Kisebb magyar városok zöldség és főzelék szükséglete, valamint lehetőleg tej, tojás és baromfi igénye általában a környékről elégitendő ki. Nagyvárosok esetében viszont ezekben a cikkekben a környék rendszerint csak részlegesen fedezheti a szükségletet. /Pl. Budapest./ A környék ellátóövezetének megszervezésének célja éppen a gazdasági szempontból helyes termelés kialakitásának biztositása.

Már a városkörnyék határvizsgálatánál rámutattunk arra, hogy az ellátóterületet a mezőgazdaság várható fejlesztése tekintetbevételével kell megállapitani. A vizsgálatok kiértékelése alapján meghatározott városkörnyék területén kell azután országos és regionális termelési szempontok figyelembevételével a város mezőgazdasági ellátást szolgáló termelését megszervezni. Ezt két irányban kell végrehajtani, egyrészt az extenziv termelést a mezőgazdaság messzemenő gépesitésével, öntözéses gazdálkodás bevezetésével és a termelési szövetkezetek megszervezésével intenzivvé kell tenni, másrészt a város ellátása céljából elsőrendünek megállapitott termékek előállitását megfelelő mezőgazdasági terv utján kell biztositani.

A mezőgazdaság megszervezésével függ össze a gép és traktorállomások telepitése, továbbá tenyészállattelep, mesterséges megtermékenyitő állomás stb. elhelyezése. A felsorolt mezőgazdasági célt szolgáló intézmények mellett társadalmi szempontból is különös fontossága van a zöldség és főzelékfélék öntözéses kertgazdaságok létesitésével történő termelésének, amelyek szervezett munkájuk, munkaerőszükségletük, berendezéseik révén a mezőgazdaság ipari jellegü üzemivé válnak. A nagyobb öntözéses kertgazdaságok gépállomások, mezőgazdasági intézmények dolgozóinak lakóterületei környéki iparüzemek igényeihez hasonlóan a munkahely környezetében telepitendők.

Az ellátóterület megszervezése a környék településeire is kihatással van. A kertgazdaságok és más tömörülést előidéző mezőgazdasági intézmények környezetében a lakosság sürüsödése áll be és itt a települések fejlesztendők, ill. uj lakótelepülések létesitendők, a környék egyéb területein pedig, ahol gabonafélék, szálastakarmány stb. termelése folyik, a gépesités folytán bekövetkező munkaerőszükséglet csökkenése folytán, de a városban települős ipari üzemek elszivó hatása miatt is, a települések lélekszámban nem fejlődnek. A környék mezőgazdasági lakosságának bizonyos átcsoportositása következik tehát be.

A város ellátóövezetének és igy a város környéki ellátása mértékének tervezése hasonlóan a város ipari fejlesztési tervéhez, lényegesen az országos és regionális tervekkel összefüggő probléma, mind a mezőgazdasági termelés, mind munkaerőellátás szempontjából.

6./ A lakosság egészségvédelme, üdülőterületek.

A városkörnyék egyik legfontosabb szerepe a város lakossága egészségvédelmének biztositása. E követelmények között első helyen áll a város jó levegőjének, pormentességének, megfelelő mikroklimájának biztositása. Ez fő szerepe a várost körülvevő zöldövezetnek.

A szükséges szélesség egyes helyeken függ a széljárástól, annak gyakoriságától, turbulens, vagy lamináris voltától, a terepalakulattól és a zöldövezet minőségétől. Legnagyobb értékük az erdőterületeknek elsősorban a lombos erdőknek van, de a városkörnyéki gyümölcsösök, intenziv öntözésü mezőgazdasági területek szintén betöltik bizonyos mértékben a zöldövezet szerepét. Már magának a városnak telepitésénél

igyekeznünk kell a védőterületet biztositani, meglévő városoknál ez a meglévő erdőknek, parkoknak, gyümölcsösöknek, mint a zöldövezet pilléreinek felhasználáslval és továbbfejlesztésével történik. Emlitettük már, hogy a kérdés fontossága megköveteli, hogy a várost körülövező zöldgyürü kialakitását minden eszközzel elősegitsük, megbontását elkerüljük, tehát települési,- szükség esetén teljes épitési tilalmat mondjunk ki ebben az övezetben, ill. annak egyes részeiben. Különösen vonatkozik ez a város felé vezető völgyvonulatokra, amelyekben a város felé irányuló, a város legegőjét tisztitó széljárását megakadályozó épületek elhelyezését feltétlenül el kell kerülni. A zöldövezet szerepe, mint az előbbiekből látjuk, egyrészt a porképződés megakadályozása, másrészt a levegőjárás biztositása. Ezért helyes ha a várost körülövező zöldgyürü a széljárás irányában benyomul a város belsejébe és a város belső parkjaival egységes hálózatot alkot. A zöldterületek levegőkondicionáló jellegéből következik, hogy a városkörnyéken elhelyezkedő büzös, füstös üzemek, szeméttelepek és a város közötti védősáv biztositása szintén e követelmények egyik fontos láncszeme. Természetesen nemcsak magát a várost, de a környéket is meg kell védeni a zavaró hatásoktól, ami a zavaró létesitményeknek minden oldalról védősávval körülfogásával oldható meg.

Ebbe a keretbe tartoznak a távolabbi környéken végrehajtandó preventiv, a káros hatás nagyságát csökkentő intézkedések is, mint pl. homokbuckák megkötése erdősités vagy gyümölcstelepités révén, vizfelületek, mesterséges tavak létesitése, a városkörnyéki ipartelepeknek, szeméttelepeknek megfelelő védett, ill. nem ártalmas elhelyezése. Az egészségügyi védelem keretébe tartozik a vizszolgáltató kutak, források környékének védelme, a városba bevezető utak, vasutvonalak, csatornák, viziutak, mentén létesitendő zöldsávok létesitése, egészségre ártalmas mocsarak lecsapolása is.

A lakosság egészségvédelmének keretébe tartozik továbbá a városi és a környéki lakosság pihenésének, üdülésének lehetősége. Ez vonatkozik mind a hétvégi üdülésre, sportolásra, mind a hosszabb ideig tartó üdülésre, nyaralásra, a lakosság különböző rétegei és korosztályai számára.

Az üdülőterületek, üdülőintézmények kérdése valamennyi más városkörnyéki létesitményeknél erősebben függ a természeti

adottságoktól, amelyeknek e kérdésben döntő szerepük van. A városkörnyéken meglévő hegyoldalak, erdők, tavak, vagy folyóvizek környéke természetes helye a város üdülőterületeinek. Ha ezek különleges természeti adottságokkal rendelkeznek, mint hőforrások, különös természeti szépségek, országos jelentőségüvé is válhatnak, viszont ha a város környéke meglévő állapotában nem nyujt megfelelő lehetőséget üdülőtelepek, sportolási és üdülési létesitmények elhelyezésére, arra kell törekedni, hogy ezt a tervezés folyamán biztositsuk /erdősités, mesterséges tavak stb./. Esetleg a várostól távolabb kell az üdülés kérdését megoldanunk.

Az üdülőterületekre is vonatkoznak a települési területekkel szemben támasztott általános követelmények, igy a jó épitési talaj, megfelelő közlekedés stb. biztositása, de különös sullyal esik latba az egészséges környezet, jó levegő és ivóviz, a közmüvesités lehetősége és az a követelmény, hogy lehetőleg szép természeti fekvéssel létesüljön.

A városkörnyéki üdülőterületek és létesitmények közül elsősorban a rövid ideig tartó /egynapos/ üdülés területei és intézményei azok, amelyek magyar viszonylatban jelentősek.

Ezek méretezése olymódon történjék, hogy a város csaknem egész lakossága egyidejüleg használhassa. Természeténél fogva e célra elsősorban a várost övező park és erdőgyürü alkalmas. A város egyes lakosára norma szerint minimálisan 3o m2 erdő és parkterület létesitése szükséges a város belső zöldterületein kivül.

Az üdülőterületek mennyiségét, egymáshoz viszonyitott arányát a város lakosszámának számitásba vételén kivül a helyi viszonyok, szokások, természeti adottságok szabják meg. Gondoskodni kell a területek megfelelő tömegközlekedéséről. Ez nagyvárosok esetén csak az üdülőterületek decentralizálásával és a közlekedési eszközök legkülönbözőbb fajtáinak együttes felhasználásával oldható meg /városi vasut, hajó, autóbusz, nagyvasut stb./.

Kivánatos a különböző rendeltetésü üdülőterületek kombinációja, pl. turisztika, sielés, vizisport, fürdés lehetőségének összekapcsolása, ahol erre a természeti viszonyok lehetőséget nyujtanak.

A városkörnyék természeti és történeti értékeit a városrendezőnek igyekeznie kell bevonni a városkörnyéki üdülőterü-

let megszervezésébe. Természeti szépségek, természetvédelmi területek, történeti és müemlékek, ezek jelentőségét bemutató muzeumok nem csak vonzóbbá és változatosabbá teszik a városkörnyéki üdülőterületet, de emellett hozzájárulnak a közönség kulturális és hazafias neveléséhez. Lehetőség szerint biztositani kell az üdülőterületek sétautjainak elhelyezésével és kialakitásával, hogy a város és környék nagyszabásu uj alkotásai, a szocializmus épitésének jelentős mozzanatai ezen a területen vizuális élménnyé váljanak.

Megemlitjük még, hogy a Szovjetunióban a városkörnyéki üdülési intézményeket egynapos üdülőházak egészitik ki, amelyek különlegesen fárasztó munka után, vagy megfelelő egészségi előirás esetén a dolgozók pihenését biztositják.

Magyar viszonylatban a hosszabb ideig tartó üdülés, pihenés intézményeinek jelentősége már lényegesen másként alakul városkörnyéki tervezés szempontjából, mint a Szovjetunióban. Az egyes nyaralótelepek lényegében az egész ország területét szolgálják ki, legfeljebb Budapest esetében és egyes nagyobb ipari gócpontok /Miskolc/ esetében beszélhetünk a nyaralóterületről, mint a városkörnyék kérdéséről.

Szovjet normák szerint nyaralóterületet /beleértve az üdülőszállók stb./ létesitményeit is/ a városi lakosság 3o %-a részére kell biztositani. Nyaralótelepek elhelyezésénél az egészséges környezet döntő szerepe mellett ugyancsak törekedni kell arra a minimális nagyságra, amely a kulturális ellátást lehetővé teszi, de óvakodni kell a tulzott nagyságtól, mert a nyaralótelep "várossá" válva fő jelentőségét vesztené el. Ellentétben a városkörnyéki egyéb településekkel tehát tömörités helyett fellazitás, egy nagyobb helyett, több kisebb nyaralótelep elhelyezése kivánatos, magának a nyaralótelepnek szerkezete is lazább, sokkal ritkább beépitésü, több zöldterületet tartalmaz, mint a városkörnyéki egyéb települések. A lazaság elsősorban a terület alacsony százalékos beépitését jelenti, emellett törekedni kell a fajlagos beépitettség fokozására, hogy a nyaralótelepeken feltétlenül szükséges közmüvesités lehetséges legyen, ami a beépitett alapterület növelése, tehát a beépitettség lazaságának csökkentése nélkül egy vagy két, vagy esetleg több emeletes épületek létesitésével érhető el.

A nyaralótelep kiszolgálását /üzletek, kommunális, kul-

turális létesitmények stb./ biztositani kell, a kiszolgáló lakosság kellő foglalkoztatottsága és a nyaralótelep megfelelő kihasználása céljából pedig igyekezni kell a nyaralótelepet oly módon elhelyezni, hogy egész évben vonzóerővel birjon /vizpart, sporttelepek, téli-sport lehetőség stb./. Mig a városkörnyék egyéb településeinél meglévő lakótelepülésekhez kapcsolás, azok továbbfejlesztése kivánatos, nyaralótelepeket általában nem helyes fennálló lakótelepekhez kapcsolni, mert ez éppen a telep nyaralójellegének rovására menne. Kivételt képeznek a már kialakult régi nyaralótelepek, a város környékén található kastélyok, parkok környezete, amelyek igen gyakran az uj szocialista nyaralótelepek szerves része gyanánt használhatók fel.

Kivánatos végül ahol ezt a természeti adottságok lehetővé teszik, a városkörnyéken többfajta, különböző jellegü nyaralótelep létesitése.

A nyaralótelepeken kivül tekintetbe kell venni a tervezésnél a nagyobb üdülőházak, turista és siközpontok, pihenőszanatóriumok, uttörőtáborok és gyermek-nyaralók létesitését. Ezeknek az intézményeknek elhelyezése helyesen nagyobb megközelitési távolságra történik, tulságos közelségük a városhoz azt eredményezné, hogy fő céljukat, a zavartalan üdülés biztositását nem lehetne elérni.

Az üdülő létesitmények elhelyezése történhetik egyediileg a tájnak egy-egy erre alkalmas pontján. Ez az elrendezési mód elvileg legkevésbbé gazdaságos, azonban bizonyos esetekben kivánatos, sőt szükségszerü /pl. turistaház egy kirándulási célponton/ és az épitészeti megoldásnak tág lehetőségét nyujtja.

Leggyakoribb a csoportos elhelyezés lesz /pl. szállodák csoportjának elhelyezése Dobogókőn/, amely a létesitménynek településtől független, tájba illeszkedő elhelyezését biztositja, e mellett lehetővé teszi a közmüvesités, közlekedés stb. megfelelő megoldását és a nagy épitészeti kompoziciót.

Végül gyakran az üdülés létesitményei mint egy üdülőtelep üdülőváros részei jelentkeznek/Lillafüred/. Ez esetben döntő feladat az egészséges, szép és a tényleges üdülésre alkalmas környezet biztositása. El kell kerülni azt a városias kialakitást, amely a kapitalizmus alatt keletkezett fürdőtelepek nagy részének kellemetlen sajátossága /Siófok/. Ezért különö-

sen fontos, hogy az ilyen létesitmények ne meglévő és nem üdülési célt szolgáló települések bővitése utján alakittassanak ki, mint pl. Visegrádon, hanem - az esetben is ha ilyenekhez kapcsolódnak - önálló egységet alkossanak.

A turistaházak elhelyezésével kapcsolatban szükséges még megemliteni azt a kivánalmat, hogy ezek lehetőleg egységes hálózatot, több napos vándorlás, naponta elérhető célpontjait és kezdőpontjait alkossák.

Egyébként a hosszabb ideig tartó üdülés intézményeinek elhelyezésének elveire, épitészeti kialakitására is vonatkoznak a rövid üdülés létesitményeinél elmondottak.

Fontos alapelv, hogy az üdülési létesitmények, üdülőtelepek elhelyezése ne járjon természeti értékek megsemmisitésével, pl. értékes erdők, ültetvények irtásával; ezek legjobb helyei az erdők övezte tisztások, mezőgazdasági szempontból kisebb értékü területek, ahol éppen üdülőterületek kialakitásával járó fásitások, parkositásokjavitják a városkörnyéki zöldterületek mérlegét.

A városkörnyéki üdülőlétesitmények elhelyezése a természeti adottságoktól függően történhetik decentralizált módon, amely esetben a várostól különböző irányokban helyezzük el az üdülőterületeket és történhetik centralizáltan, valamely folyó, magaslat erre alkalmas pontjain.

Amikor megállapitjuk, hogy az üdülőterületeket, különösen a hosszabb üdülés területeit és intézményeit nem csak a városi, hanem a városkörnyéki lakosság ellátására is biztositani kell, egyben tisztában kell lennünk azzal, hogy azok sok esetben más kivánalmakat támasztanak a lakosság e két rétege szempontjából, és e területek rendeltetése is különböző, egymást átfedő lehet. Erdők, erdei parkok turisztikai hivatásukkal egyidejüleg a termelés /erdőgazdaság, mezőgazdaság/ céljait is szolgálják.

Külön emlitést érdemelnek a városkörnyéken elhelyezendő sportterületek. A kimondottan városkörnyéki jellegü sportok, kirándulás, fürdők, evezés, valamint turisztika kérdéseivel már foglalkoztunk. A helyi adottságoktól függően biztositanunk kell mind a rövid ideig tartó, mind a hosszabb ideig tartó üdülés területein a környezetbe illeszkedő sporttelepek, sportpályák, vadászterületek stb. létesitésének lehetőségét.

Magától értetődik, hogy a város ill. környék lakosságának csak egy része fogja a városkörnyéki üdülőterületet, nyaraló területet igénybe venni. A társadalom fejlődésével a lakosságnak mind nagyobb része fogja szabadságát az ország más vidékein, esetleg az ország határán tul eső nagyértékü speciális gyógyhelyeken, üdülőtelepeken eltölteni. A nyaraló és üdülőtelepek méretezésénél, kialakitásánál ezt a körülményt is messzemenőleg figyelembe kell venni.

7./ Közlekedési szükségletek.

A közlekedési létesitmények a települések lakosságának, termelésének a táj, az ország életébe való bekapcsolódását biztositják. A megközelithetőség, a környező településekkel, termelési területekkel való jó kapcsolat egyike a jelentős városalakitó tényezőknek és a közlekedési létesitmények, a főforgalmi utak hálózata döntően meghatározza a települések és környékük szerkezetét, sulyponti helyei és igy hatással vannak mind a lakó, mind az ipari területek kialakulására.

A települések közlekedési létesitményei rendeltetés szempontjából két részre oszthatók, ugymint a többi településsel összeköttetést biztositó létesitményekre és a belső forgalmat szolgáló hálózatra. Az első csoportba sorolandók a vasutak és pályaudvaraik, a viziutak és kikötők, a repülőterek, valamint a regionális és országos jelentőségü közutak, tehát a távolsági közlekedés és áruszállitás lebonyolitásához szükséges létesitmények, a második csoportba pedig általában a település egész ut és térhálózata, továbbá ezzel összefüggésben a helyi tömegszállitásra szolgáló közlekedési jármüvek vonalai. A különböző nemü közlekedési létesitmények hálózatai összefüggő szerves rendszert kell, hogy alkossanak mind a környéken belül, mind a környék és város összefüggésében biztositani kell a vasuti, vizi és légi közlekedés valamint az uthálózat és a helyi tömegszállitási jármüvek vonalhálózatának megfelelő kapcsolatát.

A város és városkörnyék szerves kapcsolatából következik, hogy a távolsági /regionális és országos/ közlekedési hálózat vonalainak a város és környéke által meghatározott települési komplexumba való bevezetése és a helyi forgalommal való kapcsolópontjainak elhelyezése /pályaudvar, kikötő, repülőtér/ a város és környéke területén együttesen megoldandó feladat,

amelyet a terepviszonyok, természeti és már kialakult települési adottságok mellett elsősorban a város sulyponti helyzete és jelentősége befolyásol, hiszen legtöbbször maga a város a távolsági közlekedés átmeneti vagy végső célja. Tehát a vasuti főpályaudvarok, kikötők, repülőterek általában a város területére, a beépitett területek környezetében telepitendők és a környék területére rendszerint legfeljebb a rendezőpályaudvarok, téli-kikötők vagy a különleges kivánalmak kielégitését megkövetelő repülőterek kerülhetnek.

Magának a városkörnyék közlekedésének megoldása a távolsági forgalom utvonalainak és a városi település forgalmi hálózatával való kapcsoló pontjainak lerögzitése után két irányban történhetik. Az egyik a város és környék közti forgalom utvonalainak megállapitása részben a távolsági közlekedési létesitményeknek, utvonalaknak e forgalom céljára való felhasználása utján, a másik a környék települései egymásközti forgalmának lebonyolitására szolgáló hálózat kialakitása.

A város és a környék közti forgalom jellegzetessége, hogy naponta reggel a városba befelé, a munkaidő után pedig a városból kifelé irányul. Az ezekben az időpontokban fellépő csucsforgalom többszöröse a napközi átlagos forgalomnak. Ez a napi ingavándorforgalom, mint azt már a városkörnyék határai kérdésének taglalásánál emlitettük, főleg a városon kivül lakó és munkahelyükre naponta bejáró dolgozokból, vagy mezőgazdasági termékeiket a városban értékesitő környéki lakosságból alakul. A napi ingavándorforgalom lebonyolitása tömegszállitási eszközöket igényel, megoldása elsősorban a vasuti vonalak felhasználása, megfelelő vasuti állomások létesitése és a vasuti forgalom megszervezése utján történik. Nagyvárosokban a nagyrészt távolsági forgalmat lebonyolitó vasut mellett a környéki forgalom levezetésére külön helyi jellegü ugynevezett "elővárosi vasutak" épitendők.

Ugyancsak reggel kifelé, este befelé irányuló környéki forgalmat jelent a vasár- és ünnepnapi kiránduló forgalom is.

Az ingavándorforgalom irányulhat azonban a városból kifelé is, ha a városkörnyéken nagy munkáslétszámot foglalkoztató iparüzem létesül.

A vasuti vonalak környéki szakaszai a környéken települő iparüzemek szempontjából is lényegesek, amennyiben azok iparvágányainak bekötési pontjaiul szolgálnak. Ezért a környéki

vasuti állomások kialakitásánál erre tekintettel kell lenni.

A vasuton ill. elővárosi vasuton kivül a környék és város közti forgalom lebonyolitásának természetes utvonalai a környéken keresztül a város felé haladó távolsági közutak. A távolsági közutak legyenek azok kizárólag gépjármüforgalomra épitett u.n. autópáylák, vagy vegyes forgalmu távolsági forgalmi utak, egyaránt felhasználhatók erre a célra. A tömegszállitási jármüvek /autóbuszok/ vonalai elsősorban ezeken járathatók.

A környék és város közti közlekedés szempontjából ide sorolható ezenkivül a hajózható vizi-utak, csatornák főleg áruszállitási helyi forgalma is.

A városba irányuló távolsági forgalom utvonalain kivül a környék közlekedési hálózata kialakitásakor mint már emlitettük, meg kell oldani a környéki települések egymás közti forgalmi hálózatát és települések forgalmának a távolsági forgalmi hálózatba való bekötését is. Ez egyrészt a sugárirányu utvonalak megfelelő kiegészitését, másrészt a települések elhelyezésének, a környék szerkezeti kialakitásának megfelelően körgyürüs vagy keresztirányu összeköttetésének biztositását kivánja meg.

Ezenkivül figyelemmel kell lenni arra, hogy különösen a kirándulási helyekként szereplő zöldterületek, erdők, az ott lévő turisztikai célpontok, üdülők jó megközelithetősége biztosittassék.

A közlekedési hálózat és létesitményeinek kialakitása erősen függ a terület topográfiai viszonyaitól /vasutvonalak, repülőterek/ és lényegesen befolyásolhatja a környező terület területfelhasználását. Ezért tervezésük mindig e tényezők együttes mérlegelése alapján végzendő. Különösen a vasutvonalaknak a települések lakóterületeihez képest megfelelő vezetése, ugyanakkor az iparüzemek iparvágányai kapcsolatának az állomások, ill. pályaudvarok /személy, teher és rendezőpályaudvarok/ jó megközelitésének biztositása, a távolsági forgalmi utaknak a településeket elkerülő vezetése, a települések bekötő utjainak helyes megoldása az elsősorban szemelőtt tartandó irányelvek.

Körültekintő vizsgálatot kiván a rendszerint a környék területére elhelyezendő repülőterek kérdése is. Nagy kiterjedésü sik terület, domboktól, hegyektől távoli fekvés, jó be-

repülési lehetőség, jó látási viszonyok, kedvező széljárás, ritka ködösödés képezik elsősorban kijelölésük alapfeltételeit. A repülőtér léte, üzeme kihatással van környezete beépithetőségére, amennyiben a repülőtér berepülési irányában esetenként megállapitotttávolságig a környező terület beépitése nem engedhető meg, a többi irányban pedig magassági korlátozás alá esik. A repülőterek különleges tipusa a vitorlázó repülés céljait szolgáló sportrepülőtér domb vagy hegyoldalakon létesitheto és területi igénye lényegesen kisebb, mint a motoros gépek repülőtereié.

Hajózás szempontjából a teherhajózás kikötői jelenthetnek különleges követelményeket környéki vonatkozásban és az ipari területekkel való jó kapcsolat megoldása, a lakóterületektől való elválasztás, a közutakkal és iparvágányhálózattal való kapcsolat biztositása.

A közlekedési hálózat és létesitményei megtervezésénél tekintetbe kell venni a város és környéke kialakitásának esztétikai szempontjait is. A közlekedési létesitményeknek a tájba illesztése a természeti adottságok, a jellegzetes tájak feltárása, a kiemelkedő létesitményekre való rálátás, a környéki települések tájképének előnyös bemutatása, a városba bejutás kedvező benyomást keltő megoldása, a közlekedési utvonalak tervezésénél mindig szem előtt tartandó feladatok.

8./ A lakosság közintézmény-szükségleteinek kielégitése

A városkörnyék és város szoros kapcsolata következményeképen a városi és környéki lakosság településeivel kapcsolatos közintézmények egységes hálózatot alkotnak. A közintézmények elhelyezését, működési területek elhatárolását, épületeik kialakitását végeredményben a település-komplexum általános strukturájával és ezen belül a lakóterületek elrendezésével összhangban az intézményeket igénybevevő lakosság lakó és munkahelyi eloszlásának, termelési szervezeteinek /ipari üzemek, termelő szövetkezetek/ megfelelően kell kialakitani.

A környékrendezési tervben ezért a közintézményhálózat vázát le kell rögziteni.

A különböző jellegü közintézményeket működési és hatóterületük nagysága, rendeltetésük, központos külső vagy decentralizált fekvésük, müszaki megoldásuk jellege és elkülönülésük

szerint különböző képen csoportosithatjuk. *

Müködési területük szerint csoportositva ezek országos, regionális, környéki és helyi jelentőségüek lehetnek. Ezeknek a fokozatoknak az állami igazgatási beosztásban nagy megközelitéssel az országrész, ill. megye, a járás és község felelnek meg, ami a város környék közigazgatási megszervezésére vonatkozólag is irányt mutat, amennyiben kisebb városok környékének egy járásban, nagyobbakénak egy megye szervezetében való összefogását feltételezhetjük.

Az országos jelentőségü intézmények általában a városban kerülnek elhelyezésre és csak kivételes esetekben, amikor jellegükből kifolyólag a városon kivüli fekvés mutatkozik előnyösnek, jelölendők ki a környék területén /pl. mezőgazdasági iskola, tüdőbeteg-kórház/. Ugyanez vonatkozik a regionális és környéki jelentőségü közintézményekre, amikor is a város területén a minden irányból való gyors megközelités legjobban biztositható.

A helyi jelentőségü közintézmények környéki vonatkozásban részben az egyes települések vagy területegységek szükségletei, részben pedig ezeknek csak egy részét képező körzeteik céljaira szolgálnak, de a közintézmény gazdaságos befogadóképességétől függően előfordulhat, hogy az több kisebb település együttes használatára szolgál /pl. egészségügyi gondozóintézet/. A helyi jelentőségü közintézmény-szükséglet nagy része a lakosság lélekszámától függő egységekben adható meg /általános iskola, óvoda/. Ezeknek mennyisége a lakosság számából egyszerüen meghatározható és elsősorban a meglévő ellátottsághoz viszonyitott szaporitás mértékének megállapitása a terv feladata.

A közintézmény-hálózat megtervezése a környék területfelhasználási tervére támaszkodó körzeti beosztás kialakitását kivánja meg. Ez vonatkozik nemcsak a lakóterületek szomszédsági körzeteire, amelyek egyébként kisebb települések esetében egybeesnek a teljes lakótelepüléssel, de vonatkozik az ipari, valamint a mezőgazdasági és egyéb területekre is, egyrészt a területek gazdasági kihasználásának, termelésének megszervezése szempontjából /pl. gépállomások telepitése/, másrészt a területek közigazgatási hovatartozásának eldöntésével kapcsolatos

---

* V.ö. Települések közintézmény szükséglete. Granasztói Pál munkája: Településtudományi közlemények 2.sz. 1952.

kérdések feltárása, valamint az igazgatási intézmények hálózatának kialakitása céljából is.

A közintézmények rendeltetés szerinti csoportositását figyelembe véve a környékrendezési tervvel kapcsolatosan alábbi igények merülnek fel:

a/ Hivatalok, politikai, tömegszervezeti és biztonsági intézmények. Ezek általában a közigazgatási körzetekhez alkalmazkodó szervezettel birnak és e szerint helyezendők el önálló épületben természetesen csak ott, ahol a település v. körzet nagysága folytán az önálló épület igénye felmerül. Kisebb településeknél több ilyen intézménynek közös épületben való elhelyezése kivánatos és éppen ezért nagy fontossággal bir a környékrendezési terv elkészitése, hogy egy-egy település helyén az együttes igények előre tisztázhatók legyenek és végrehajtható legyen a különböző létesitményekkel kapcsolatosan a beruházások egyesitése. Ez nemcsak gazdasági szempontból, de épitészeti kialakitás szempontjából is előnyös.

b/ Oktatási intézmények:

A főiskolák, egyetemek regionális közintézménynek tekintendők és igy elhelyezésük országos diszlokáció alapján történik, speciális esetektől eltekintve rendszerint magában a városban. Ugyanez a helyzet a tudományos kutató intézetek esetében. Középiskolák és szakiskolák mint környéki intézmények ugyancsak rendszerint a városban helyezkednek el, azonban már a környék jellegétől és ezzel kapcsolatosan a várható hallgatóság számától függő mennyiségben.

Az általános iskolák fentiekkel szemben helyi jelentőségü közintézményeknek tekintendők, a lakosság meglévő, ill. tervezett lélekszám szerinti megosztásában körzetek szerinti elhleyezésükről gondoskodni kell.

Megjegyzendő, hogy a meglévő és tervezett lélekszám közötti differencia vagy olymódon vehető figyelembe, hogy az illető intézmények későbbi süritését, vagy ugy, hogy a kijelölt helyen bővitését vesszük tervbe, mindenkor az adott lehetőségek szerint. Előbbi megoldás a megközelités kényelme szempontjából előnyösebb, utóbbi rendszerint gazdaságosabb.

Diákotthonok, ipari tanulóotthonok elhelyezése előbbi intézményekkelkapcsolatos.

c/ Gyermekintézmények, óvoda, bölcsöde.

Mint helyi jelentőségü intézmények ugyancsak körzetenként a lakosság számarányában helyezendők el. Itt rendszerint elegendő a meglévő, ill. rövid időn belül telepitendő lakossággal számolnunk, mert ez intézmények bővitése nem kivánatos, süritése pedig a lakosság számának, lakásai épitésének arányában, mindenkor megtörténhetik.

d/ Kulturális és szórakoztató intézmények.

A szinházak, muzeumok rendszerint a városban települnek, csak esetenként indokolt esetben kerülnek a városkörnyékben elhelyezésre. A kulturházak és mozik azonban már a körzetek figyelembevételével oly módon telepitendők, hogy napi használatuk a környék minden lakosa számára lehetővé válják. Ezért lehető decentralizálásra törekszünk, ennek határt szab a létesitmény minimálisan szükséges nagysága. Általában mozi minden 6-1o.ooo lakos számára, kulturház pedig már a kb. 3ooo főnyi önálló településekben is létesitendő. Nagyobb településeknél a könyvtár is önálló épületegységként jelentkezhet.

e/ Egészségvédelmi intézmények.

Fürdőket általában a lakosság körzetenkénti számarányának és a fürdőszobaellátottságnak megfelelően és bővithető jelleggel létesitünk.

Temetők elhelyezése a településen kivül, védett környezetben, lehetőleg több település számára összevonva történjék. Esetleg a városi lakosság számára is a város határán kivül helyezhető el. A városkörnyéken rendszerint ennek egyes szektorai, nagyobb összevont egységei igényelnek egy-egy temetőt. Városkörnyéki probléma a városi szemméttelep elhelyezése, ennek megfelelő a településektől távolabb eső és olyan helyről kell gondoskodni, amely talajviszonyainál és környezeténél fogva nem veszélyezteti a lakosság egészségét.

f/ Sportintézmények.

kérdésével már a 6. pontban foglalkoztunk. Ezen a helyen emlitendő, hogy megfelelő sportpálya területek kijelölése a terepadottságok lehetőségétől függően már egészen kis települési egységeknél kivánatos.

g/ Üdülési intézmények kérdésével ugyancsak már a 6. pontban.

foglalkoztunk. Az üdülési intézmények: üdülőházak, szállodák, üdülő szanatóriumok, üdülőtelepek egyszersmind a közintézmény-hálózat szerves részét képezik és a lakosság számával és foglalkozási megoszlásával kapcsolatos szükségleteknek megfelelően helyezendők el.

k./ Gyógyitási intézmények. Kórházak, szanatóriumok, gyógypedagógiai intézetek, fertőtlenitő intézetek általában regionális jelentőségük folytán a városban települnek és csak kivételesen, elsősorban kedvező természeti adottságok esetén /pl. gyógyforrás, hegyi szanatórium/ a környék területén. Rendelő intézet elhelyezése is csak a városban vagy nagyobb lélekszámu településeknél indokolt, azonban kisebb körzeti orvosi rendelők egészségügyi és mentőállomások elhelyezése a települések nagyrésze számára szükséges.

A közintézmények vázlatosan körvonalazott diszlokációjával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a közintézmények hálózatai a nem körzetenkénti lakosságszám szerint megállapitható elsődleges kulturális és szociális intézmények körébe tartozó intézmények kivételével - mindig csak az illetékes hatóságok és szervezetek terveivel egyeztetve alakithatók ki. A jelentős közintézményeknek a települések épitészeti kialakitására kihatő döntő szerepét már a környékrendezési tervben mérlegelni kell és azokat a részletes rendezési tervek kidolgozásánál a települések hangsulyos pontjaiként kell kiképezni.

A környék területét magában foglaló általános tervben csak az önálló épületigénnyel rendelkező közintézmények diszlokációjával foglalkozunk, a többi intézményeket csak lélekszám, ill. kapacitás szerint határozzuk meg az egyes körzetekben.

9./ Közellátási, közüzemi, közmüszükségletek.

A környéki lakosság közellátási, közüzemi és közmü szükségleteinek kielégitése hasonlóan a közintézmények hálózatához szoros kapcsolatban áll a környék központját képező várossal. Közös jellegzetességük, hogy a lakosság anyagi /vegetativ, élelmezéssel, ruházattal, lakással, fütéssel, világitással kapcsolatos/ szükségleteit szolgálják, illetve ezek funkcionálását biztositó termelő üzemek, vagy az áruk begyüjtését és elosztását közvetitő szervezetek. Mig a közintézményeknek az előbbi fejezetben tárgyalt csoportjait általában a lakosság csak esetenként veszi igénybe /hivatalos ügy elintézése, kulturális

vagy egészségi szükséglete céljából/ vagy pedig csak a lakosság egy része használja azokat állandóan hosszabb-rövidebb időtartamon keresztül /pl. oktatási intézmények /addig a közellátási intézmények közvetlenül, a közüzemi és az áruelosztás szervei közvetve a lakosság mindannapi ill. állandó létfenntartásukhoz tartozó szükségleteinek kielégitésére szolgálnak, a közüzemek létesitményeit pedig hatóterületükön belül a lakosság egyöntetüen használja.

a./ A közellátási intézmények közül az áruházak, szállodák a környék helyi központjain ill. az üdülő és nyaralótelepek területein telepitendők. Az élelmezési cikkek és egyéb közszükségleti cikkek elosztó hálózatát a lakókörzetek - nek megfelelően kell kialakitani, mindig azonban azok termelő üzemeivel, ill. a begyüjtést és elosztást közvetitő szerveivel összefüggésben.

b./ Közüzemek, nagykereskedelem intézményei.

A település komplexum nagy, elsősorban a város céljait szolgáló közüzemei általában központi termelő szerepük - nek megfelelően a város területén kerülnek elhelyezésre. A környéken való telepitésükre akkor kerül sor, ha jellegük folytán a környék mezőgazdasági területeivel kap - csolatosak /pl. malom, tejüzem/ vagy környezetükre zavaró voltuk miatt a város területén belül jól elkülönithető terület nem áll rendelkezésre /pl. vágóhid/ A város ill. a város környék nagyságától, egymáshoz viszonyitott arányától, a környéki települések népességétől, a várossal és egymással való közlekedési kapcsolatuktól függ, hogy a környéken kialakitandó-e a közüzemeknek további hálózata, ill. hogy a környéket a központi közüzemeken kivül, mily helyi jelentőségü közüzemekkel kell ellátni. Az árube - gyüjtést és elosztást közvetitő nagykereskedelem központi intézményeinek, raktárainak elhelyezése ugyancsak első - sorban a város területén történik. Ez alól kivételt tenni csak különleges adottságok, az áruszállitás célszerü meg - oldhatósága esetén mutatkozik gazdaságosnak /pl. a vasuti teherpályaudvar a környék területére került/ A nagykereskedelem további gyüjtő és elosztó intézményei hálózatának a környék településeire való kiterjesztésére vonatkozólag a környéki közüzemi hálózattal kapcsolatban elmondottak itt is irányadók.

Végül feltétlenül betartandó irányelvként ismét hang - sulyozzuk, hogy mind a közüzemek, mind a nagykereskedelem intézményeinek a fogyasztási cikkek elosztó hálózataival egységes szervezetet kell alkotniok.

c./ Közmüvek.

A közmüvek /csatorna, viz, gáz, villany/ kérdése a kör - nyék területének rendezésénél két egymással összefüggésben levő feladatként jelentkezik. Az egyik a közmüvekkel ellátandó területek meghatározása, a másik a területek közmüellátásával kapcsolatos közmütelepek diszlokálása, területének biztositása.

A városkörnyéket saját közmü problémáin kivül rendszerint a város közmülétesitményei is érintik, sőt a környéktervezésnél ezek rendszerint elsődlegesen jelentkeznek. A városi vizvezeték viznyerő területei, szennyvizderitői, vagy villany - áram fejlesztő telepei, gázmüvei, majdnem minden esetben a városkörnyék területén kerülnek elhelyezésre részben nagy - területigényük miatt, részben hogy a lakóterületek zavaró hatá - suktól mentesüljenek /gázmüvek, szennyvizderitő/ részben pedig azért, hogy a város szennyező hatásától védhetők legyenek /viznyerő területek/

A városi és környéki közmühálózatok kialakitása nem kü - lönálló feladat és azt mindig együtt kell megoldani. Különösen az elektromos árammal való ellátás hálózata kiván összefüggő müszaki megoldást. A város vizvezeték hálózata is célszerüen szolgálhatja a környék városhoz közel épült településeit, iparüzemeit. A város csatornahálózatába viszont csak egészen kivételes esetekben kapcsolhatók be a környéki települések.

Az egyes közmüvek tekintetében az alábbi irányelveket kell szemelőtt tartani:

A villanyárammal való ellátást általánosságban az egész környék területén biztositani kell. Kivétel az alól csak a mindennemü településtől távol fekvő egyes lakóházak lehetnek. Egyben meg kell oldani az áramfejlesztő telepek, ill. táv - vezetékek, valamint a trafóállomások elhelyezését figyelembevéve mind a közvilágitási, mind az ipari áram szükséglet is.

Gázellátás üzemgazdasági okokból általában csak különleges adottságok mellett biztositható. Rendszerint csak ha a

központi város rendelkezik gázmüvekkel, vagy gáztávvezeték halad át a környék területén, vagy pedig valamely ipari üzem melléktermékeként áll gáz rendelkezésre, látható el a környék egy része. Irányadónak tekinthető, hogy 80-200 lakos /hektár laksürüségen alul a gázellátás nem gazdaságos. Gázellátás esetén gázfejlesztő telep, nyomásszabályozó részére szükséges területkijelölés.

A vizellátást a környék területén minden településnél meg kell oldani lehetőleg vizvezeték utján, ez feltétlenül szükséges azokban a településekben ahol a laksürüség eléri a 40 lakos/hektárt. Ezenfelül feltétlenül biztositandó a vizvezeték ellátás a város környék nyaraló, üdülő területein. A viznyerés a természeti adottságok szerint forrásvizből, furtkutakból, szükség szerint artézi kutakból, vagy szürés utján folyóvizből történhetik. Mind a város, mind a környék számára a megfelelő viznyerőterület megállapitása a környékrendezési tervezés egyik fontos feladata. Ennek egészséges elhelyezéséről, a viznyerőterületek, viztárolómedencék védőövezetének biztositásáról és bővitési lehetőségéről a település fejlődésének megfelelően gondoskodni kell.

Ahol a laksürüség kicsiny volta vizvezetékhálózat gazdaságos megépitését nem engedi meg és a vizviszonyok feltárása szerint megfelelő ivóviz nem áll rendelkezésre, artézi kutak furását, vagy viztisztitó berendezések létesitését kell tervbe venni. Az iparüzemek vizellátása az ipari üzemek telepitésével kapcsolatban megoldandó feladat.

Csatornázást általában 100 lakos/hektár laksürüségü területeken kell tervezni, ahol a terepviszonyok ezt lehetővé teszik. A csatornázás usztató vagy elválasztó rendszerü lehet. A csatornázással kapcsolatban a szükséghez képest átemelő telep, szennyvizderitő telep elhelyezését olymódon kell biztositani, hogy az a környezetre zavaró hatással ne járjon.

A szennyvizeknek tisztitás nélkül a recipiensbe vezetését feltétlenül kerülni kell. A szenyviz hasznositás lehetőségét ki kell vizsgálni és a megoldás megvalósitását biztositani kell.

III. A városkörnyék tervezés metodikája.

A környékrendezési terv a városrendezési tervnek szerves része. Ezért a környékrendezési terv elkészitésének menetét a város általános rendezési terve készitésének metodikájába beillesztve azzal együttesen kell kialakitani.

Valamely meglevő vagy létesitendő uj város rendezési terveinek elkészitését a népgazdasági terv célkitüzései, illetőleg az abban megállapitott beruházások teszik szükségessé és határozzák meg. A népgazdasági tervek ismeretében, azoknak megfelelően elsősorban a város távlati fejlesztési tervét és tervezési programmját kell összeállitani. ++

A távlati fejlesztési terv gazdasági jellegü és a fejlesztés általános szempontjait tartalmazza, a tervezési programm pedig a fejlesztési terv alapján a tervezés konkrét feladatait és a kidolgozandó terv irányelveit határozza meg. A fejlesztési terv tehát a programm előfeltétele, de egyben alapja is, amelyen a programm felépül.

Mind a fejlesztési terv, mind a programm elkészitéséhez a népgazdasági tervek és beruházások ismerete mellett előzetes vizsgálatokra van szükség.

Itt meg kell jegyezni, hogy már a népgazdasági terv kidolgozása is bizonyos vizsgálatokat feltételez az országos és táji /regionális/ tervezés keretében. A városfejlesztési tervnek és a város konkrét tervezési programmjának elkészitéséhez ennél részletesebb és a város szempontjából végzendő gazdasági és müszaki vizsgálatokra van szükség éspedig mind a város területére, mind környékére nézve. E vizsgálatok célja a városi település és környéke területfelhasználásának, gazdasági, közlekedési, népességi és fejlődési viszonyainak feltárása mellett, a város életével közvetlen kapcsolatban álló környék tervezésbe bevonandó területének megállapitása.

Az előzetes vizsgálatok elvégzése után a népgazdasági és szakmai fejlesztési tervek figyelembevételével kell a város és környék távlati fejlesztési tervét, majd ezzel kapcsola-

++az 59/1951./VI.29./E.M.sz. rendelet kimondja, hogy a városok és községek szocialista fejlődésének előmozditására és a népgazdasági beruházások tervszerü elhelyezésének biztositására város és községrendezési terveket kell készitení és intézkedik a tervek elkészitésének módozataira nézve. A rendelet a továbbiakban meghatározza, hogy a város és községrendezési terv a gazdasági tervezés eredményeit rögzitő tervezési programmból és müszaki tervekből áll.

tosan a környék tervezésébe bevonandó terület kiterjedését, végül további vizsgálatok után a település rendezés tervezési programmját elkészíteni.

A település tervezési programmjának elkészítése után kerül sor magára a tervezésre, amelyet ujabb, már részletesebb és a tervezési problémák valamennyi ágazatára kiterjedő vizsgálatok következnek, amelyek után kerül sor magára a tervezésre. A vizsgálatok és ezek kapcsán maga a tervezés is folyamatos és logikusan az általánosból az egyedi felé, a vázlatosból a részletes felé haladó munkamenetet igényelnek és helyesen felépitve mind a vizsgálatok, mind maga a terv is olyan összefüggő részekből álló egységes egészet alkotnak, amelyben a terv a vizsgálatok adta eredményekre mint alapra épül fel. A fejlesztési terv elkészitéséhez szükséges vázlatos vizsgálatok egyben alkalmasak a környék határának, jobban mondva a környékrendezési tervbe bevonandó terület nagyságának megállapitásához, a város ennél részletesebb tervezési programmjának elkészitése pedig nagyrészben azokra a vizsgálatokra épül fel, amelyek egyszersmind mindjárt a környéktervezés alapjául szolgálnak.

Fentiek előrebocsátásával nagy vonalakban következőképen vázolhatjuk a városi települések teljes tervezési munkamenetét /a rajzbeli rész kivánatos léptékének feltüntetésével /a népgazdasági elhatározástól az általános rendezési tervekig:

Programmkészitési és tervezési munka	Vizsgálatok
Népgazdasági terv /szakmai fejlesztési tervek/ regionális rendezési terv/	Távlati településfejlesztési tervhez és környékhatár megállapitáshoz tartozó vizsgálatok /1:200.000 - 1:50.000/
Távlati település fejlesztési terv /fejlesztési programm/ Környék-tervezésbe bevonandó terület kiterjedésének megállapitása /1:200.000, 1:50.000/	A település /város és környéke/ általános rendezési tervezési programm-

jához tartozó vizsgálatok /1:50.000-1:25.000/

Település /város és környék/ általános rendezési tervének tervezési programmja

Általános rendezési tervekhez tartozó vizsgálatok

a/ a környéket is magában foglaló területekre /1:50.000-1:25.000/

b/ a város települési területére /1:10.000-1:5000/

c/ a környéki súlyponti települések területére /1:5000/

Általános városrendezési tervek

a/ a város és környék együttes területére vonatkozó terv /1:50.000 - 1:25.000/

b/ a város településterületére vonatkozó terv /1:10 000-1:5000/

c/ környéki súlyponti települések területére vonatkozó tervek /1:5000/

A vázolt munkamenetben feltüntetett egyes munkarészek közül tanulmányunk nem foglalkozik a népgazdasági tervvel kapcsolódó és a gazdasági tervezés keretébe tartozó "szakmai fejlesztési tervek" és a "regionális tervezés" feladataival, sem a távlati "település-fejlesztési terv" kérdéseivel. Ezek mibenlétét, jellegét a Budapesti Müszaki Egyetem városépitési tanszékén készült "Településfejlesztési tervhez tartozó vizsgálatok" /szerzők: Hönsch-Jankovich-Preisich 1952./c. munka meghatározza. De még kell állapitanunk, hogy a távlati településfejlesztési tervnek már meg kell határoznia a környékfejlesztés irányelveit is, ezért vele egyidejüleg kell tisztázni annak a területnagyságnak, határnak kérdését, amelyen belül városkörnyékről beszélünk, el kell készíteni azokat az alapvető vizsgálatokat, amelyek ennek nagyságát és szükségleteit, fő hiányosságait meghatározzák.

Minthogy tanulmányunk tárgya kizárólag a városkörnyék tervezésével kapcsolatos, a következőkben a városi településrendezés munkamenetének csak a környékre vonatkozó részét tárgyaljuk, de mindig szemelőtt tartva a város és környék rendezésének összefüggő voltát. Az uj kialakuló munkamenet éppen az előbb emlitett okoknál fogva nem csak a város környékének tervére de magára a városrendezési terv egészére vonatkozólag is a tervezési metodikának logikus vázát alkotja. Ezek után a városkörnyék tervezési munkálatait, ill. azok anyagát a következőképen csoportosithatjuk:

1./ a környéktervezésbe bevonandó terület kiterjedésének megállapitása.
2./ a település tervezési programmjának városkörnyéki vonatkozásai és az ezzel kapcsolatos vizsgálatok.
3./ a környék-tervezéssel kapcsolatosan végzendő vizsgálatok.
4./ a környékrendezési terv kidolgozása.

1./ A városkörnyéki tervezésbe bevonandó terület kiterjedésének megállapitása.

A városkörnyék határaira vonatkozó vizsgálatok célja ama terület kiterjedésének megállapitása, amelyet a várossal már fennálló, vagy kialakitandó közvetlen kapcsolat folytán a városkörnyéki tervezésbe be kell vonni. A vizsgálatok lényegükben megegyeznek a távlati fejlesztési terv készitéséhez szolgáló vizsgálatokkal. Ezért a távlati fejlesztési tervhez szükséges vizsgálatokat már az alábbiak szerint megadott környékhatár vizsgálatok keretébe illeszkedően, olymódon célszerü feldolgozni, hogy a környékhatárok kiértékelése céljára felhasználhatók legyenek.

A vizsgálatokat a népgazdaság szakmai fejlesztési terve, továbbá az esetleg meglevő regionális tervek, környéki vonatkozásu adatainak és szempontjainak figyelembevételével kell elvégezni és a vizsgálatok adatait, eredményeit és azok kiértékelését erre a célra alkalmas, azonos léptékü alap - térképeken helyes ábrázolni.

Az alaptérkép akkora területet foglal magába, amennyi hozzávetőleges becslés alapján a város környéki vonzásterü-

leténél feltétlenül nagyobb. Általában minden irányban a legközelebbi nagyobb városok területe még a térképen rajta van.

Az alaptérkép léptéke, minthogy a vizsgálat nagyobb területet érint, és a városkörnyék kiterjedésének megállapitása általános jellegü vizsgálatok alapján történik, célszerüen 1:200.000 - 1;50.000 méretarányu.

Az alaptérképnek tartalmaznia kell:

az ország, megye, járás és községhatárokat,
a városi és az egyéb települések belsőségeinek kiterjedését,
a vizrajzi helyzetet, a jelentősebb vizfolyások, viziutak, tavak, mocsaras területek feltüntetésével,
a domorzati viszonyokat rétegvonalakkal ábrázolva,
az uthálózatot, az első, másod és harmadrendü utak jelzésével,
a vasuthálózatot, az egy és kétvágányu fővonalak, mellékvonalak és iparvasutak megjelölésével, valamint a pályaudvarokat és a repülőtereket.

Az alaptérképet egyszinü, szürke, vagy kékes szürke nyomással kivánatos készitení, hogy a rája kerülő vizsgálati anyag zavartalanul ábrázolható legyen. Erre az alaptérképre hordandók fel a vizsgálati kartogrammok.

A készitendő kartogrammok a következők:

1./ a munka és lakóhely viszonya
2./ a város ellátóövezete
3./ a város egészségvédelme, a lakosság üdülése
4./ közlekedés /közlekedési isochronok/
5./ közintézmények.

A kartogrammok alapján végezhető el a határvizsgálatok összesitése és kiértékelése. A kartogrammok kidolgozását, - minthogy addig nem alkalmazott eljárásról van szó, - részletesebben tárgyaljuk.

1./ a munka- és lakóhely viszonya.

A készitendő kartogramm, ill. az ezzel kapcsolatos vizsgálatok célja azoknak a területeknek megállapitása, ahonnan a környék lakosai rendszeresen bejárnak a városba, dolgozni, vagy ahova a váron lakói esetleg munkába járnak. Ezzel kap-

csolatban tájékozódást kell szerezni arra, hogy a városban és környékén levő bányák és jelentősebb ipari üzemek mennyi munkaerőt foglalkoztatnak és ezek munkaerőszükségletüket honnan elégitik ki, továbbá arra, hogy a környékbeli településeknek mekkora a lakosság száma és ezek közül mennyi az iparban foglalkoztatottak száma. Ez, valamint a vasuti és esetenként a távolsági autóbuszjáratokon, vagy hajón lebonyolódó hétköznapi ingavándorforgalom ad utmutatást a munka és lakóhely közt fennálló kapcsolatokra és nyujt módot a városkörnyék területének ebből a szempontból való kiértékelésére.

Az alaptérképen a beszerzett adatok és elvégzett vizsgálatok alapján fel kell tüntetni:

a./ a települések jelenlegi népességét, a lakosságszámmal arányos idommal jelezve, továbbá a lakosság ipari-forgalmi valamint a mezőgazdasági foglalkozás szerinti megoszlását, azonkivül hasonló módon jelezni kell a népgazdasági tervben előirányzott és már konretizálható uj települések népességét és a település-fejlesztések népesség növekedését.

b./ A nagyobb /általában 100 főn felüli/ létszámmal dolgozó bányákat és ipari üzemeket, továbbá a közmülétesitményeket, a foglalkoztatottak számával arányos nagyságu idomjelöléssel, az ipari főcsoportoknak megfelelően megkülönböztetve, ugyancsak hasonló módon jelezni kell, a népgazdasági tervben előirányzott konkretizálható üzemeket.

c./ A hétköznapi ingavándorforgalmat az ingaforgalom utvonalai mellett az ingázók számával arányos jelöléssel.

A jelenlegi és tervezett állapot kiértékelése megmutatja, hogy mely területek azok, amelyek munkahely szempontjából a várossal szoros kapcsolatban állnak. Ezek határán az ingavándorforgalom grafikonja általában hirtelen törést mutat, vagy pedig ahol más nagyobb város vonzáskörzetével találkozik, iránya megfordul. A határ megállapitása szempontjából az egyes települések lakosságának összetétele is döntő és az ingázók mennyiségét az egyes települések ipari lakosságával összevetve lehet csak megnyugtató képet kapni arról, hogy a munkahelyre járók ténylegesen honnan származnak.

Az egyes iparüzemek, bányák jellege és munkáslétszáma mutatja meg azok jelentőségét, és magyarázatot ad az ingavándorforgalom körülményeire.

A térkép alapján körülhatárolható az a terület, amely lakó- és munkahely viszonya szempontjából a vizsgálat időpontjában a város közvetlen vonzásterületének, a város környékének tekinthető.

2./ a város ellátóövezete.

A készitendő kartogramm, ill. vizsgálatok célja annak a területnek megállapitása, amely a város lakosainak egyes mezőgazdasági termékekkel /zöldség, tojás, tej, stb./ való és a fennálló adottságok valamint a népgazdasági tervek szerint megállapitandó részbeni vagy teljes ellátása szempontjából kapcsolatban áll, ill. megszervezendő lesz. A vizsgálat az egy ellátatlan lakosra szükséges mezőgazdasági terület, vidékenként változó de egy város környékére állandónak vehető átlagértéke alapján végezhető. Az átlagérték természetesen magában kell hogy foglalja a termelvényeket előállitó lakosság arányos saját gazdasági területszükségletét is.

Az egy ellátatlan lakosra számitható mezőgazdasági területek hozzávetőleges átlagértékei Magyarországon dr. Kiss István tanulmánya alapján

az összes mezőgazdasági termékekkel való ellátásra	o.9o-1,2o kat.hold o.52-o.7o ha
csak tej, baromfi, tojás,hus,zsir,zöldfőzelék és gyümölccsel való ellátásra	o,8o kat.hold o.46 ha
csak tej, tojás, baromfi és zöldséggel való ellátásra	o,6o kat.hold o.34 ha

A város és a környék ellátatlan lakosságának száma megszorozva az egy ellátatlan /nem önellátó/ lakosnak az előbbiek szerint meghatározott ellátásához és az ezt meg termelő mezőgazdasági lakosság önellátásához szükséges együttes mezőgazdasági terület átlagos nagyságával megadja azt a mezőgazdasági területnagyságot, amely a város és környéke ellátásához szükséges.

Az előbbiek alapján kiszámitott területet egybe kell

vetni a vizsgált környéken tényleg rendelkezésre álló mezőgazdasági terület kiterjedésével. Ugyanezeket a vizsgálatokat el kell végezni a tervezett állapot esetén feltételezett lakosságszámra is.

A vizsgálandó környékterületet a természeti és közlekedési adottságok figyelembevételével kell megállapitani.

Az alaptérképen a besszerzett adatok és elvégzett vizsgálatok alapján fel kell tüntetni a terület mai felhasználását a belsőségek, az erdők, a mezőgazdasági területek, valamint a mezőgazdasági termelés szempontjából számba nem vehető egyéb területek jelölésével.

A mezőgazdasági müvelés alatt álló területek fekvése és nagysága, valamint az egy ellátatlan lakosra szükséges mezőgazdasági terület-átlagérték alapján megállapitott környék határvonalát külön kell megállapitani a jelenlegi helyzetre és külön a város tervezett növekedése, valamint a népgazdasági tervben előirányzott telepitések utáni állapotra.

3./ A város egészségvédelme, a lakosság üdülése.

A kartogramm elkészitésének célja annak a várost környező területnek körülhatárolása, amely a város egészségvédelme szempontjából jelentőséggel bir, a város lakosainak üdülésére felhasználható. A vizsgálat szempontjából az egészségvédelem keretébe tartozónak tekintendők a város higiéniáját biztositó közmüvek számára szükséges területek is.

Az alaptérképen a beszerzett adatok és elvégzett vizsgálatok alapján fel kell tüntetni:

a./ a térképen ábrázolt magassági viszonyok és vizrajzi helyzet kihangsulyozása mellett az erdőket, ligeteket, esetleges természetvédelmi területeket,

b./ gyógy-, üdülő és fürdőhelyeket, üdülésre alkalmas vizpartokat, jelentős sportlétesitményeket

c./ ivóviznyerő területeket, szennyvizemésztő területeket,

d./ a szélirányok gyakoriságát és jellegét /lamináris, turbulens/ feltüntető diagrammot.

Az a-d. alatti adatok tekintetbevételével lehet megállapitani a környékhatárokat, a város fekvésének, környezetének egészségvédelmi és üdülési szempontból való kiértéke-

lése továbbá a szélvédelmet biztositó hegygerincek, védőerdősávok, valamint a közvetlen vagy hétvégi üdülési lehetőségek alapján, a közmüterületek figyelembevételével.

4./ közlekedés /közlekedési isochronok/.

A kartogramm célja a vasut, autó /távolsági autóbusz/ és hajó, valamint szekér, ill. kerékpár isochronok megszerkesztése utján a város közlekedési vonzás területének megállapitása.

A vasut, autóbusz és hajó-isochronokat általában a gyalogos hozzájutás beszámitásával kell elkésziteni.

Különleges esetekben kombinált isochronok /pl. vasut és hajó/ szerkesztése válhat szükségessé.

A különböző jármüvek 1 órás, 1 1/2 órás esetleg 2 órás isochronok burkoló görbéjének a szomszédos városok hasonló időpontokra vonatkozó isochronjaival való metszéspontjainak korrekciójával való megrajzolása és a vonat, ill. autóbuszjáratok száma ad támpontot a közlekedési vonzásterület kiterjedésének mérlegelésére.

A közlekedési isochronok a többi vizsgálat kiértékeléséhez segédeszközként is felhasználandók.

a./ a személyszállitó vonatjáratok és autóbuszjáratok számát
b./ a vasuti isochronokat az előbbiekben megadott szempontok szerint az 1/2 óra, 1 óra, alatt elérhető területekre vonatkoztatva.
c./ autóisochronokat 1/2 óra, 1 óra alatt elérhető területekre vonatkoztatva az első, másodrendü utakra nézve.
d./ a kerékpár és a szekérisochronokat 1/2 óra, 1 óra és 1 1/2 óra időtartamra vonatkoztatva a városból kiágazó összes utakra nézve.
e./ szükség szerinti egyéb ill. kombinált isochronokat, vagy hosszabb időtartamokra vonatkoztatott isochronokat

Az egyes időtartamokra vonatkozó isochronok burkoló görbéi fogják a közlekedési határvizsgálat eredményét jelenteni.

5./ közintézmények.

Meg kell állapitani a hatósági valamint a kulturális oktatási és szociális- egészségügyi, intézmények szempont-

jából kialakult vonzásterületeket. Ezt a város és a települések határain tulmenő jelentőségü intézmények vizsgálatával határozhatjuk meg. Hogy mely intézmények tekintendők ilyeneknek azt a környék kulturális, szociális és gazdasági fejlettsége is befolyásolja. A bejelölt intézmények alapján és az intézmények kapacitásának mérlegelésével, a közlekedési isochronok legmesszebbmenő figyelembevételével becslés utján meghatározhatók az egyes szektorok szerinti vonzásterületek.

A kartogramm kidolgozása.

Az alaptérképen a beszerzett adatok és elvégzett vizsgálatok alapján fel kell tüntetni:

a./ a települések népességét az 1." munka és lakóhely viszonya" kartogrammjának megfelelően.

b./ a települések határán tulmenő jelentőségü hatósági és gazdás intézményeket, továbbá kulturális-oktatási intézményeket /pl. egyetem, szakiskola, szinház, muzeum/ valamint a szociális-egészségügyi intézményeket /pl. kórház, aggok háza/ csoportonként eltérő jelöléssel, és az intézmény fajtáját feltüntető jelzéssel. Ugyancsak hasonló módon, de megkülönböztető jelöléssel a népgazdasági tervben előirányzott és konkretizálható intézményeket.

A feldolgozott adatok és a közlekedési isochronok figyelembevételével a közintézmények szerinti környék-határok megállapithatók.

A vizsgálatok összesitése és kiértékelése.

A munkálat célja a részvizsgálatok kartogrammjai alapján a városkörnyéki tervezésbe bevonandó terület határainak megállapitása. A határvonal megállapitásánál mindig szemelőtt tartandó, hogy nem a regionális határt, hanem a környékhatárt keressük. Az egyes vonzásterületeket nem mechanikusan kell tekintetbe venni, hanem kiértékelve, hogy melyik az a terület, amely a szempontok többségét illetőleg a várossal szoros kapcsolatban áll. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a vizsgálatok többségükben a mai helyzetre vonatkoznak és ezért tekintetbe kell vennünk a fejlő-

dés tendenciáját különösen azokra a körülményekre vonatkozólag, amelyeket mint népgazdasági célkitüzéseket a városra vagy környékére már a vizsgálat időpontjában ismerünk. /pl. Veszprém vonzáskörzetét és környékének kiterjedését feltélelenül csökkenteni fogja Várpalota irányában az ott küszöbön álló fejlesztés, növelni fogja kulturális szempontból az épülő veszprémi müegyetem./

Tehát a város környék részletesebb vizsgálatra szánt határát nem szabad mechanikusan a mai helyzetből meghatározni, hanem tekintetbe kell már most venni a városkörnyék kiterjedését növelő, vagy csökkentő tendenciákat.

Döntő tényező továbbá a környékhatárok megállapitásánál a földrajzi adottságok befolyása, ami - bár azt az egyes kartogrammok tárgyalása során külön nem hangsulyoztuk - a vizsgálatok eredményeiben is alapvetően érvényesül.

Az ilymódon kiértékelt határok alapján meg kell vizsgálni, hogy azok mennyiben egyeznek a község, ill. járáshatárokkal, és ezek tekintetbevételével kell a környék tervezésbe bevonandó területét kijelölni olymódon, hogy annak határai lehetőleg a járáshatárokkal, de mindenesetben a községhatárokkal egybeessenek. Olyan esetben, amikor valamely község két város vonzásterületének határába esik, nemcsak a városok nagysága, hanem gondos kiértékelés alapján a vonzás mértéke és minősége a döntő. A határmegállapitás kiértékelése célszerüen összesitő kartogramm alapján végezhető.

2./ A település tervezési programmjának városkörnyéki vonatkozásai és az ezzel kapcsolatos vizsgálatok.

A városi település tervezési programmja nem más, mint az u.n. távlati fejlesztési tervnek /gazdasági fejlesztési tervnek/ az általános terv készitéséhez szükséges müszaki kifejtése, a város és annak az előbbiekben meghatározott környéke területére. Minthogy a város környéke kialakitásának szempontjait döntő módon maga a város határozza meg, ebből következik, hogy tervezési programmnak tartalmaznia kell azokat az adatokat, tervezési kivánalmakat, célkitüzéseket, amelyek a környékrendezési terv helyes elkészitéséhez szükségesek.

Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a környékrendezési terv elkészitése során, a környék területére vonatkozó adottságok és lehetőségek további feltárásának eredményeként nem merülhetnek fel olyan szempontok, amelyek visszahatnak a fejlesztési elgondolásra, a programmra magára és ezt többé-kevésbbé nem módosithatják. Ennek a módositásnak lehetősége és szükségszerüsége programm és terv egymásra hatásának és visszahatásának elve a szorosan vett városrendezési tervnél is fennáll, de a környék tervénél a terület viszonylagos nagysága, a tervezés folyamán feltáruló tényezők és a megoldandó feladatok sokfélesége folytán fokozott mértékben érvényesülhet.

Megállapitottuk, hogy a városrendezési terv programmjának a környéki rendezési terv elkészitésében szükséges adatokat és szempontokat is tartalmaznia kell, ezért vizsgáljuk meg, hogy az a programmban mily módon biztositható és melyek azok a szempontok, amelyekkel az általános városrendezési terv tervezési programmjának tartalma /v.ö. Hönsch-Jankovich-Preisich/ Településfejlesztési tervhez tartozó vizsgálatok 6. old./ kiegészitendő.

Az idézett munka szerint a programmnak tartalmaznia kell a település kialakitására vonatkozó eszmei irányelveket. Itt megjegyzendő hogy az eszmei irányelvek között döntő helyet kell, hogy elfoglaljanak azok az elgondolások, amelyek a tervezendő városnak környékével kapcsolatos szerepére vonatkoznak /pl. hogy egy iparvidéken fejlesztendő település az illető ipari vidék központjává alakitandó e ki stb./

A programm tartalmazza a tervezési időszakot és az idézett munka szerint "nagyvonaluan ki kell jelölnie a vizsgálatra szánt területét." Ennél az utóbbi pontnál rá kell mutatnunk arra, hogy a vizsgálatra szánt terület nagyvonalu és ideiglenes kijelölése lényegében azonos a városkörnyéktervezési határ megállapitásával, amit az előbbiekben már emlitettünk.

A tervezési programmnak meg kell adnia a város várható lakosságának számadatait a tervezés időszakára. A várossal szoros kapcsolatban álló, nagyrészében a várost kiszolgáló környék lakosságának számalakulása ill. a lakosság területi eloszlása a városalkotó lakosság száma mellett a környék megszervezésének függvénye. Ezért a programmban a környék lakossága tekintetében beálló változásokra is utalni kell

A programmnak meg kell jelölnie a település tervezett termelési szerepkörét. Amennyiben ez a környéki vonatkozásokkal kapcsolatos, a programm természetszerüleg ezekre ki kell hogy térjen. /Bányák, természeti kincsek, ezekre támaszkodó üzemek, országos jelentőségü mezőgazdasági v. állattenyésztési központi szerep stb./ és ilyen esetben a környéken elhelyezendő "városalakitó jellegü" ipari beruházások, terület és munkaerőszükségletét, esetleg energiaellátási javaslatait is fel kell tárnia.

A programm közlekedési szerepkört illető részénél határozott szükséglet a környéki vonatkozások feltárása, pl. közlekedési csomópontok, országos vagy regionális jelentőségü utvonalak, meglevő vagy tervezett átvezetése igen sokszor városkörnyéki feladatot jelent.

A kommunális: kulturális, egészségügyi, stb. szerepkör feltárásának is a környékre kihatóan kell megtörténnie. /pl. Békéstardosi zeneiskola Szeged környékén, Héviz Keszthely mellett, a mecseki üdülőterület Pécs környékén stb./

A település népességének ellátására vonatkozó irányelvek közül a lakásellátásnak /környéken elhelyezendő, de a városban dolgozó lakosság/ de még inkább az üdülés, zöldterület, a közintézményellátás, a kereskedelmi hálózat és a közüzemek és energiaellátás vonalán is ugyancsak szükség van a vidék szerepkörének tisztázására a programmal kapcsolatosan. Külön programmpontként kell felvenni a város lakossága mezőgazdasági termékekkel való ellátásának megoldási irányelveit. Végül a település épitészeti kialakitásával kapcsolatban is rögziteni kell a környék és város épitészeti kapcsolatára vonatkozó jelentősebb irányelveket.

Az elmondottak alapján a programm elkészitéséhez szükséges vizsgálatok a távlati településfejlesztési tervvel és a környékterület kiterjedésének megállapitásával kapcsolatban végzett vizsgálatoknak oly irányu kiterjesztését jelentik, hogy azok a fejlesztési tervben meghatározott elgondolások megvalósitási lehetőségeit tárják fel a tervezési programm realitását biztositsák. Céljük a települések fejlesztési területeinek, az utak, a közlekedési hálózat kialakitásának, a közmütelepek elhelyezésének a mezőgazdasági és ipari termelés megszervezésének a mezőgazdasági müvelésbe bevonható területek, erdőtelepitések, üdülőterületek léte-

sitése előfeltételeinek kivizsgálása. A vizsgálatok eredményei a környék kiterjedésére vonatkozó vizsgálatoknál használt méretarányu térképeken ábrázolhatók.

A programm mellékleteként feltétlenül kivánatos egy a programm készitését megelőző vizsgálatok alapján készitett, a környék területét magában foglaló összefoglaló kartogramm elkészitését, amely a település fejlődésének kivánatos irányát, a terület felhasználási és telepitési lehetőségeket a közlekedési hálózat fővonalait együttesen feltünteti. v.ö. Honsch-Jankovich-Preisich: Településfejlesztési tervhez tartozó vizsgálatok c. munkában a feldolgozott ilyen kartogrammra vonatkozó javaslatot./

Csupán a fentiek szerint logikusan felépitett tervezési programm lehet alapja a város és környék tervének egységes és koncepcionális elkészitésének.

3./ A tervezéssel kapcsolatosan végzendő /a tervezést megelőző/ vizsgálatok.

A vizsgálatok célja a tervezéssel kapcsolatos feladatok helyes megoldásának biztositása. A vizsgálatok elkészitésének sorrendje mint emlitettük a nagyobb egységtől a kisebb felé, az általános vizsgálatoktól a részletes vizsgálatok felé halad. Igy a városkörnyéknek mint nagyobb egységnek vizsgálatai általában magukba foglalják az ebben elhelyezkedő város területét és megelőzik a szorosan vett város területe ál - talános rendezési tervéhez és a környék sulyponti települé - seinek általános rendezési terveihez szükséges további vizsgálatokat.

Metodikai szempontból és az áttekinthetőség megkönnyi - tése céljából helyes a vizsgálatokat a vizsgálat tárgyának jellege szerint csoportositani. E csoportositás előnye, hogy lehetőséget nyujt a vizsgálatok áttekintésére és a minden - kori szükségletek szerinti állandó bővitésére és kiegészitésére.

A vizsgálatok jelleg szerinti csoportositása célszerüen a készitendő tervek tagozódásának megfelelően, azok rendszerében végezhető, oly módon, hogy lehetőleg az általános jellegü problémák felől a speciális problémák felé haladjon, továbbá, hogy az egymással kapcsolatos, egymást kiegészitő kérdések lehetőleg egymás mellett szerepeljenek.

A továbbiakban javasolt csoportositás azonban semmiképpen sem jelent fontossági sorrendet, a terv természeténél fogva az egyes csoportok fontossága, sulya egymástól nagy mértékben különbözik.

A csoportositásban az általános jellegü vizsgálatok között a természetföldrajzi adottságok számbavétele szerepel első helyen, mint azé az alapé, amely aránylag a legállandóbb és amelyre az emberi alkotások "ráépülnek" a szó szorosan vett értelmében.

Ez után a lakosság, a társadalom vizsgálata következik: indoka egyrészt az, hogy minden tervezés alapja, célja a szocializmusban az emberről való gondoskodás, tehát a város és a környék társadalma, annak helyzete, szükségletei döntő szerepet játszanak a terv elkészitésénél, másrészt az a körülmény, hogy a társadalmi vizsgálatok, /lakosszám stb./ adatai a további vizsgálatok csaknem mindegyikénél fontos szerepet játszanak.

Vizsgálataink ezután következő csoportját, a város ill. a városkörnyék szerkezeti épitészeti és történelmi kialakulásának vizsgálata alkotja. Ennek elvégzése nélkül érthetetlenek maradnának számunkra a továbbiakban feltárandó adottságok és azok hiányosságai. Természetesen minden adottságfeltárást, minden tervezést dialektikusan, a fejlődés eddigi eredményeinek tekintetbevételével kell végezni, azonban ennek összefoglaló feltárása a részvizsgálatok elvégzése előtt elengedhetetlennek látszik.

Ezután térünk rá a tényleges tervezéssel összefüggő funkcionális szükségletekre vonatkozó speciális vizsgálatokra. Itt tervezés-metodikai szempontból elsősorban a nagy területi igényekkel fellépő problémákat, a városkörnyék egész területének felhasználására vonatkozóan döntő kérdéseket, a település, a termelés és az egészségvédelem kérdéseit vesszük vizsgálat alá.

Elméletileg lehetne arról vitatkozni, hogy a munkahely, a termelés kérdése megelőzi a lakóhely kérdését, gyakorlatilag azonban a kettő egymással ismételt kölcsönhatásban áll. A jelentős városalakitó jellegü ipar és országos jelentőségü mezőgazdaság lehetőségei nagyrészt meghatározói a lakosság számának és elhelyezkedésének, másrészről azonban a lakosság száma és települési módja határozzák meg a helyi, a lakosságot ellátó ipar helyzetét. A rendszerezésnél tehát lakóhely-munkahely

egymásmellé helyezésére törekedtünk azonkivül arra, hogy a betelepült, beépitett területek vizsgálata megelőzze a lényegében be nem épült, tehát a mezőgazdasági és az ezt részben átfedő egészségvédelmi területek vizsgálatát.

A következő csoportot a közlekedési vizsgálatok alkotják. Ez után kerül sor a lakosság különböző szükségleteit kielégitő hálózatjellegü intézmények, közlekedési, közintézményhálózat, ellátási hálózat és közmühálózat vizsgálatára.

Külön kell megemlitenünk azokat a vizsgálatokat, amelyek a terület rendezésével kapcsolatos honvédelmi és stratégiai követelményeket tárják fel. E vizsgálatok ill. a tervezésnél követendő katonai szempontok megadása a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe tartozik. Ezekkel ebben a munkában nem foglalkozunk.

A felsorolt vizsgálatok gyakorlati alkalmazására vonatkozólag megjegyezzük, hogy a munka egyes fázisaiban nem szükséges minden esetben a vizsgálati csoportok mindegyikének külön történő feldolgozása, a környék kiterjedésétől és speciális adottságaitól függően több csoportba tartozó vizsgálatot egy táblázatban, vagy kartogrammban is összefoglalhatunk.

Meg kell jegyezni, hogy a vizsgálatok általában nem csupán a meglevő helyzet egyenletes és objektiv feltárását tartalmazzák, hanem bizonyos kiértékelő jellegük is van. Tényleges használhatóságuk abban jelentkezik, hogy rámutatnak a konkrét szükségletekre, tekintetbe veendő adottságokra, hiányosságokra. Ezzel szemben élesen el kell határolni a vizsgálatokat a tervektől, amelyeknek lényege a kartogramm valamint a vizsgálatok kiértékelése alapján a lehetőségek kiválasztása és alkotó továbbfejlesztése.

A vizsgálatok kidolgozása, mint ahogy azt a "városfejlesztési tervhez tartozó ill. városrendezési tervet megelőző" vizsgálatok metodikájának kidolgozásánál a müszaki egyetem városépitési tanszékén végzett munka rögzitette, ugyancsak a szövegrész mellett, összefoglaló táblázatok és térképi ábrázolás /kartogrammok/ segitségével történik.

A vizsgálatok készitését általában 1:5o.ooo, ill. 1:25.ooo léptékü térképek felhasználásával javasoljuk.

Itt is elsősorban alaptérkép elkészitése szükséges, amely lényegében a környéktervezésbe bevonandó terület kiterjedését megállapitó vizsgálatoknál használt alaptérképpel azonos adatokat tartalmaz, természetesen a nagyobb léptéknek megfelelő részletességgel és pontossággal.

Ez az alaptérkép azonban már csak a környék tervezésbe bevonandó területre és annakközvetlen környezetére terjed ki. Az elmondottak után a vizsgálatokat a következőkben foglalhatjuk össze.

A./ Általános vizsgálatok.

A településkomplexumnak azokat az adatait tárják fel, amelyek egyrészt az előkészités és tervezéshez szükséges általános tájékozódást szolgálják, másrészt a készitendő tervek mindegyikénél figyelembeveendő alapvető körülményeket világitanak meg. Ennek megfelelően a vizsgálatok két csoportra osztathatók ugymint: a természetföldrajzi és a társadalmi vizsgálatokra.

1./ Természetföldrajzi vizsgálatok a terület topográfiai, vizrajzi, geológiai, növényzeti és klimetikus viszonyainak megállapitására vonatkoznak területi adatok számszerü meghatározása mellett. Ide tartozik továbbá azon térké - pek anyagának összegyüjtése és a térképek megszerkesztése, amelyek a további vizsgálatok eredményeinek ábrázolásához, ill. a tervek készitéséhez alaptérképül szolgálnak.

Az e cimszó keretébe tartozó adottságok feltárását a hivatkozott "városfejlesztési tervhez tartozó vizsgálatok" c. munka 3. sz.: A település jelenlegi területfelhasználása c. vizsgálata nagyrészben tartalmazza.

Szükségesnek mutatkozhatik azonban az adottságoknak külön grafikus ábrázolás lehetősége szerint összesitett, esetleg felbontott kartogrammokon és táblázatokon való ábrázolása olymódon, hogy azokon a vizrajzi adottságok /álló, folyóvizek, források, árvizveszélyes, belvizveszélyes és árterületek, mocsarak, továbbá a talaj - vizszintek, a viznyerő helyek, az árvizvédelmi berendezések, partfalak, gátak stb./ a geológiai és topográfiai adottságok /talajtérképek, lejtési viszonyok, csuszásra hajlamos területek stb./ és a klimatikus adottságok

/szélirány, széltől védett területek, csapadék és hőmérséklet-diagrammok, mikroklimatikus adottságok/ egyaránt kiértékelve szerepeljenek. Ugyanitt kell feltárni a városkörnyék növényzetének jellegét: erdők, ligetek, rétek, gyümölcsösök, mezőgazdasági területek, kopár területek feltüntetésével.

2./ Társadalmi vizsgálatok.

a./ A terület népességének lélekszám, foglalkozás, ipar, forgalom, mezőgazdasági, egyéb;kor és nem szerinti, valamint a bel- és külterületi lakosság szerinti megoszlására, továbbá a laksürüségekre, birtokviszonyokra.

b./ a lakó és munkahely elhelyezésére, ezzel kapcsolatosan a napi ingavándorforgalom adatainak megállapitására és kartogrammon való ábrázolására vonatkoznak.

A környék szempontjából vizsgált terület ill. települések területi és népességi adataira a későbbiekben tárgyalandó speciális vizsgálatok során ismételten szükség van. Ezért célszerü az 1 és 2 vizsgálatok alkalmával megállapitott számszerü anyagot táblázatba foglalva összesiteni, amelyből a szükséges adatok egyszerüen kiolvashatók.

Az idézett "Városfejlesztési tervhez tartozó vizsgálatok" c. munka 4.sz. utmutatója: "a Település népességi viszonyai" tartalmazza lényegében az ide tartozó kérdéseket: a telepü - lés népességének megoszlását foglalkozási főcsoportok, kül és belterületi lakóhely, foglalkozási ágak, kor és nem szerint, a városalakitó lakosszám meghatározását és az ingavándorforgalomban résztvevő lakosok számát százalékos arányát és fejlődési tendenciáját. Természetesen a vizsgálatok itt is a városkörnyék egész területére, ill. annak minden egyes településére kiterjesztendők és szükség szerinti összevont nagyobb körzeteire, szektoraira is külön megvizsgálandók.

B./ A város és környék történelmi, szerkezeti és épitészeti kialakitására vonatkozó vizsgálatok a települések történeti kialakulására és szerkezetük jellegzetes tényezőire /főtér, történelmileg kialakult utvonalak, településközpont /valamint épitészeti értékeire, továbbá a terület domináns természeti, táji alakulataira, /különleges természeti szépségü táj kilátópontok/ vonatkoznak.

Az idézett munka 5. sz. vizsgálata "a település történeti fejlődése" foglalkozik, az ide tartozó kérdésekkel, ez természetszerüleg kiterjesztendő a város határán tul, a városkörnyék egész területére.

E vizsgálatok ugyancsak általános alapját alkotják a további munkának, mert az adottságok kialakulásának, fejlődési tendenciájának, hiányosságainak megértését teszik lehetővé.

Az e kérdéssel kapcsolatos adottságok más részének feltárását a "Városfejlesztési tervet megelőző vizsgálatok" c. munka 3.sz. vizsgálata /védett természeti tájak, archeológiai zónák, müemléki zónák, müemlékek/ tartalmazza. Azonban szükségesnek mutatkozik a további adottságok vizsgálata is, nevezetesen a környék természeti szépségeinek, kilátópontjainak, a sziluettből kiemelkedő épitészeti hangsulyainak feltárására, a környék egyes települései eszmei jelentőségének, haladó hagyományainak megállapitása és a települések épitészeti értékelése. Ugyancsak meg kell vizsgálni, hogy melyek a táj kialakulásában zavaróan ható adottságok, melyek az épitészeti kompozició szempontjából helyesen és melyek a helytelenül vezetett utvonalak.

C./ Speciális vizsgálatok.

E cimszó a városkörnyék funckionális feladataival és szükségleteivel, a termelésnek a lakosság ellátásának, a közlekedésnek jelen állapotával és hiányosságaival kapcsolatos kérdések feltárását foglalja magában. A vizsgálati munka legterjedelmesebb és legjelentősebb részét alkotja és alábbi csoportokra bontható:

1./ területfelhasználással kapcsolatos vizsgálatok.

a./ települési viszonyok vizsgálata a települések jellegének telekviszonyoknak a beépités sürüségének, az épületek magasságának, zártsoru, szabadon-álló, ill. városias, falusias voltának, az épületek avultságának megállapitására szolgál. Ide tartoznak a kiépitett utakkal, közmüvekkel való ellátottságra vonatkozó globális vizsgálatok is, továbbá a lakásviszonyok, valamint szanálandó területek vizsgálata is. Ez utóbbiak

a lakások szobaszámára, mellékhelyiségekkel való ellá - tottságára, az egy szobára eső lakók számára, továbbá a lakások kiképzésére, állapotára egészséges voltára, a szanálandó lakások számára és területszerinti eloszlására vonatkoznak. Ezzel kapcsolatban és a településfejlesztési tervek figyelembevételével meg kell állapitani a szanálandó területek lakosainak, valamint a várható lakosszaporulat elhelyezéséhez szükséges szobák ill. lakások számát.

b./ termelő területekre vonatkozó vizsgálatok.

I. Az iparra vonatkozó vizsgálatok körébe tartozik a meglevő ipari üzemek jellegére, területi megoszlására, munkáslétszámára vonatkozó adatok összegyüjtése és az ipari üzemek népgazdasági szempontból fejlesztendő vagy megszüntetendő voltának megállapitása, továbbá annak a körülménynek számbavétele, hogy az egyes üzemek elhelyezése a környezetre nézve jelent-e zavaró hatást és viszont az üzemek munkájára, dolgozóinak egészségére esetleg a környezetnek van-e zavaró hatása.

Ide tartozik továbbá a népgazdasági terv alapján létesitendő és konkretizálható ipari létesitmények elhelyezésére megfelelő területek kivizsgálása és az uj ipari üzemek telepitésével, munkáslétszáma biztositásával, azok lakóterületei elhelyezésével, ellátásuk biztositásával kapcsolatos problémák kimunkálása.

II. A bányászatra vonatkozó vizsgálatok tartalma és menete megegyezik az ipari üzemekkel kapcsolatos vizsgálatokéval, azzal a módositással, hogy itt bányakincs lelő - helye az elsődleges tényező, amelyhez a többinek ido - mulnia kell. A vizsgálatokat ki kell terjeszteni az alábbányászott területek meghatározására és a bővités vagy uj bányák nyitása folytán érintett területekre, a termelés irányára és várható nagyságára.

Az ipar és bányászat helyzetének, az üzemek és bányák jellegének, munkáslétszámának és fejlesztési lehetőségeinek feltárását globálisan az idézett munka 3.sz. vizsgálata: "A település jelenlegi területfelhasználása, gazdasági és közlekedési helyzete" tartalmazza, de az

ben foglalt adatok messzemenő kiegészitése szükséges a kör-
vékrendezési terv helyes elkészithetőségéhez.

II. A mezőgazdasági területek vizsgálata egyrészt a terület
meglévő felhasználásának, az egyes müvelési ágak területi
mennyiségeinek megállapitása mellett történő felvételére,
a talajminőségek, öntözési lehetőségek megállapitására
vonatkozik, másrészt a város és környék lakossága ellátá-
sával összefüggő feladatok megoldási lehetőségeit hiva-
tott feltárni. Ez utóbbival kapcsolatban számitásba kell
venni a város és környék jelenlegi és tervezett lakosszá-
mát és ezeken belül az ellátatlan lakosság nagyságát ki
kell vizsgálni, hogy az adott ill. a tervezett fejlesztés
folytán kialakuló mezőgazdasági viszonyok mellett az egyes
termesztvények országos vagy regionális fő termelő terü -
leteiről való szállitási lehetőségek figyelembevételével
a lakosságnak milyen mezőgazdasági cikkekkel és milyen
mértékben való ellátása gazdaságos, ehhez milyen kiterje-
désü mezőgazdasági területre van szükség, a terület meg-
müvelése milyen munkaerőszükségletet ill. a környéki la -
kosság milyen átcsoportositását jelenti és ezzel össze -
függésben milyen települési problémák vetődnek fel.

A mezőgazdaság kérdéseivel az idézett munkának ugyancsak
a 3.sz. vizsgálata foglalkozik, de csupán a területnek
földmüvelési ágak szerinti felosztására, az öntözéses te-
rületek, tszcs-k, állami gazdaságok feltüntetésére tér ki.
A mezőgazdasági problémák sulyuknál fogva feltétlenül kü-
lön vizsgálatot igényelnek városkörnyéki vonatkozásban,
amelynek a tervezéshez szükséges kiértékelések et is magá-
ban kell foglalnia. E kérdések jelentőségüknél fogva külön
tanulmány tárgyát kell hogy képezzék, különleges szakér -
tőket igényelnek.

c./egészségvédelmi és üdülőterületekre vonatkozó vizsgálatok
célja a város és környék lakó és munkahelyeinek egészséges
levegőjét, pormentességét biztositó tényezők számbavétele
és a megoldási lehetőségek kimunkálása, továbbá a lakos -
ság üdülésére alkalmas területek felkutatása és az ezzel
kapcsolatos létesitmények telepitésére alkalmas helyek
kivizsgálása.

2./ Közlekedési vizsgálatok.

a.-d./ a viziutak, kikötők, repülőterek, vasutvonalak, pályaudvarok és utvonalhálózattal kapcsolatos vizsgálatok a létesitmények meglevő állapotára, személy és áruforgalmára, ill. a létesitményeket igénybevevő jármüvek számára, a fejlesztés szükségleteire, jelenlegi kialakitásuk településrendezési és fejlesztési szempontból való kiértékelésére, a bővitési, áthelyezési lehetőségek feltárására, az uj létesitmények telepitési kérdéseinek kimunkálására vonatkoznak.

e./ a közlekedési isochronok szerkesztése tájékozódást nyujt arra, hogy a különböző közlekedési eszközökkel bizonyos idő alatt milyen távolságból lehet az adott viszonyok mellett valamely meghatározott helyre eljutni. Az isochronok szemléltetően mutatják egyrészt, hogy a közlekedés a közlekedési célponthoz milyen területek kapcsolatait biztositja, másrészt, hogy a közlekedési hálózat átszervezése milyen eredménnyel jár.

A főutvonalhálózat, a különböző jellegü vasutvonalak, kikötők feltüntetését és a jelentős és veszélyes utkeresztezések megjelölését a "Városfejlesztési tervet megelőző vizsgálatok" c. munka 2.sz. ill. 3.sz. utmutatója tartalmazzák. A 2.sz. utmutató melléklete továbbá a vasutra, autóbuszra és kerékpárral vonatkozó közlekedési isochron. A közlekedési adottságok további vizsgálata feltárhatja többek közt az utak minőségét, lejtési viszonyait, terhelését, a helyi közlekedési hálózatot, a városba utazás költségének kihatásait /izo-forint/ és az egyes közlekedési vonalak terhelését.

3./ Társadalmi, egészségügyi, és ellátási szükségletek kielégitésére vonatkozó vizsgálatok.

a./ a körzeti beosztás megállapitására vonatkozó vizsgálatok tárgya a közigazgatási határok a lakosság területi megoszlásának megállapitása valamint a müködő és a tervezett intézmények hatókörzeteinek kiértékelése, az

adottságok kivizsgálása.

b.-d./ közintézmények, közellátási hálózat, közüzemek. A meglévő létesitmények elhelyezésének és kapacitásának feltárását, a szükségletek kivizsgálását foglalja magában.

e./ közművekkel kapcsolatos vizsgálatok feladata a villany, viz, gáz, ill. csatornával esetleg távfűtéssel ellátott területek határainak a települési viszonyok vizsgálata keretében történt megállapitásán tulmenően, a közmühálózatok meglevő telepeinek és fő vezetékeinek számbavétele továbbá a hálózatok fejlesztési szükségleteinek feltárására és az ezekkel összefüggésben létesitendő üzemi telepek, területek elhelyezésére vonatkozó lehetőségek településrendezési szempontból való vizsgálata.

A település közintézményeinek egy részét és közművekkel való ellátottságát a "városfejlesztési tervhez tartozó vizsgálatok" c. munka 3.sz. vizsgálatához tartozó táblázatok és grafikonok feltüntetik. Ez azonban nem elegendő, a kommunális ellátottság pontos feltárása szükséges a városkörnyék egész területére a közintézmények főcsoportjai szerint, e nélkül a tervezési programm helyesen el nem készithető. Ugyancsak szükséges a közmüvel való ellátottság adatainak a fent megadott szempontok szerinti feltárása és térképszerü ábrázolása, a közmüvek továbbfejlesztési lehetőségeinek vizsgálatával.

Még megjegyezzük, hogy szükségesnek látszik a vizsgálatok lefolytatásával kapcsolatosan egy, a városkörnyék jelenlegi terület felhasználását és közlekedési hálózatot összefoglalóan bemutató kartogramm készitése, amely a környékrendezési terv területfelhasználási és közlekedéshálózati tervével /L.ott/ azonos léptékben és jelkulccsal a tervezés időpontjában fennálló helyzetet rögziti és alkalmas arra, hogy a tervezés során az eredeti helyzethez képest beálló változások áttekinthetők legyenek.

4./ A környékrendezési terv kidolgozása.

A programm és a vizsgálatok alapján végzett konkrét tervezési munkák eredményeként a feladat olyan térkép ill. térképek készitése, amelyek a város és környék együttes szerkezetére, területének tervezett felhasználására és épitészeti kompozicióját vonatkozóan adnak összefoglaló képet.

Ennek léptéke függ a város és a környék nagyságától, felső határa 1:2o.ooo alsó határa 1:75.ooo-nek vehető, általános léptéke 1:25.ooo-1:5o.ooo. Nagyobb léptékü tervnél már az a veszély áll fenn, hogy tulságosan a részletekbe megy, ezáltal a nagykoncepció áttekinthetetlenné válik, kisebb léptékben pedig már nem jelölhetők kellő realitással és pontossággal a további tervezés számára szükséges adatok.

A terv célszerüen két térképből áll. Ezek egyike a városkörnyék területének tervezett felhasználási módját és közlekedési hálózatát, a másik pedig szerkezetét és épitészeti kompozicióját tünteti fel.

A./ Az összesitett területfelhasználási és közlekedési hálózati terven a vizsgálatokhoz is használt 1:5o.ooo - 1:25.ooo léptékü alaptérképen a tervezett állapotnak megfelelően feltüntetjük:

1./lakóterületeket jelleg szerint: a/ sürü városias, b./ laza/szabadon álló/ városias, c./ falusias beépitésü lakóterületeket.

2./ipari területeket jelleg szerint: a./iparüzemek, b./bányaterületek.

3./zöldterületeket jelleg szerint: a./ erdőket, parkokat, ligeteket, b./ mezőgazdasági területeket, c./ mezőgazdasági müvelésbe be nem vonható területeket

4./a közlekedési hálózatot és létesitményeit: a./ kikötőket és hajózó-csatornákat, b./ repülőtereket, c./ vasuthálózatot és pályaudvarokat d./ főutvonalhálózatot

B./ A város és környék szerkezeti és épitészeti kompozicióján ak tervén ugyancsak az alaptérképen a tervezett állapotnak megfelelően feltüntetendők:

1./ a beépitett területek egy szinben, a beépitettség jellegének és mértékének megkülönböztetése nélkül

2./ a be nem épitett területek a./ erdő, liget és park-területek, b./ mezőgazdasági területek c./ mezőgazdasági müvelésbe nem vonható területek megkülönböztetésével

3./ a közlekedési hálózat és létesitményei: a./ kikötők és hajózó csatornák, b./ repülőterek, c./ vasuthálózat és pályaudvarok, d./ főutvonalhálózat /távolsági

és átmenő forgalmi utak, és szükség szerint a helyi forgalmi utak valamint nagyobb terek./

4./ A város és környék szerkezetének hangsulyos helyei: a./ a települések központjai és a főutvonalak melletti épitészetileg hangsulyos részek, b./ városkép ill. tájkép szempontjából domináns, legjelentősebb épületek /pl. tanácsház, nagy iparüzem, viztorony, jelentős müemlék stb./ c./ kilátó pontok a kilátás irányának megjelölésével. /e jelölések a térkép léptékének megfelelően sematikusak./

Míg az első térképen a hangsuly a területfelhasználáson van, tehát ez jellendő elsősorban, élénk szinekkel, a felhasználás jellegének határozott megkülönböztetésével, addig a második térképen a területfelhasználás csupán mint alap jelentkezik és a terület szerkezetét dominánsan kialakitó közlekedési hálózatnak és morfológiai helyzetnek kell markánsan érvényesülnie.

Kisebb városok környékrendezési tervénél a két térkép összevonható. Ez esetben az épitészetileg hangsulyos részek pl. a lakóterületek szineinél sötétebb szinnel jelezhetők.

A fenti térképek választ adnak a terület általános szerkezetére, épitészeti kialakitásának fő elveire, egyes részei felhasználásának jellegére, de nem adnak konkrét választ arra a kérdésre, hogy e kialakuló kép mi célból, milyen rendeltetés kielégitése céljából jön létre, sem pedig arra, hogy a terv a mai helyzethez képest milyen változtatásokat jelent.

Ez a probléma: a területfelhasználás jellege és rendeltetése, mint két oldala a feladatnak, már a város általános rendezési tervénél a város területén belül is jelentkezik, pl. amikor a jellegében zöldterületnek tervezett terület rendeltetése különböző lehet /mint pl. üdülőpark, sportliget, kirándulóterület/ azonban a városon belül e rendeltetési kérdések összefolynak és egymást annyira átfedik, hogy külön ábrázolási kérdést csak kisebb részben jelentenek.

A terv városkörnyéki részénél azonban e kérdés, a rendeltetés, a felhasználás céljának kérdése különös erővel jelentkezik. Ezért szükségesnek mutatkozik e rendeltetés kérdésének a terv mellékletét képező speciális tervtérképeken való logikus feltárása.

C./ A speciális tervek javaslatunk szerint ugyancsak a vizsgálatokhoz használt 1:50.000, ill. 1:25.000 alaptérképeken készitendők, amelyekre azonban minden esetben az összefüggések szemléltetése érdekében felhordandók halványabb szinezéssel szükség szerint a tervezett lakóterületek, ipari területek, zöldterületek és közlekedési hálózat főbb vonalai.

A speciális tervek a következőképen cseportesithatók. /Vesd össze: tervezést megelőző vizsgálatok csoportositását./

1./ Területfelhasználás rendeltetés szerinti felbontása.

a./ lakóterületek. Az alaptérképen a lakóterületeket a városkörnyék egyes körzeteinek megfelelően, fajlagos beépitési sürüség ill. laksürüség szerint felbontva ábrázoljuk a körzetek jelenlegi és tervezett lakosszámának kimutatásával. Külön megjelölendők lehetőség szerint a városi lakosság, a környéken lakó, de zömével városban dolgozó lakosság és a környékén dolgozó lakosság lakóterületei, továbbá az üdülőterületek, ill. az azokat kiszolgáló lakosság elhelyezkedése. A térképen halványan szinezendők az ipari területek, továbbá a park-erdőterületek.

b./ termelőterületek.

I. ipari területek.

Az alaptérképen a lakóterületek és a park-erdőterületek halványszinü ábrázolása mellett az iparüzemek területe rendeltetés szerinti megoszlásában ábrázolandó, megkülönböztetve a városban elhelyezett, a város szükségleteit ellátó, de zavaró hatása vagy egyéb ok miatt a városban el nem helyezhető, továbbá a környék természeti és bányakincseire támaszkodó ipart, továbbá a környék helyi iparának elhelyezésére szánt területeket. Külön megjelölendők a speciális rendeltetésre szánt üzemi területek, igy az épitőanyagipar, a büzös, környezetre ártalmas hatásu iparüzemek, a mezőgazdasági-ipar üzemeinek területe.

Ezen a térképen tüntethető fel a lehetőség szerint sematikusan az üzemek és dolgozóik elhelyezésére

szánt lakóterületek forgalmi kapcsolata is, továbbá amennyiben megadható, az üzemek tervezett munkáslétszáma és kapacitása.

II. Bányaterületek.

Rendszerint az iparüzemek területével egy térképen jelölhetők a bánya jellegének /szénbánya, kőbánya stb./ külön feltüntetésével, a bányakincs területi elhelyezésének a már feltárt bányaterületének, a hozzá tartozó üzemi területnek és a bányászás tervezett irányának megadásával, valamint az alábányászott területek bejelölésével.

III. mezőgazdasági területek.

Az alaptérképen fel kell tüntetni a területek tervezett mezőgazdasági felhasználását az alábbi részletezéssel: a./ legelők, b./ tarlós növények /gabonafélék/ c./kapásnövények, d./ mágas belterjességü mezőgazdasági területek /külön jélezve a szőlők, gyümölcsösök, valamint a konyhakerti és takarmány termelő területeket/ e./ kölünleges növények /rizs, gyapot/ termelőterületéit. A tervhez mellékelni kell esetleg kisebb léptékben a terület üzemeltetési vázlattervét, ami a területfelhasználás mikéntjét igazolja.

A tervbe be kell jelölni továbbá a mezőgazdasággal kapcsolatban jelentős intézmények: a gép és traktorállomások, tenyészállattelepek stb. elhelyezését.

A lakosság egyes termékekből való ellátásának mértékére, ill. a környéki mezőgazdasági termelésnek egyes termesztvényekből más vidékek ellátására vagy exportra jutó mennyiségeire vonatkozó számitások, valamint a tervszerinti mezőgazdasági termelés munkaerőszükségleteire vonatkozó megállapitások a terv szövegrészében /müleirásban/ foglalandók össze.

c./ egészségvédelmi területek.

Ugyancsak az alaptérképen ábrázolandó a város levegőjének védelmét szolgáló zöldgyürü, az ipari vagy egyes mezőgazdasági területek elhatárolására szolgáló védő erdősávok hálózata és az iparüzemek telepitési tilalmát kivánó védőterületek.

Körülhatárolandók a város üdülőterületei a szerint, hogy napi, hétvégi üdülés, vagy nyaralás célját szolgálják. Külön megjelölendők a gyógyfürdőterületek és a nagyobb sportterületek u.m. sportligetek, turisztikai és vizi - sport területek.

Feltüntetendők e térképen a nagyobb egyedi üdülő intézmények is.

2./ Közlekedési hálózati tervek.

a.-d. /Viziutak-kikötők, repülőterek, vasutvonalak,-pályaudvarok, és utvonalhálózat.

Ugyancsak a fent körülírt alaptérképen jelölendők. Az Építésügyi Minisztérium által kiadott és a városok általános rendezési terveivel kapcsolatosan készitendő "közlekedési terv" lényegében nem más, mint a közlekedési vonalak és területek rendeltetés szerinti ábrázolása és az ennek alapján készitendő kartogramm a környékrendezési terv léptékében a fenti speciális terv igényeinek megfelel. A vasuti hálózatnál megemlitendő, hogy a pályaudvarok rendeltetésének /személy, teher, rendezőpályaudvarok/ továbbá a vasutvonalak különböző jellegének /fő, mellékvonalak, speciális rendeltetésü vasutvonalak, pl. hegyivasut, jelentősebb iparvasutak stb./ jelölése szükséges, az utvonalhálózat különböző alapkategóriáinak /távolsági forgalmi ut, átmenő forgalmi ut, helyi forgalmi ut/ megadásán kivül fel kell tüntetni a különleges utvonalakat/pl. kilátóutak/ és amennyiben szükséges és a terv léptéke engedi, a fontosabb gyüjtőutakat is.

3./ A lakosság társadalmi, egészségügyi és ellátási szükségletei kielégitésével kapcsolatos tervek.

a./ körzeti beosztás terve.

Az alaptérképen feltüntetendő a területfelhasználás halványszinü jelzésével a városkörnyék rayonirozása a járás és községhatárok alapulvételével és terv szerinti módositásával. Feltüntetendők ezen belül a tervezett lakó és ipari körzetek. Előbbiek az 1/a alatti lakóterületek tervének elkészitésénél is szerepet játszanak /L.ott./ A körzetekre osztás feltüntetése a városon belül a környékrendezési terv

léptékében általában szükségtelen, ezek a város általános tervével kapcsolatosan tervezendők meg. A körzeti beosztás terve alapját képezi a közintézmények tervének.

A közintézmények tervszerü diszlokálásához egyes körzetek meglevő és tervezett lélekszámának pontszerü-ábrázolása /100 lakos=1 pont/ kivánatos oly módon, hogy az egyes intézmények hatósugárai megállapithatók legyenek.

b./ közintézmények.

A körzeti beosztást és a területfelhasználását halvány - szinnel feltüntető alaptérképen jelölendő egyrészt a lélekszámhoz kötött és hálózat jellegü, másrészt a jelentősebb egyedi közintézmények terv szerinti elhelyezkedése. Tekintettel arra, hogy a különböző rendeltetésü közintézmények hálózatai egymást átfedik ezek jelölésére rendszerint több térkép szükséges. A közintézmények zöme a városban helyezkedik el és elhelyezésük a környékrendezési terv léptékében megfelelően rendszerint nem ábrázolható, ezért a környékrendezési tervben megelégszünk - ugyanugy mint a körzeti beosztásnál - a városon kivül eső, környéki közintézmények ábrázolásával. Ennek kiegészitő részét alkotja majd - külön térképen ill. térképeken - a város területén belül elhelyezendő közintézmények terve.

Csak azon közintézmények elhelyezésének pontos helyét kell megadni, amelyek táj, ill. városszerkezet szempontjából sulyponti jelentőségüek, egyébként elegendő a hálózati, többé-kevésbbé sematikus jelölés. A lélekszámhoz kötött alacsonyabb kategóriáju intézményeknél /pl. ovoda/ a körzetek szerinti számszerü szükségletét kell megadni.

A közintézményeket az ábrázolásnál rendeltetésük szerint csoportositjuk a tanulmány II.8./ "A lakosság közintézmény szükségleteinek kielégitése" fejezetében szereplő csoportositásnak megfelelően. A városkörnyék sajátosságánál fogva különös jelentőséggel birnak a lakosság egészségvédelmével üdülésével, sportjával kapcsolatos közintézmények. Ezek jelölésére szolgáló alaptérképen a zöldterületeket jellegük szerinti felosztásban halvány szinezéssel ábrázoljuk, és a tervezésnél alapul vesszük a környéknek az egészségvédelmi területek tervében /lásd: 1/c terv/ megállapitott területi beosztását.

c./ közellátási hálózat terve.

A városkörnyék közellátási hálózatának tervét a közintézmények tervéhezhasonló módon előkészitett alaptérképen dolgozzuk ki. Az élelmezési és közszükségleti cikkek hálózatait mindig a velük kapcsolatban álló közüzemekkel, ill. nagykereskedelmi intézményekkel összefüggésben kell kialakitani.

A közellátási hálózat egyes kategóriái egy vagy több kartogrammon, összevontan, vagy külön ábrázolhatók a város és környék kiterjedésétől függően.

d./ közüzemek terve.

A közüzemek, továbbá a közellátási hálózat kialakitásában alapvető szerepet játszó nagykereskedelmi intézmények szintén a körzeti beosztást is feltüntető és a lakóterületek halvány szinezésével alaptérképen ábrázolandók.

Ugyancsak a város és környék területétől és lakosszám nagyságától és igy a közüzemek mennyiségétől függ, hogy egy vagy több kartogramm készitendő-e. Kisebb település - komplexumok esetében a közellátási hálózat és a közüzemek együttes térképi feldolgozása alkalmazható, esetleg a kapcsolódó közüzemek és közellátási hálózatok csoportositásában több komplex kartogrammon.

e./ közmühálózat terve.

Jelölendők a lakóterületek alászinezésével ellátott alaptérképen a különböző közmüvekkel már ellátott és az ellátandó területek a hálózat főbb vonalainak /fényomócsövek, fő gyüjtőcsatornák, távvezetékek/ és a közmütelepek /viznyerőhelyek, deritőtelepek, áramfejlesztőtelepek stb./ külön megadásával.

Az egyes közmühálózatok ábrázolása a szükséghez képest külön, vagy összevont kartogrammokon történhet.

D./ A végrehajtásra vonatkozó tervek.

A város szerkezetének a területfelhasználás jellegének és rendeltetésének feltárása után jelentkezik mint harmadik suly - ponti feladat, annak bemutatása, hogy miben különbözik a terv szerinti állapot a már fennálló állapottól, ill. mely munkálatok szükségesek a terv szerinti állapot eléréséhez.

E kérdésre a választ csupán kisebb részében lehet a környékrendezési terv léptékében térképszerüen megadni, nagyobb részt mülirási feladat. Az É.M. általános városrendezési tervre vonatkozó előirásaiban lefektetett jelölési mód: a területfelhasználás megváltozásának jelölése csupán egy része a problémának. Sokkal nagyobb feladatot és változtatást jelenthet ugyanis pl. egy már meglevő lakóterületen korszerü városrész kialakitása, rengeteg bontással és egyéb munkákkal, mint egy esetleges üres terület betelepitése.

Jelöléstechnikai probléma, hogy e kérdések rajzbeli része milyen mértékben jelölendő önálló térképeken illetőleg az előbbiekben tárgyalt térképek megfelelő kiegészitésével. A jelölendő feladatok a következők:

1./ A terület előkészitése.

A környékrendezési terv léptékében feltüntetendők azok a mérnöki munkálatok, amelyek elvégzése révén a terület a tervezett területfelhasználásra alkalmassá tehető, mint mocsár-száritások, gátak, nagyobb feltöltések, vizszabályozások. Ide tartozik a fásitás-erdősités bejelölése nem csak a leendő erdőterületeken, hanem a leendő ipari vagy lakóterületeken végzendő előfásitás is a közlekedési hálózattal kapcsolatos teendők, uj utak, vasutvonalak épitése lényegében ugyancsak ehhez a ponthoz, a terület előkészitésének kérdéséhez tartoznak. Ezek kétféle módon ábrázolhatók. Vagy a területelőkészitési munkákat feltüntető térképen, az előbb felsoroltakkal együtt, vagy a közlekedési hálózat tervmellékleti térképén. Előbbi annyiban nyujt jobb lehetőséget a végzendő munkálat ábrázolására, hogy itt nem a közlekedési hálózat rendeltetésének /pl. főforgalmi ut stb./ jelölése a fontos, hanem az, hogy arra kapjunk választ, hogy milyen technikai müveletek /vasuti töltésépités, utburkolás stb./ szükséges a kivánt helyzet eléréséhez. A két megoldási lehetőség közül esetenként választhatjuk ki a célszerübbet.

2./ Épitkezések.

Jelölnünk kell a létesitendő uj lakótelepeket, iparüzemeket és közintézményeket és meg kell adnunk ezek létesitésének tervezett ütemezését. Ennek legegyszerübb módja

az É.M. előirása szerint a területfelhasználás térképén a megváltozott rendeltetés jelölése a közintézmény térképeken pedig a meglevő és uj közintézményeknek egymástól eltérő jelöléssel való ábrázolása. Ez azonban nem nyujt minden esetben kielégitő tájékoztatást, egyrészt azért nem, mert ami ujonnan létesitendő, annak a térképükön domináns módon kell jelentkeznie, másrészt nem mindegy itt sem hogy pl. lakóterület cimén nyaralótelepet, városi lakásokat, vagy hétvégi üdülőt épitünk.

E feladatok is jelölhetők olyan külön térképen, amelynek alaptérképe a jelenlegi helyzet ábrázolása, de általában helyesebb olymódon feldolgozni, hogy a változtatások a rendeltetést ábrázoló térképeken jelöltessenek, igy pl. a lakóterületek térképén az ujonnan telepitendő lakótömbök, a közmüveknél a már közmüvesitett és közmüvesitendő területek külön jelölésével.

E./ Szövegrész:

A környékrendezési terv természetesen nem csak a terv - térképekből és az annak mellékletét képező kartogrammokból áll, jelentős részében - mint ahogy arra már több helyen hivatkoztunk - irásos megvilágitást és táblázatos kimutatásokat igényel.

A tervnek ez a szöveg része - közkeletü szóval "müleirása" amely szó azonban jelentőségét egyáltalán nem tükrözi - a környékrendezési tervnek egyik legjelentősebb dokumentuma. Tartalma a következőkben foglalhatók össze:

Összefoglalja és megvilágitja a fejlesztési terv és a programm alapján, valamint a végzett vizsgálatok és a tervezés során konréten leszürödött megállapitások figyelembevételével a követett általános alapelveket.

Magyarázatát adja a tervtérképeknek és mellékleteinek és kiegészíti azokat mindazon adatokkal, amelyek térképszerüen nem ábrázolhatók. Különösen vonatkozik ez a számszerü megállapitásokra és azok összegezésére.

Itt megjegyezzük, hogy a környékrendezési terv hivatása, hogy az egyes települések általános, esetleg részletes tervei számára, továbbá az elhelyezendő termelő üzemek,

lakótelepek, közintézmények stb. diszlokálása részére a szükséges alapot megadja. Ezért ilyen vonatkozásban a környékrendezési terv alapos, minden kérdésre kiterjedő és rendszeres irásbeli kimunkálása szükséges. Ezért összesitve és településenként, ill. körzetenként meg kell adnia a lélekszám tervszerinti fejlődését, ezzel kapcsolatosan a szükséges létesitmények mennyiségét, ütemezését, területszükségletüket és elhelyezésük speciális szempontjait.

El kell készitení továbbá a terület mérlegét, vagyis azt a táblázatot, amely-ugyancsak összesitve és településenkénti ill. körzetenkénti felbontásban - számszerüen tartalmazza a különböző rendeltetés céljára szánt területek abszolut és egymáshoz viszonyitott nagyságát, valamint egy főre átszámitott mennyiségét, mind a meglevő, mind a tervezett állapotnak megfelelően.

Végül meg kell adni, ugyancsak ütemezve, a terv megvalósitásával kapcsolatos költségkihatásokat, a területek előkészitési költségeinek és egyéb u.n. járulékos költségeknek külön kimutatásával. Természetesen ez a költségkimutatás nem épitészeti értelemben vett "költségvetést" jelent, hanem nagyrészt átlagadatokon - pl. egy lakószobára, vagy egy iskolai tanteremre eső átlagos költségen alapul. A speciális létesitmények hozzávetőleges költségelése azonban a helyi adottságok tekintetbevételét és gyakran igen alapos tanulmányokat, szakemberek bevonását teszi szükségessé. A számitás alapján kapott adatok sok esetben magára a tervre is visszahatnak és annak jelentékeny módositását tehetik szükségessé.

Általában leszögezhető, hogy a tervezésnek az egészből a részletek felé, a nagyból a kicsi felé haladó menetében az első fázisokban mindig az irásbeli rész dominál és amilyen mértékben haladunk a részletmegoldások felé, olyan mértékben válik a terv egyre alkalmasabbá müszaki jellegü, rajzbeli dokumentálásra és csökken az irásbeli rész jelentősége. Igy a környékrendezési tervben, amely a város területén kivül több település területét magában foglalja, természetszerüen a feladatok müszaki jellegü, rajzbeli ábrázolási lehetősége aránylag még kevés és a terv irásbeli részének jelentősége és kiterjedése aránylag nagyobb mint a tervezés későbbi fázisaiban. Tekintettel arra a körülményre, hogy a környékrendezési terv

léptéke a városi település általános rendezése tervétől különbözik, a terv irásbeli részét, a müleirást a környékre és a városra külön is ki kell dolgozni, a területmérleget, a létesitési költségeket külön-külön is ki kell mutatni. A város és környék területmérlegéről, a tervezett létesitményekről és azok költségeiről azután összesitett kimutatás kell készitení, ami egyben a mindezek területét magában foglaló térképekkel és összefoglaló müleirással együtt a terv végső eredményét jelenti.

-.-.-.-.-.-

Befejezésül összefoglaló táblázatban mutatjuk be a környékrendezési tervvel kapcsolatos vizsgálatoknak és terveknek csoportositási sémáját és a jellegzetes kartogrammokat. A kartogrammok képzeletbeli területet ábrázolnak és csak a javasolt munkamódszerek bemutatásához szükséges jelzéseket tartalmazzák.

A városkörnyék tervezési területének megállapitására vonatkozó kartogrammok.

1./ munka és lakóhely viszonya

2./ a város ellátó övezete

3./ a város egészségvédelme, a lakosság üdülése

4./ közlekedés /közlekedési izochronok/

5./ közintézmények

A környékhatár kiértékelésének kartogrammja

14748-53.FJ,

A környéktervezéssel kapcsolatosan készitendő vizsgálatok és tervek összefoglaló kimutatása

A tervek elkészitéséhez szükséges vizsgálatok

A./ általános vizsgálatok
- 1./ természetföldrajzi vizsgálatok
- 2./ társadalmi vizsgálatok
  - a./ népességi viszonyok vizsgálata
  - b./ ingavándorforgalom

B./ a város és környék történelmi, szerkezeti és épitészeti kialakitására vonatkozó vizsgálatok

C./ speciális vizsgálatok
- 1./ területfelhasználással kapcsolatos vizsgálatok
  - a./ települési viszonyok vizsgálata
  - b./ termelő területek
    - I. ipar
    - II. bánya
    - III. mezőgazdaság
  - c./ egészségvédelmi és üdülőterületek
- 2./ közlekedési vizsgálatok
  - a-d./ vizi-utak, kikötők, repülőterek, vasutvonalak, pályaudvarok, utvonalhálózat forgalmára, kialakitására, fejlesztésére vonatkozó vizsg.
  - e./ közlekedési izochronok szerkesztése
- 3./ társadalmi, egészségügyi és ellátási szükségletek kielégitésére vonatkozó vizsgálatok
  - a./ a körzeti beosztás elkészitéséhez
  - b.-d./ meglevő közintézmények - közellátási hálózat - közüzemek adatainak és fejlesztési lehetőségeinek vizsg.
  - e./ közművekkel ellátott területek megállapitása és fejlesztési lehetőségeinek vizsgálata

Tervek és tervmellékletek

A./ összesitett területfelhasználási és közlekedési hálózati terv

B./ a város és környék szerkezeti és épitészeti kompoziciójának terve

C./ speciális tervek
- 1./ területfelhasználás rendeltetés szerinti felbontása
  - a./ lakóterületek
  - b./ termelő területek
    - I. ipari területek
    - II. bányaterületek
    - III. mezőgazdasági területek
  - c./ egészségvédelmi területek
- 2./ közlekedéshálózati tervek
  - a./ vizi-utak, kikötők
  - b./ repülőterek
  - c./ vasutvonalak, pályaudvarok
  - d./ utvonalhálózat
- 3./ a lakosság társadalmi, egészségügyi és ellátási szükségleteivel kapcsolatos tervek
  - a./ körzeti beosztás
  - b./ közintézmények
  - c./ közellátási hálózat
  - d./ közüzemek
  - e./ közmühálózat

D./ végrehajtásra vonatkozó tervek
- 1./ a területek előkészitése
- 2./ épitkezések

E./ szövegrész
müleirás, területmérleg, költségszámitások.

A városkörnyék tervezési területének megállapitására vonatkozó kartogrammok.

1./ munka és lakóhely viszonya

2./ a város ellátó övezete

3./ a város egészségvédelme, a lakosság üdülése

4./ közlekedés /közlekedési izochronok/

5./ közintézmények

A környékhatár kiértékelésének kartogrammja

14748-53.FJ,

A környéktervezéssel kapcsolatosan készitendő vizsgálatok és tervek összefoglaló kimutatása

A tervek elkészitéséhez szükséges vizsgálatok

A./ általános vizsgálatok
- 1./ természetföldrajzi vizsgálatok
- 2./ társadalmi vizsgálatok
  - a./ népességi viszonyok vizsgálata
  - b./ ingavándorforgalom

B./ a város és környék történelmi, szerkezeti és épitészeti kialakitására vonatkozó vizsgálatok

C./ speciális vizsgálatok
- 1./ területfelhasználással kapcsolatos vizsgálatok
  - a./ települési viszonyok vizsgálata
  - b./ termelő területek
    - I. ipar
    - II. bánya
    - III. mezőgazdaság
  - c./ egészségvédelmi és üdülőterületek
- 2./ közlekedési vizsgálatok
  - a-d./ vizi-utak, kikötők, repülőterek, vasutvonalak, pályaudvarok, utvonalhálózat forgalmára, kialakitására, fejlesztésére vonatkozó vizsg.
  - e./ közlekedési izochronok szerkesztése
- 3./ társadalmi, egészségügyi és ellátási szükségletek kielégitésére vonatkozó vizsgálatok
  - a./ a körzeti beosztás elkészitéséhez
  - b.-d./ meglevő közintézmények - közellátási hálózat - közüzemek adatainak és fejlesztési lehetőségeinek vizsg.
  - e./ közmüvekkel ellátott területek megállapitása és fejlesztési lehetőségeinek vizsgálata

Tervek és tervmellékletek

A./ összesitett területfelhasználási és közlekedési hálózati terv

B./ a város és környék szerkezeti és épitészeti kompoziciójának terve

C./ speciális tervek
- 1./ területfelhasználás rendeltetés szerinti felbontása
  - a./ lakóterületek
  - b./ termelő területek
    - I. ipari területek
    - II. bányaterületek
    - III. mezőgazdasági területek
  - c./ egészségvédelmi területek
- 2./ közlekedéshálózati tervek
  - a./ vizi-utak, kikötők
  - b./ repülőterek
  - c./ vasutvonalak, pályaudvarok
  - d./ utvonalhálózat
- 3./ a lakosság társadalmi, egészségügyi és ellátási szükségleteivel kapcsolatos tervek
  - a./ körzeti beosztás
  - b./ közintézmények
  - c./ közellátási hálózat
  - d./ közüzemek
  - e./ közmühálózat

D./ végrehajtásra vonatkozó tervek
- 1./ a területek előkészitése
- 2./ épitkezések

E./ szövegrész
müleirás, területmérleg, költségszámitások.

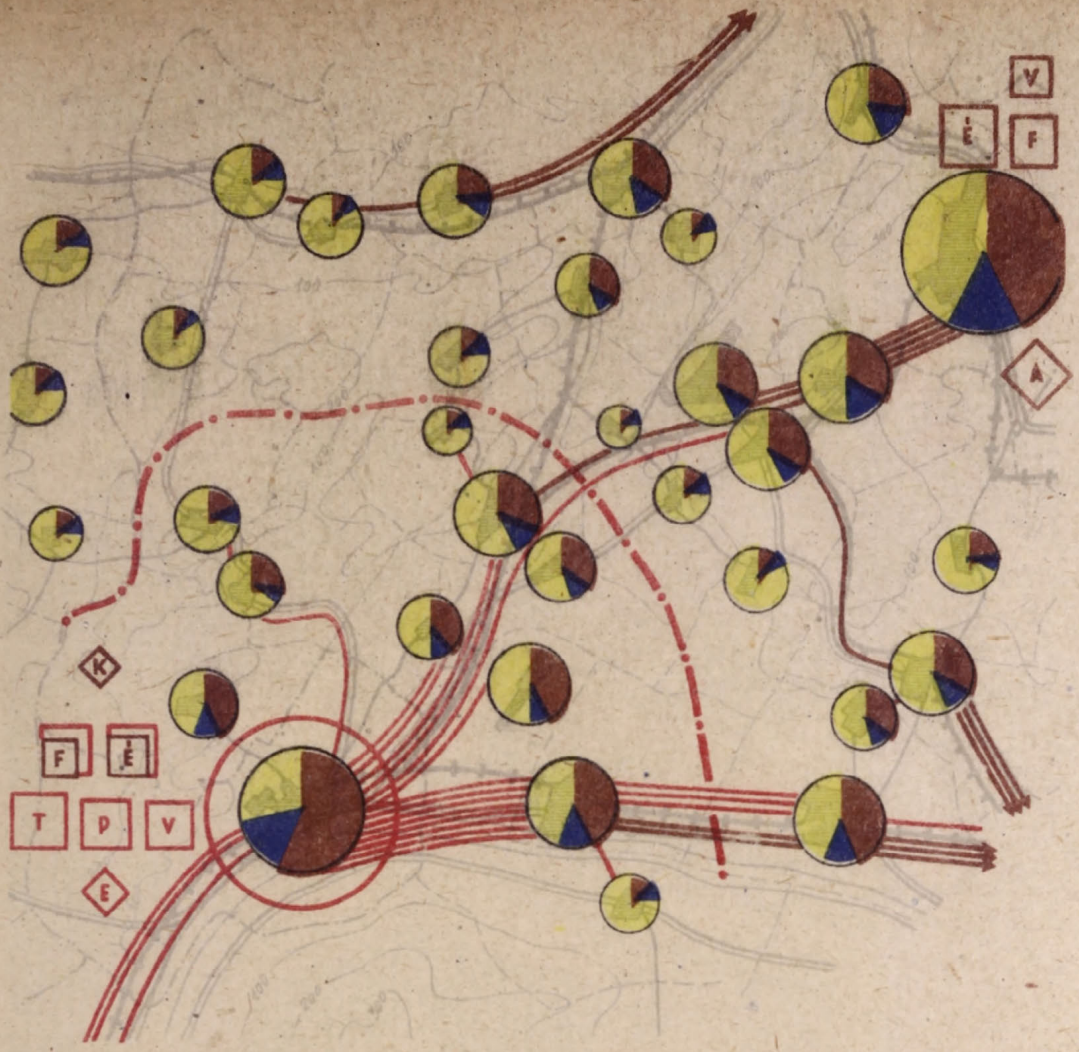

A VÁROSKÖRNYÉK TERVEZÉSI TERÜLETÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSA.
L a k ó - és m u n k a h e l y v i s z o n y a.

a város, község lakosszáma

tervezett lakosszám

iparforgalmi lakosság

mezőgazdasági lakosság

egyéb lakosság

ingavándorforgalom a tervezett város felé /1 vonal : 200 ingázó/

ingavándorforgalom más város felé /1 vonal : 200 ingázó/

meglévő iparüzemek

tervezett iparüzemek

meglévő bányák, energiatelepek

tervezett bányák, energiatelepek

/1 mm^2 : 20 munkás/

B e t ü j e l e k :

Kő- és homokbánya	K
Agyagbánya	A
Erőmű	E
Feipar	F
Papíripar	P
Vegyipar	V
Élelmezési ipar	É
Textilipar	T

a lakó- és munkahely szempontjából kialakuló környékhatár

1./ sz. melléklet a "Magyar városok városkörnyéke tervezésének irányelvei és metodikája" c. tanulmányhoz.

A VÁROSKÖRNYÉK TERVEZÉSI TERÜLETÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSA.

A v á r o s e l l á t ó ö v e z e t e .

erdő

mezőgazdasági területek /legelők, tarlós és kapás növények területe/-

magas belterjességű mezőgazdasági területek /konyhakert, gyümölcsös, szőlő, stb./

az ellátatlan lakosság tej, tojás, baromfi és zöldséggel való ellátása esetén szükséges terület határa:

a jelenlegi lakosszám alapulvételével

a tervezett lakosszám alapulvételével

2./sz. melléklet a "Magyar városok városkörnyéke tervezésének irányelvei és metodikája" c. tanulmányhoz.

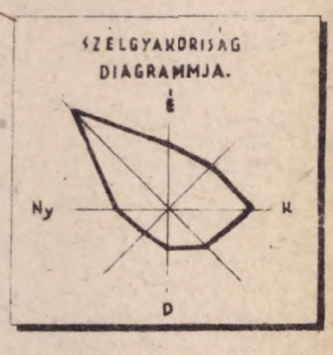

A VÁROSKÖRNYÉK TERVEZÉSI TERÜLETÉNEK MEGÁLLÁPITÁSA.

A város egészségvédelme,
a lakosság üdülése.

erdő

üdülőhely

gyógyforrás

üdülésre alkalmas vízpart

ivóvíznyerő terület

a lakosság egészségvédelme, üdülése szempontjából kialakuló környékhatár

3./sz. melléklet a "Magyar városok városkörnyéke tervezésének irányelvei és metodikája" c. tanulmányhoz.

A VÁROSKÖRNYEK TERVEZÉSI TERÜLETÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSA.

K ö z l e k e d é s

/Közlekedési isochronok./

vasuttal 1/2 óra alatt elérhető területek határa

vasuttal 1 óra alatt elérhető területek határa

autóbusszal 1/2 óra alatt elérhető területek határa

autóbusszal 1 óra alatt elérhető területek határa

kerékpáron v. szekérrel 1/2 óra alatt elérhető területek határa

kerékpáron v. szekérrel 1 óra alatt elérhető területek határa

a 1/2 órás isochronok burkoló görbéje

az 1 órás isochronok burkoló görbéje

4./sz. melléklet a "Magyar városok"városkörnyéke tervezésének irányelvei és metodikája" c. tanulmányhoz.

A VÁROSKÖRNYEK TERVEZÉSI TERÜLETÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSA.

K ö z i n t é z m é n y e k .

a város, község lakosszáma

tervezett lakosszám

meglévő hatósági intézmények

tervezett hatósági intézmények

meglévő kulturális, oktatási intézmények

tervezett kulturális, oktatási intézmények

meglévő egészségügyi, szociális intézmények

tervezett egészségügyi, szociális intézmények

közintézmények szempontjából kiolakuló környékhatár

B e t ü j e l e k :

Járási Tanács	JT
Járási Bíróság	JB
Mértékhitelesítő	MH
Minőségvizsgáló	MV
Árvíz- és folyamszabályozási hivatal	ÁF
Általános gimnázium	AG
Közgazdasági gimnázium	KG
Technikum	T
Könyvtár	KÖ
Muzeum	M
Szinház	SZ
Mozgóképszinház	MO
Kórház	K
Rendelőintézet	R
Egészségügyi szolgálat	E
Mentőállomás	MA
Szülőotthon	SzÜ
Szociális otthon	SzO
Gyermekotthon	GyO
SZTK Központ	SZTK

5./sz. melléklet a "Magyar városok városkörnyéke tervezésének irányelvei és metodikája" c. tanulmányhoz.

A VÁROSKÖRNYÉK TERVEZÉSI TERÜLETÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSA.

A k ö r n y é k h a t á r k i é r t é k e l é s é n e k
k a r t o g r a m m j a .

a lakó- és munkahely viszonya kartogrammján feltüntetett határ

a város ellátóövezete kartogrammján feltüntetett határ:

a jelenlegi lakosszám alapulvételével

a tervezett lakosszám alapulvételével

a város egészségvédelme, a lakosság üdülése kartogrammján feltüntetett határ

a közlekedés /közlekedési isochronok/ kartogrammján feltüntetett határ:

1/2 órás isochronok burkoló görbéje

1 órás isochronok burkoló görbéje

a közintézmények kartogrammján feltüntetett határ

a fenti határvonalak alapján kiértékelt városkörnyékhatár

3./sz. melléklet a "Magyar városok városkörnyéke tervezésének irányelvei és metodikája" c. tanulmányhoz.

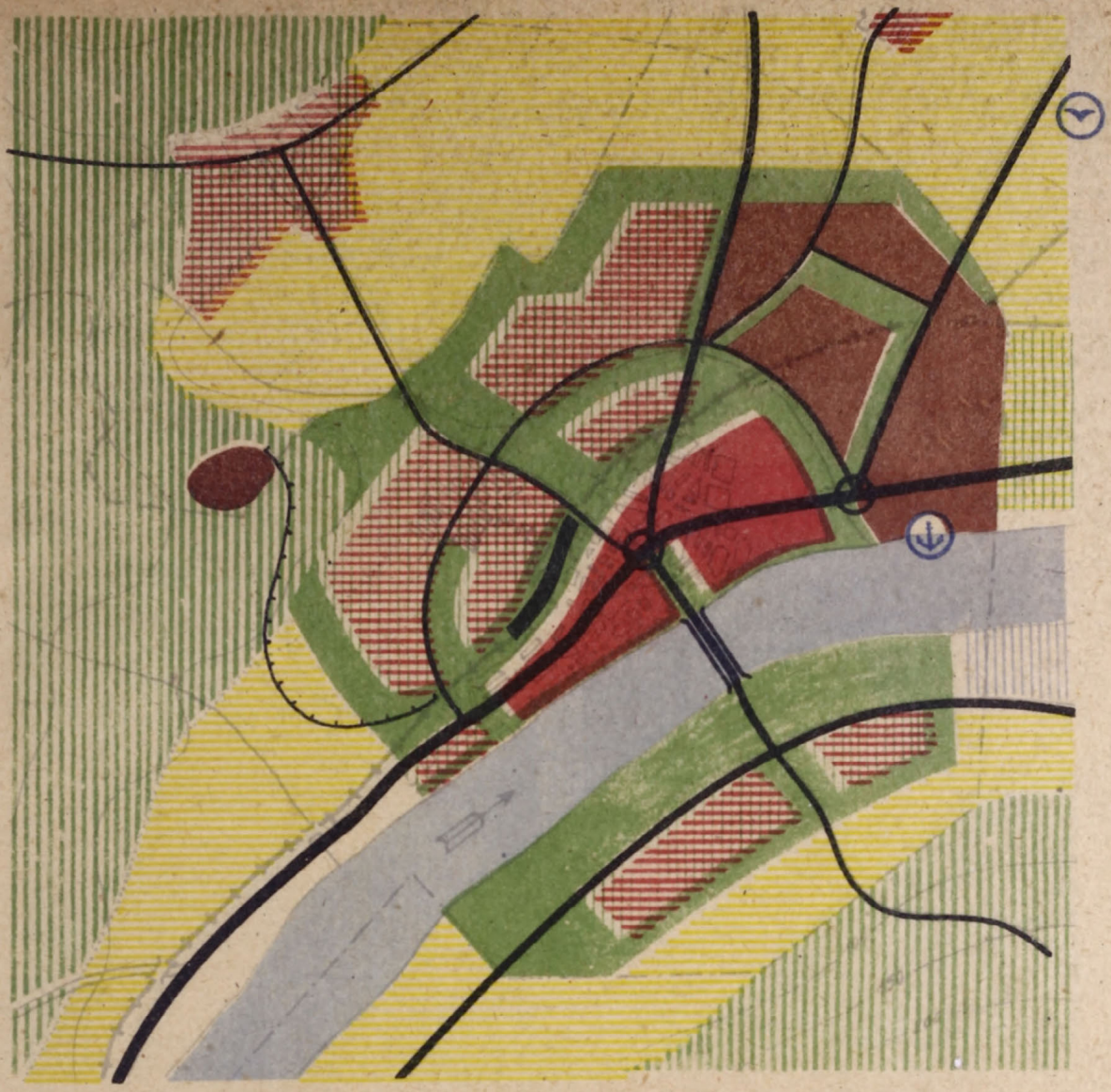

Összesített területfelhasználási és közlekedési hálózati terv.

erdő

park, liget

mezőgazdasági terület

magas beltartalmú mezőgazdasági terület

folyó

patak

víznyerő terület

Lakóterületek:

sűrű városias beépítéssel

laza /szabadonálló/ beépítéssel

falusias beépítéssel

iparterület

Vasutvonalak:

kétvágányu fővonal

egyvágányu fővonal

iparvasut

pályaudvar

országos főforgalmi ut /egyszámjegyü út/

környéki főforgalmi ut /két és háromszámjegyü ut/

helyi főforgalmi ut

közuti híd

forgalmi csomópont

kikötő

repülőtér

7./az melléklet a "Magyar városok városkörnyéke tervezésének irányelvei és módszertana" c. tanulmányhoz.

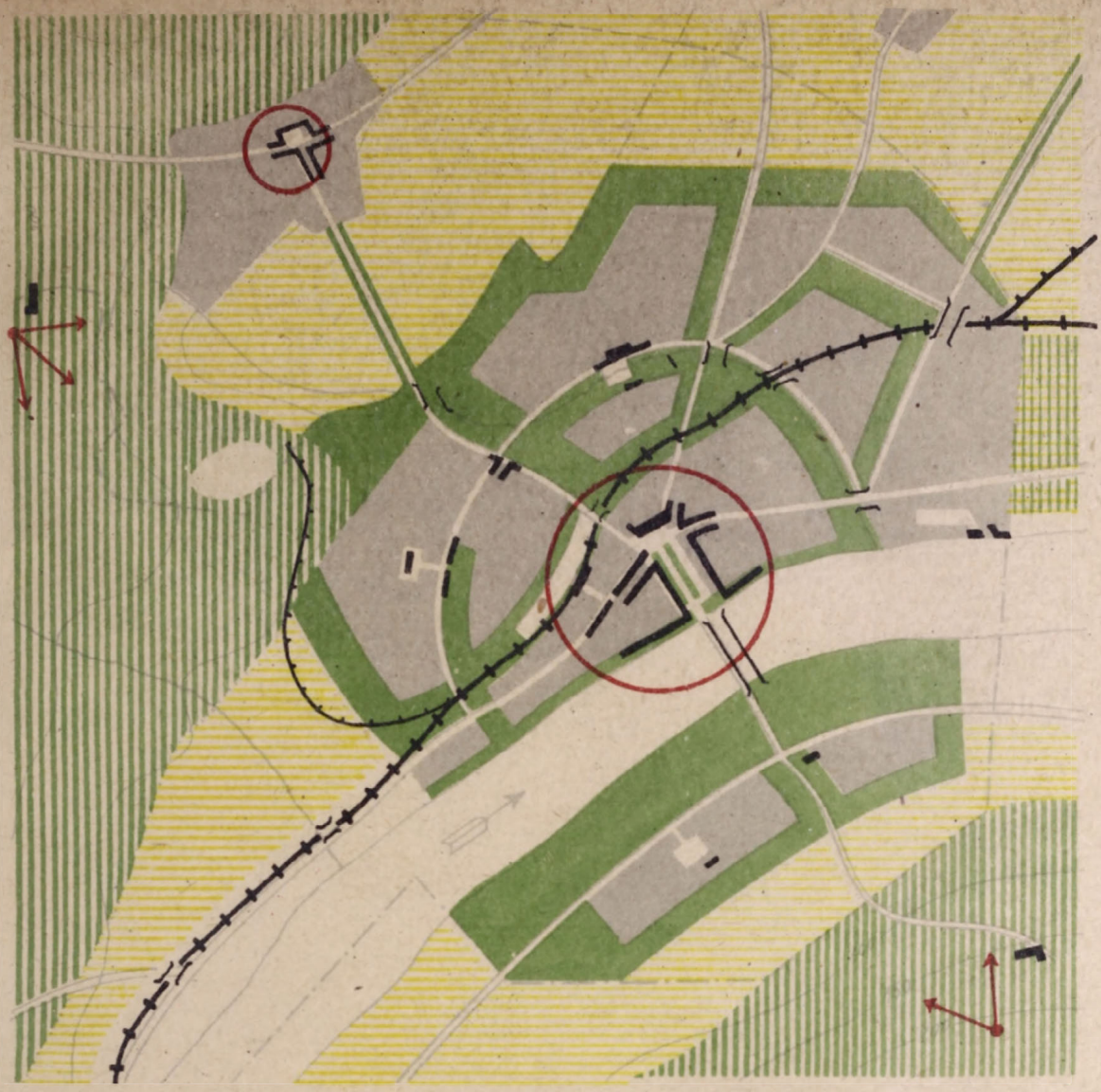

A városkörnyék szerkezeti és
építészeti kompozíciójának terve.

erdő

park, liget

mezőgazdasági terület

útvonal

vasútvonal

iparvasut

beépített terület

városképi hangsúly

jelentős, kiemelkedő épület

település központ

kilátópont

d./sz. melléklet a "Magyar városok városkörnyéke tervezésének irányelvei és metodikája" c. tanulmányhoz.

Területek előkészítésének terve.

erdősítés

előfásítás

feltöltés

partfalépítés

vasutépítés

utépítés

hidépítés

épületbontás

9./sz. melléklet a "Magyar városok városkörnyéke tervezésének irányelvei és metodikája" c. tanulmányhoz.

A RENAISSANCE ÉS A BAROKK KOR VÁROSÉPITÉSI TEORETIKUSAI

Irta: Granasztói Pál.

A renaissance fordulópont, ujrakezdés a kultura, a müvészetek, az épitészet történetében, a városépitésében is - ez utóbbiban elsősorban azáltal, hogy ekkor tünnek fel a városépités teóriái és a városépités teoretikusai.

A középkorban a tervszerü városépités magas fokot ért el, különösképen a XII. századtól kezdve, a városalapitások, a terv szerinti, egységesen felépitett városok révén. Ilyen városok igen nagy számban létesültek főként Délfranciaországban és később Keletnémetországban, számuk több százra is tehető. Alaprajzi rendszerüket tulnyomórészben a derékszögü négyszöges beosztás jellemzi. Gondoskodás történt bennük a főbb középületek elhelyezéséről, terek alakitásáról, a telkek kiosztásáról, egységes beépitéséről. Ez a jelentékeny és tervszerü városépités azonban merőben gyakorlati jellegü volt, elmélet, elméleti megalapozás és müvek nélkül. Az átfogó jellegü elmélkedés a vallásban, a vallási bölcseletben nyilatkozott meg, az egyetemességnek, az országok és népek feletti magasabb egységnek azzal az igényével, ami a középkort jellemzi. Ezzel párhuzamosan nagyfoku, magasrendü prakticizmussal oldják meg a termelés, a védelem, az épités feladatait: a kézmüvességet igen magas fokára, az épitést épitőmüvészeti tökélyre fejlesztik. A városépitést pedig nemcsak a fejlett módszerek és a magasrendü müvészi hatások jellemzik, hanem az is, hogy az egységesen tervszerüen létrehozott, az alapitott városok száma Európában a középkor végén éri el csucspontját, innen kezdve a városalapitás csaknem megszünik, illetőleg a kolóniákra tevődik át. Ez azt jelenti, hogy a középkorban teória, teoretikusok nélkül a magasabbrendü épitési gyakorlatot müvelték: egész, egységes városok sorozatainak a felépitését, csaknem vállalkozásszerüen, - a városépités mint hatalmi alkotás, a város, mint a hatalomnak / a feudális hatalmaknak/ a müve a polgárság nőtt városai mellett és az ott szerzett tapasztalatokat felhasználva, a késői középkor jellegzetes terméke.

Ha a középkori városépitésnek ezeket a hatalmas gyakorlati eredményeit, magasrendü praxisát számbavesszük, akkor

joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért mégis csak később: a rennaissance majd a barokk korban tünnek fel a városépitési teóriák, a városépitési teoretikusok. Erre egyértelmü választ adni igen nehéz, talán nem is lehet. Előljáróban megkiséreljük a főbb tényezőkre rámutatni.

Elsősorban figyelembeméltó, hogy a renaisance korban - Platon nyomdokain - lép ismét előtérbe az államról, a világi hatalomról való elmélkedés /l. Machiavelli/, a tökéletes állam teoretikus elgondolása, és pedig a renaissance Itáliában, amely éppen nélkülözte az egységes világi hatalmat és kisebb nagyobb városállamokra bomlott. A városállam, a kis fejedelemségek ideális, teoretikus elgondolása közelesik a <u>városnak</u>, mint az állam térbeli megjelenésének, materiális megalkotásának és még inkább kifejezésének az elgondolásához, - az ideális várostervek nagyrészt követik is az ideális állam elgondolást annyiban, hogy egy egy fejedelem számára, annak székhelyeként készülnek. Mig tehát a középkori városépités merőben gyakorlati célt szolgált, és az ideális evilági berendezkedés gondolata a középkori városépitőktől távol állt, addig a renaisance korban a tökéletességet itt a földön kivánták megvalósitani, legalább is elgondolni mind az állam, mind a város tekintetében, amelynek a fogalma a városállamok révén Itáliában csaknem egybeesett. A tökéletesség, az ideál elgondolása pedig lényegében, eredendően elméleti jellegü, és elkerülhetetlen velejárója a spekuláció, a teória.

A városállam, a város, a földi hatalom székhelyének tökéletes megalkotása szorosan összefügg a védekezéssel az erőditéssel. A lőpor, az ágyu elterjedése nem csak a hadviselést változtatta meg gyökeresen, hanem az erőditések módját, rendszerét is, sőt uj lehetőségeket teremtett a hatalom birtokosai számára hatalmuk fenntartására, növelésére, alattvalóik leigázására. Az eddigi erőditések hasznavehetetlenekké, legalábbis elavultakká váltak, - igy pl. a középkorban a védelem a város magaslati fekvését kivánta, most már a siksági, sőt a mocsárban fekvés mutatkozott előnyösnek - ujak tervezése vált tehát szükségessé mind kisebb erődök, mind egész városok megerősitése számára. Az erődités e korban a város fogalmának egyik leglényegesebb jegye, a város térbeli megjelenésének, testének legjellegzetesebb elhatárolója - akárcsak napjainkban a közmüvek - a ez teszi érthetővé, sőt

szükségszerüvé azt, hogy az erődités elgondolása, megtervezése együtt jár az egész város elgondolásával, megtervezésével. S ez ismét a tökéletesség, az ideál jegyében történik, ugy, hogy az erőditett város teljes mértékben kielégitse a korszerü védelem követelményeit. Tökéletes várost tökéletes erődités nélkül e korban elgondolni sem lehet, miként forditva is: az erődितéshez az esetek többségében város tartozik, az erődités város védelmét szolgálja. Igy tehát az erődितési rendszerek tudományos, teoretikus müvelése, az ideális erődtervek készitése szükségképen együtt jár a városépités teoretikus müvelésével, az ideális várostervek készitésével, és - miként az erődökre, a városra is - uj sémák alkotásával.

Ámde ezeknél talán lényegesebb és jellemzőbb okát is adhatjuk, főként a renaissance korban a városépitési teórkák keletkezésének. A renaissance emberideál a homo universalis: a teljes, a minden irányban kitágult, képzett, tevékenységre képes ember. A renaissance helyezte a legmagasabbrendü szellemi tevékenységek sorába a müvészetet, amely a középkorban mesterség volt, meginditotta a tudományos gondolkodást, sőt legnagyobb szellemei - mint Leonardo da Vinci - révén a müvészet és a tudomány szintézisére, együttes és egymást kölcsönösen átható müvelésére törekedett. A renaissance magasztositotta fel az egyént, a müvészetben az egyéni alkotást, az épitészetben is, amelyet a középkorban inkább csoportok müveltek. Ugyanakkor korántsem szakadt még el a középkortól, amelynek vége felé ezek a jelenségek már megnyilatkoznak, éppen ezért a renaissance kezdeteinek meghatározása nem egyértelmü feladat. /v.ö. Huizinga vonatkozó tanulmányát/. A középkorhoz tapad abban a tekintetben is, hogy mesterség és müvészet, reális és ideális követelmények még nagy mértékben egybeesnek. /Arte - olasz nyelven egyaránt jelentette a müvészetet és á müipart./ Az egyetemesség igénye, a müvészet és a tudomány együttes müvelése, az ideálisnak és a reálisnak a kölcsönhatása az épitészetben is jelentkeztek azáltal, hogy keresték az épitészet tudományos alapjait, azáltal is, hogy a gyakorlati felismerésekből szürték le az ideális megoldásokat, - de adott témánkat illetően legfőként azáltal, hogy az épületet immár nem önmagában tekintették, hanem mint környezetének - a városnak - a részét. A legtöbb ideális

városterv, városépitési teória átfogó épitészetelméleti müvek keretében készült, kiindulást ad az épületek helyes megalkotásához. A renaissance, majd még inkább a barokk korban a várost, mint az egyes épületnél magasabbrendü, egyetemesebb müalkotást, mint egységes épitészeti müvet pillantották meg. S egyben mint individuális müvészi alkotásnak tervezésére, elmélkedésre sarkaló lehetőségét.

Ilyen igény, ilyen törekvés olyan komplex valóságot, feladatot illetően, mint egy egész város, lényegében teoretikus, főként akkor, amidőn nincsenek meg egész városok egységes, egyidejü felépitésének a lehetőségei. Már pedig ezek a renaissance korban nem voltak meg. s később, a barokk korban is - egyes alapitásokon kivül - inkább a meglévő városok rendezésére, ujjáépitésére szoritkoztak. A városépitési teoretikusok fellépésének és müködésének legjellemzőbb vonását tehát ebben kell látnunk: az épitészeti teljességre, a tökéletességre való törekvésben, az egyéni alkotóerő kitágitott, maradéktalan érvényesitésének vágyában és mindennek eredendő megvalósitási lehetetlenségében. Müködésüket még számos más tényező is jellemezte és határozta meg: ezekre az egyes jelentősebb teoretikusok tárgyalása során és a befejező összefoglalásban térünk ki.

- x -

A renaissance városépitési teoretikusok a XV. és a XVI. században tulnyomórészben Itáliában müködnek, a kultura, a müvészetek, az épitészet ujjászületésének földjén, ahol a városállamok, a kereskedelem, a kézmüvesipar fellendülése, a pénzgazdálkodásra való áttérés, a polgárság erősödése hatalmas épitészeti fejlődést indit meg. Hatásuk, miként általában minden kulturális, müvészeti, épitészeti hatás e korban, innen sugárzik szét Európa többi országaiba. Csaknem valamennyi teoretikus nem egyedül városépitési teóriákkal foglalkozik, hanem azokat átfogó épitészetelméleti müvek részeként tárgyalja, vagy pedig mint erődités tervező készit egyben ideális városterveket. És nagyrészük egyben neves épitész vagy erődmérnök, akiknek a nevéhez megvalósitott épületek, erődök egész sora füződik. A tudomány és müvészet, szépség és célszerüség szintézisére törekszenek, müködésüket az ideál keresése, sóvárgása ragyogja át a teszi elméleti jellegüvé, a gya-

korlati megvalósitás kevés lehetőségével. A virágzó város - államok ellenére a központi hatalom hiánya, az állandó külső belháboruk, az egyes városállamok torzsalkodásai gátolták mind uj városok alapitását, mind a meglévő városok nagyobb mérvü átépitését. Ez utóbbiak még jellegükben, állagukban megtartják középkori kereteiket: a középkor városaira pedig jellemző az, hogy nem bontva, szerkezeti átalakulással fejlődnek, növekszenek, hanem térbeli /területi, magasságbeli/ növekedéssel, a meglévő szerkezethez tapadó bővitésekkel egyes uj épitkezésekkel.

Az itáliai renaissance teoretikusok sorát Leone Battista Alberti nyitja meg. Müve: "De re aedificatoria" /latin nyelven/ 1452-ben készült el és 1485-ben jelent meg. Tíz könyvből áll. Átfogó mü az épitészet egészéről, városépitési elveit főként a IV. könyv, ezenkivül, az V. VII. VIII. könyv tartalmazza. Várostervet nem ad, viszont részletesen foglalkozik a tervszerü városépités elveivel, a kényelmes és szép város követelményeivel. Szükségesnek tartja, hogy a városnak egészséges fekvése legyen, s ennek során foglalkozik a természeti tényezőkkel /időjárás, vizek, flóra, fauna/ is. A fekvés kérdését esztétikai szempontból is vizsgálja, így pl. kiemeli, hogy a város hátterében lehetőleg hegy legyen, a város völgyben ne épüljön, mert ez esetben a házak eltörpülnek. A városon belül - a középkori gyakorlat nyomán - el kivánja különiteni az egyes mesterségeket utcák szerint, a kereskedelmi ágakat is szét - osztja, de bizonyos mértékig célzatosan keveri is, "hogy több báj legyen a városban". Elválasztandónak tartja - Platon nyomán - a nemesség és a köznép lakóhelyét, az államfő székhelyét elkülönitené ugy, hogy az egy kör legyen a nagyobb körben. Az utakat illetően megállapitja, hogy az ut köztulajdon, s szükség van katonai és polgári utakra, sőt megkülönbözteti a forgalmi és a lakóutakat is. Egyaránt szükségesnek mondja és javasolja az egyenes és a kanyarodó utakat. Az egyenes utakat egységesen tervezett, egyenlő magasságu épületekkel kivánja kiképezni, végükben középületet kiván elhelyezni. Az egyes épületeket a földszinten egységesen kiképzett porticusokkal fogná össze /árkádok/, mind gyakorlati szempontból /kereskedelem/, mind az egységes épitőművészeti hatás kedvéért. A kanyarodó utakat azért javasolja, mert ezek élénkitik a városképet,

nagyobbnak /!/ és változatosabbnak tüntetik fel a várost. Szerinte katonai szempontból is fontos a labirintus-szerü uthálózat, sőt ennek kapcsán Tacitusra is hivatkozik, aki szerint a Nero által kiszélesitett római utcák melegek és piszkosak. Bár Alberti tervet nem készit és magát az elvet határozottan nem mondja ki, az egyenes és a kanyarodó utak együttes alkalmazásával közvetve tulajdonképen a radiális, - koncentrikus városszerkezet szükségességére utal.

Alberti müvében és felfogásában a városépitési elvek egyfelől az egyetemes épitészeti követelmények részeként jelentkeznek. Az épitészet hat elemét különbözteti meg, ezek között szerepel a környék, a telek /majd a beosztás, a fal és tető, a mennyezet, a nyilás/. Igy tehát az épületet, mint környezetének részét is tekinti. Másfelől azonban a városban magasabbrendü épitészeti egységet pillant meg, s ha nem is készit egységes várostervet, elvei ilyennek szükségességére utalnak. Az utcák egységes kiképzése, a házsoroknak porticusokkal való összefogása révén pedig a városi utat kifejezetten mint épitőmüvészeti alkotást, mint téralkotás tárgyát szemléli, az egyes épületeket a szomszédokhoz kivánja igazitani,- teljes szabadság szerinte csak villáknál engedhető meg. Szemléletében egyenrangu helyet foglal el a commoditas - a célszerüség, a kényelem szempontja, és a voluptas - a szépségé, a gyönyörködtetésé. Célszerüségi elveiben, gyakorlati szemléletében, a város funkcionális vizsgálata, beosztása tekintetében a középkori örökséget veszi át. Mert valójában - bármennyire is hallgat müvében a középkorról és csak antik példákat emlit - Alberti mélységesen gyökerezik a középkorban. Az antik hatás jelentkezik viszont esztétikai igényében és elveiben, amelyeket Platon, Vitruvius és mások nyomán főként a számok, az arányok törvényszerüségére alapit. Ő ajánlja mint ideális térméretet az 1:2 arányut. Utal - elsőízben - a zenei és az épitészeti harmonia hasonlóságára, az emberi test arányaira, a részek összefüggéseire. A szépséget olyan kategóriának tekinti, amelyet tudományosan lehet és kell tanulmányozni, meghatározói a számok, a viszonyok, a kölcsönhatások. Fő elve a concinnitas, a viszony és rend az alkotásban, a törvényszerüség, amely ugy érvényesül - miként a természetben is - hogy az egészből annak csorbitása nélkül sem elvenni, sem ahhoz hozzátenni nem lehet. A szépség önálló és befejezett egész, a disz /pl. a

porticusok/ csupán erősiti, alátámasztja a szépséget.

Az antik hatás müvében, főként Vitruvius nyomán jelent - kezik, akire épitészetelméletét, igy pl. a célszerüség, tar- tósság, szépség hármas követelményét alapitja. Mégsem tekint- hető - mint kortársai közül sokan - az antik példák fenntar - tás nélküli követőjének: birálja is az antik müveket és célja nem azok utánzása, hanem az, hogy olyan tökéletes müvek jöjjenek létre, mint az antik korban.

Müvének hatása a kortársakra és a közvetlen utókorra viszonylag csekély, Vitruvius elhomályositja. Pedig Alberti nemcsak a legelső, hanem a legátfogóbb teoretikus is: az épitészet - beleértve a városépitést is - szintézisét, egész rendszerét adja. Mélységes humanitás, erkölcsi megalapozottság jellemzik. A középkorból, a gyakorlatból indul ki, de ehhez a szépség, a teljesség, a rend, a kompozició igényét teszi hozzá és ezzel megnyitja az utat a klasszikus városépités felé. A renaissance nemcsak, hogy maradéktalanul tükröződik benne, hanem ő annak egyik legjellegzetesebb kifejezője is: a szemlélet egyetemessége, a müvészet és tudomány szintézise, a cél - szerüség és a szépség együttes követelése teszik jellegzetesen renaissance szellemmé. A város mint szerves egész, mint vizsgálódás tárgya, s mint egységes alkotás lehetősége bár nem tervként, hanem elvekben - Albertinél jelenik meg elsőizben.

Filarete/Ant. Averulano/ szobrász és épitész müve: "Trattato dell' Architettura" 1451-1464 között készül, Francesco Sforza szolgálatában Milánóban. A kéziratos mü egyik példányát 1464-ben Francesco Sforzának, másik példányát Piero Medicinek ajánlja. Párbeszédes formát választ az ókori filózófusok példájára, hogy elgondolásait könnyebben népszerüsitse. Nem merev elméletet kiván adni, inkább gyakorlati célokat szolgál, bár várostervét ő maga is irreálisnak tartja. Példaképei Vitruvius és Alberti főként az előbbi, akit kritika nélkül elfogad. Ámde mindkettőt tul elvontnak itéli és eszméiket népszerüsiteni kivánja, ugyanakkor mentegeti magát, hogy nem ér az ő nyomukba.

A mü a IV. és VIII.-ik kötetében tartalmazza az ideális város ismertetését, amelyet Sforzinda-nak nevez el, mert fejedelmi székhelyként tervezi. Ez az első rajzban is kidolgozott teljes városterv, mert Alberti csak egyes részletekre nézve közli elgondolásait. Filarete tervét már nagy mértékben az uj

eröditési követelmények határozzák meg. Alberti ezekkel még nem foglalkozott, mert az ő idejében az ágyu még nem vált olyan fontossá, ez csak a század dereka után következett be. Filarete az eröditési követelmények kielégitése mellett egyenlő sullyal foglalkozik a város belső épitészeti megoldásával. Város alaprajzát 16 oldalu csillagalaku nyolcszögbe helyezi el radiális koncentrikus utrendszerrel. A csillag kiszögelő csucsaiban bástyatornyok, bemélyedő csucsaiban kapuk helyezkednek el. Mindegyik bástyatorony és kapu felől ut, összesen 16 radiális ut vezet a központi térre, amelyet kelet-nyugati tájolással derékszögü négyszög alakban tervez. A tér két keskeny oldalán szemben egymással helyezi el a székesegyházat és a fejedelmi palotát, a hosszoldalakon a kereskedők csarnokait. Mindegyik radiális ut közepén egy-egy mellékteret képez ki. A bástyatornyokhoz vezető utak terein helyezi el a plébániákat, a kapuhoz vezető utak terein az áruk szerint elosztott piacokat /fa, gabona, bor, stb. piac/. Mindezeket körut köti össze, amelynek szükségességét azzal okolja meg, hogy nagyobb városban ezáltal nem kell kerülőket tenni. Igy tehát a körut, a sugárutak és az azok metszéspontjában elhelyezett terek, valamint a főtér révén az egész várost egybefoglaló kompoziciót alkot. Elhelyezi a középületeket is, az igazgatási épületeket a központi főtér környékén s igy itt igazgatási központot képez, mig pl. a szinházat és a kórházat kivülebb, excentrikusan helyezi el. Az utakon a kocsiuttesten kivül még hajózható csatornát is képzel /Leonardo da Vinci egy fennmaradt rajzán hasonló, többszintes utcamegoldást tervezett csatornával, a gyalogosforgalom elkülönitésével/, ezek a megoldások valószinüen a velencei példa nyomán keletkeztek.

Filarete tervén jelentkezik elsőizben a városépités történetében határozott céltudatossággal a radiális koncentrikus rendszer, amely később a teoretikusoknál egyre határozottabbá vált, még később pedig, a barokk korban, főként egyes elemeiben, széleskörü gyakorlati alkalmazást nyert. Ő maga még kissé bátortalanul nyul hozzá: érződik tervén, hogy uj és szokatlan ez a rendszer, igy pl. abban is, hogy e rendszerrel ellentétben és csak nehézségek árán négyszögalaku központi teret tervez. Kérdés, honnan meriti ezt az akkor teljesen újszerü elgondolást? A legvalószinübb az, hogy Vitruviustól, akit fenntartás és kritika nélkül elfogad és - mint

legtöbb kortársa - önkényesen értelmez. Vitruvius ugyanis, aki - Albertihez hasonlóan - nem közöl városterve t, csak egyes városépitési elveket, ezek között említést tesz a nyolc széliránynak megfelelően tájolt utrendszerről. Lehetséges, hogy Vitruviusnak ez a homályos és többféleképen is értelmezhető utalása - és esetleg Albertinek az egyenes és a kanyarodó utakat egyképen szükségesnek valló elvei - adták Filarete számára az ösztönzést a radiális koncentrikus rendszer elgondolásához, amelyet ugyanakkor jól összeillesztheteti a korszerü erőditési elvekkel: a csillagalaku, sokszögü erődrendszerrel is.

Filarete további nagy jelentősége az, hogy teljes, sőt részleteiben is aprólékosan átgondolt és megoldott, rajzban ábrázolt városterve t ad egy elgondolt egész városra. Az ilyen tervnek érthetően nagyobb a gyakorlati hatása, mint a puszta szövegben előadott városépitési elveknek bármennyire is sok irrealitást tartalmaz /pl. a csatornák/. Ki kell emelni még, hogy felfogásában és tervében is az épitészeti, az esztétikai szempontok egyenlő sullyal szerepelnek a célszerüségi, a müszaki szempontokkal, mig számos későbbi teoretikusoknál főként az erőditési követelmények válnak elsődlegesekké. Igy pl. ő is nagy sulyt helyez porticusok képzésére és ezáltal egységes terek, utcaképek alkotására.

Filarete munkásságának érdekes magyar vonatkozása is van. Kapcsolatban állt Corvin Mátyással, aki lehet hogy éppen Filaretével kivánt Buda számára tervet kidolgoztatni. Valószinüleg ennek érdekében történt az, - amint Maggiorotti irja /"Opera del genio italiano all estero"/ - hogy Mátyás olasz történetirójával Bonfinival leforditattva latinra Filarete müvét, amely egyébként csak 1890-ben Bécsben jelent meg először nyomtatásban német nyelven.

Filarete müvét különféleképen értékelik. Minthogy nem jelent meg nyomtatásban, kortársaira kevés a hatása. Vasari szigoruan elitéli, nevetségesnek mondja. Kétségtelen, hogy távolról sem olyan elmélyült, megalapozott, mint Alberti, csevegő stilusával népszerüsiteni kiván és gyakorlati célokat szolgálni, ugyanakkor irreális és kiforratlan. Mégis elvitathatatlan, hogy mind a teljes kidolgozott városelgondolás, mind a radiális koncentrikus rendszer nála jelenik meg elsőizben, a gyakorlati és az esztétikai szempontokat egyképen érvényesiti,

s ezek által válik az egyik legjelentősebb teoretikussá.

Francesco di Giorgio, építész, szobrász, festő, mérnök müve Sienában készül, Filarete-ével csaknem egyidőben, cime: "Trattato dell' architettura civile e militare". 1482-ben válik ismertté, de csak 1841-ben jelenik meg nyomtatásban Torinoban Az I. és a III. kötet foglalkozik a várossal, a város - terveket a III. kötet tartalmazza. Az eddigiekhez képest jóval kevesebb szöveget és annál több tervet ad. 21 követelést állit fel a főépületek elhelyezésére, viszonyára. Több sémát is dolgoz ki, elsősorban egy radiális koncentrikusát, feltehetően Filarete hatására, de ez utóbbinál módszeresebben: 8 szögü rendszerben, 8 fő radiális uttal és ugyancsak 8 szögü központi főtérrel. /Piazza d'armi, gyülekező tér/ E főtéren az utak tengelyükkel a mértani központba futnak s így nem a térsarkokba hanem a térfalak, a sokszög oldalainak közepébe érkeznek, a házfalak a térsarkokon megtörnek, amit ő a szél elleni vé - delem szempontjából is helyesnek tart. Kidolgozott továbbá egy derékszögü négyszöges sémát is, végül egy hegyi várost spirálisan emelkedő uthálózattal, ez utóbbit feltehetően Platon nyomán, akit emlit is és aki a Törvényekben leir egy hegyi város elgondolást. Kikötővárost is tervez Vitruvius nyomán, aki említést tesz ilyenről, - di Giorgio általában erősen támaszkodik Vitruviusra. Nagy jelentőséget tulajdonit a terepnek, a fekvésnek, - ezért is tervez többféle sémát - de az esetben, ha nincs kötöttség, a radiális koncentrikus rendszert tartja a legmegfelelőbbnek. Általában müvében inkább a gyakorlati, mint az esztétikai szempontok érvényesülnek, s mind kortársaira, mind a későbbiekre neki van a legnagyobb hatása, radiális és négyszöges sémájával egyaránt.

Francesco de Marchi müve: "Della architettura militare" készült 1540-ben, megjelent 1599-ben Brescia-ban. Elsősorban az erődités érdekli, a város megoldására kevesebb figyelmet fordit, még kevesebbet az épitészeti kiképzésre. Egészen 18 szögü alaprajzig variálja a különféle sokszögü erődités terveket, váltakozóan radiális és négyszögü uthálózattal, sőt ezek elegyitésével. Még köralaku és ovális körvonalu városterve is készit, ezeken kivül egy elnyujtott nyolcszögüt folyóparti város számára, amelynek utcái vonalvezetésükkel követik az S alaku folyó vonalát. A legjelentősebb egy tizenkétszögü városterv. Az utcákat általában árkádokkal tervezi,

sőt ezeket átvezeti az utcatorkolatok fölött is, főként védelmi szempontokból. Müvében az épitészeti szempont és felfogás hanyatlása jelentkezik.

Ugyanez vonatkozik Girolamo Maggi -ra. /Müve "Della fortificazione della cittá", Venezia, 1564./ A városalaprajzzal már alig foglalkozik. Egyik sémája egyszerü négyszög, saroktornyokkal, keresztirányu és átlós utakkal, ez a kis erőditmények mintája lett: sok igy valósult meg belőlük /pl. Marienbourg/.

Jelentősebb Pietro Cataneo. /Müve: "L'Architettura, Venezia, 1567/ Nagy hatása van két évszázadon át a gyakorlatra. Francesco di Giorgio-t követi, sőt másolja, de összefoglaló jellegü munkát végez: Alberti-től kiindulva felhasználja az addigi teoretikus anyagot. Bár elsősorban erődité, térbelileg, épitészként foglalkozik a várossal is. A négyszögtől a 16 szögig számos sémát dolgoz ki kisebb nagyobb városokra. A szögek, illetőleg a sokszög oldalainak a számát a városméret szabja meg, mert haditechnikai okokból a sarokbástyák távolsága ugyanaz kell, hogy legyen: a város méretének növekedése tehát a sokszög oldalszámának a növekedését vonja maga után, négyszög csak kisebb erőditmény számára alkalmas. Az erőditéseken belül kizárólag négyszögü utrendszerü városalaprajzokat tervez, négyszögü terekkel, középen főtérrel, nagyobb városoknál több melléktérrel a városnagyságtól függően. Gondoskodik a főbb épületek, üzemek elhelyezéséről mind a terveken, mind a szövegben. Kiemeli, hogy tervei csak sik terepen valósithatók meg. Elsőizben tervezi és elméletileg ki is dolgozza az u.n. citadella fejet, a sokszögü erődités egyik csucsához csatlakozó, ugyancsak sokszögü kisebb erőditményt - a város kicsinyitett mását - a város ura, a fejedelem számára. /Tirannus-város/ Ezt a megoldást különösen kikötővárosok számára ajánlja, mert igy az egész kikötőt uralni lehet. /Ez valósult meg másfél évszázaddal később Mannheim-ban./

Cataneoval lezárődik a jelentősebb és átfogóbb jellegü olasz renaissance teoretikusok sora. Megemlitendők még Antonio Lupicini, /1582/, Bonaiuto Lorini /1592/, Giovanni Belucci /1598/. Lorini terve is rádiális koncéntrikus, ugy megoldva, hogy a főtéren elhelyezett fejedelmi palota főtermőből minden odairányuló utra ki lehet látni. Várostervek

maradtak fenn még Baldassare Peruzzi-tól[x] és Antonio Cordiano-tól, ez utóbbié szintén radiális. Bartolomeo Ammanati is foglalkozott ideális várostervekkel, de egész városterve nem maradt fenn, viszont mintaterv gyüjteményt dolgozott ki középületekre ideális város számára.

Külön kell megemliteni Fra Giocondo várostervét, aki e korban Vitruvius legjobb ismerőjének hirében áll, le is forditja. Terve feltehetően Francesco di Giorgio nyomdokain készült, radiális rendszerü, a központban centrális alaprajzu főépülettel, amelyre az utak összefutnak, tulsó végükben kapuk és bástyatornyok. Ez jellegzetesen renaissance elgondolás, szép perspektivikus hatásokat nyujt ezért is készült, nem hadi célokból. Fra Giocondo Bramante köréhez tartozott, amely mester fejlesztette tökélyre a renaissance centrális belső térmegoldásokat és az ennek megfelelő külső tömeghatást. E tervet a francia Jacques Androuet du Cerceau még a XVI.században lemásolja és igy ez a terv nagy mértékben elősegiti az olasz renaissance várostervezés hatását francia földön. Külön ki kell

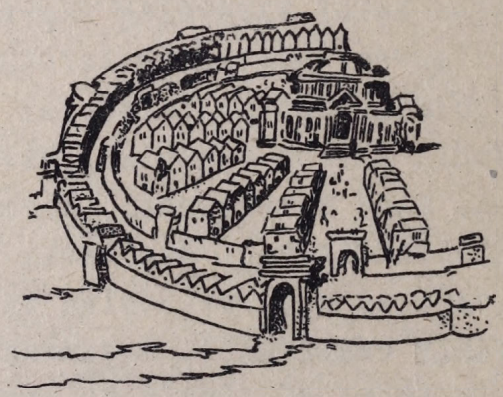

1. ábra. Fra Giocondo! Eszmei városterv /1500 körül/

---

x/ Peruzzi-val kapcsolatban megemlitendő, hogy II. Miksa 1566-ban a magyarországi várak korszerü átépitése érdekében meg kivánta hallgatni korának leghiresebb várépitőit. Követsége utján a velencei Signoriához fordult, hogy küldjenek jó épitészeket. Ilyen meghivásra jöttek Magyarországra Sallustio Peruzzi, Baldassare fia és a Baldigara testvérek. Peruzzi többek között Kanizsa épitésében vett részt. A nápolyi Carlo Theti 1566-ban Colonna herceg kiséretében Győrött is járt és tevékenyen résztvett a várépités tervezésében.

emelni továbbá Giorgo Vasari il giovane -t, az életrajziró unokaöccsét, aki "Cittá Ideale" tervét készitette részletes leirással 1598-ban. /Firenze, Uffizi/ Nyolcszögü alaprajz, négyszögü főtér, középén irányitó épület, innen nyolc radiális ut indul kapukon át kifelé. Körut helyett négyszögü utalakzat övezi a központot.

Ezen négyszögü ut és a radiális utak metszéspontjában melléktereket alakit, váltakozóan négyszögü és köralaku tereket. A körterek - csillagterek - itt jelennek meg elsőizben és később, a francia barokk városépitésben valósulnak meg.+E mü sok szabatos rajzot tartalmaz, átfogó tervet és részletmegoldásokat, a hozzátartozó épületek terveit is. Az erőditésre csak utal, elsősorban az épi - tészeti kialakitás érdekli.

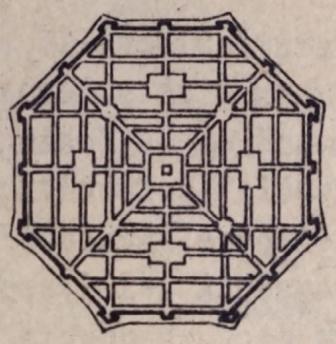

2. ábra. Vasari il giovane eszmei városterve

Vasari tervének jelentősége, azon kivül, hogy épitészi jellegü, szabatos, részletes mü - az, hogy megkisérli a két szemben-álló rendszer: a radiális koncentrikus és a derékszögü négyszöges rendszer egyesitését.

Végül ki kell emelni, mint időrendben utolsó teoretikust: Vincenzo Scamozzi-t: müve: "Dell' idea dell'architettura universale" 1615-ben jelenik meg Velencében. Várostervet is tartalmaz. Scamozzi alkotó épitész létére erőditési szem - pontokból indul ki. Terve 12 szögü városalaprajz, derékszögü négyszöges utrendszerrel és négyszögü terekkel, a főtér körül négy melléktérrel. Bár müvében azt irja, hogy a várost mint egészet nem természetszerü képződménynek, hanem müvészeti alkotás tárgyának kell tekinteni, ezt tervében kevésbbé valósitja meg. Scamozzinak tulajdonitják az Udine mellett, a velence köztársaság által 1593-ban alapitott uj város:

+A főtömbök belső felosztását nem tünteti fel, ezek szerinte tetszés szerint alakithatók.

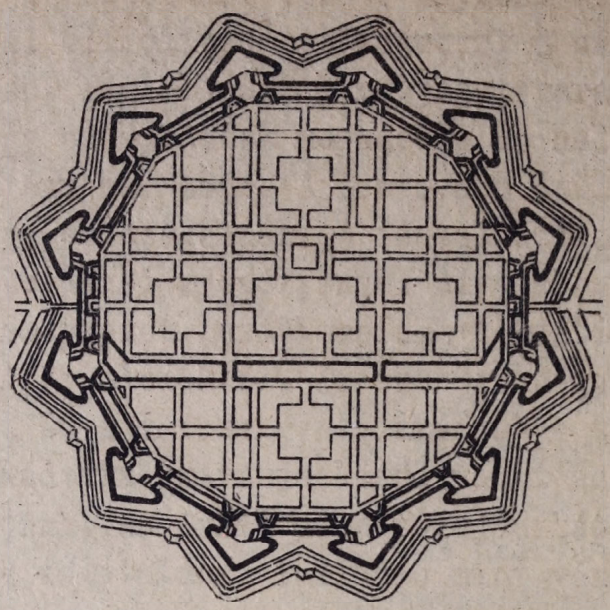

3. ábra. V. Scamozzi városterve. /1615/.

Palma Nuova terveit, ez egyike az ideális várostervek kevés megvalósulásának Itáliában. Az alaprajz kilencszögü, a főtér hatszögü,közepén árokövezte torennyal. A városszerkezet a kilencszög és a hatszög közötti játékos változatokat mutatja jellegzetesen renaisance szellemben. Nagy hatása van későbbi elméleti müvekre, egészen a XVIII. századig, közvetlenül hat Vasari tervére is. +

Vasari és Scamozzi végpontot, betetőzést jelentenek az itáliai renaissance teoretikus városépitésben, sőt már átnyulnak a barokk korba, ámde ezen a téren nem lehet olyan éles határvonalat vonni a renaissance és a barokk formaalkotás között, mint az épitészetben. Renaissance gondolatok élnek tovább a barokk korban és barokknak is mondható formák, formacsirák bukkannak fel már a renaissance teoretikusoknál. Ezután e téren olasz földön hanyatlás következik: az

---

+ Scamozzi 1599-ben - valószinüleg a bécsi haditanács megbizásából megszemlélte a győri Várat, ahol az előző évi visszafoglalás után nagyszabásu eröditési munkálatok indultak meg. Tapasztalatairól és javaslatáról terjedelmes jelentést tett és ezekkel részletesen foglalkozik emlitett müvében is.

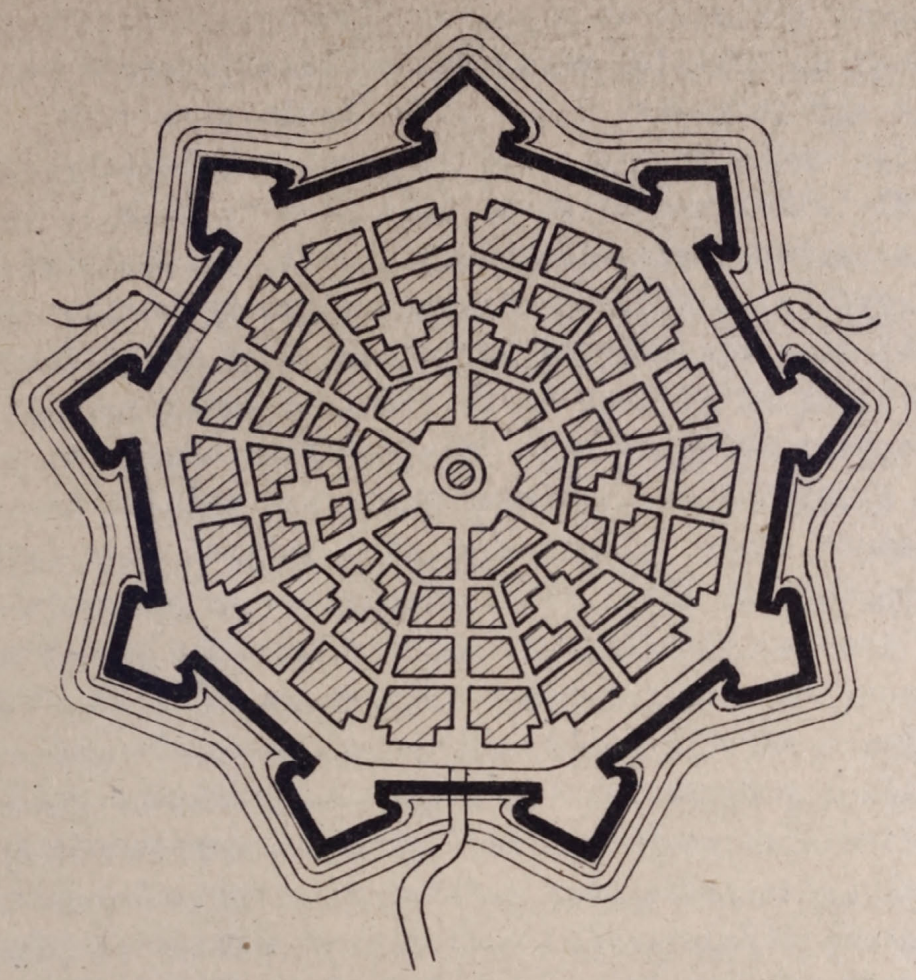

4. ábra. Palma Nuova alaprajza. /V.Scamozzi/ terve 1593-ból.

az eröditési tervek, sémák a már ismert példákat ismétlik épitészeti, müvészeti igény nélkül. A jelentős barokk épitészeti teoretikusok /Serlio, Vignola/ városépitéssel nem foglalkoznak. Mielött azonban az Itálián kivüli teoretikusokra térnénk rá, külön kell megemlékezni Andrea Palladio-ról, a késői renaissance-hoz és a barokkhoz csaknem egyaránt tartozó nagy épitőmüvészről és teoretikusról. "Quatro libri dell' Architettura" c. elméleti müve 1570-ben jelent meg Velencében. Kevésbbé elmélet, mint inkább a mester gyakorlati müködésének elméleti háttérrel való alátámasztása. Előkelőség, mértéktartás jellemzik. Városterveket nem készit, hanem - Albertihez hasonlóan - szövegben közli városépitészeti elveit, tulnyomórészben esztétikai vonatkozásuakat. Részletesen foglalkozik a városi belső téralakitás /terek, utak/ kérdésével. A centrális várostipus hive: tágas központi teret kiván, fontos középületekkel szegélyezve, a -

városkapukból a központhoz vezető egyenes árkádos utakat, betorkolásuknál diadalives lezárásokkal a zárt, egységes térhatás érdekében. Foglalkozik a helyes térarányokkal, azt javasolja, hogy az épületek magassága ne haladja meg a terek szélességének egy harmadát. A fontosabb épületekre utak - nyitását tartja szükségesnek. A főutak szélesek legyenek, jelentékeny épületekkel szegélyezve. Általában az utakat, te - reket a városszerkezet részelemeinek tekinti, összhangban kialakitva az egyéb elemekkel. Derékszögü négyszög tereket javasol, főteret és a városnagyság arányában több mellékteret, mindezeket árkádokkal kivánja körül venni az antik agorák, forumok példájára, az árkád nála tulajdonképen a paloták előcsarnokainak a folytatása. Palladio mint városépitési teo - retikus korántsem olyan jelentékeny, mint amilyen nagy épitőmüvész, - városépitési elvei elméleti müvében is alárendeltek. Ezekben azonban utoljára nyilatkozik meg az olasz teo - retikusoknál az, ami Alberti-nél elsőizben: a városépitésnek müvészi igénye, a város belső kiképzésénél az esztétikai szempontok kiemelése, a harmoniára, a részek egyensulyára való törekvés. Palladio ez utóbbiban még jellegzetesen renaissance szellemü,abban azonban, hogy monumentális nagyobb egységet kiván, az utakat, tereket, mint az épületek előterét tekinti, már a barokk szellem jelentkezik. Felfogásában a város - épités csaknem közelebb áll a monumentális, a nagyhatásu diszletezéshez, mint a reális szükségletek esztétikus megoldásához, kifejezéséhez.

Ez után a teoretikusok müködése főként Franciaországban, Németországban illetőleg Németalföldön folytatódik.

Az Itálián kivüli ideális várostervek, elméleti müvek közül időrendben és elméleti, kulturtörténeti jelentőségét is tekintve, elsősorban Dürer várostervét kell kiemelni. Ez a mü még 1527-ben, a nagy müvész itáliai utja után Nürnbergben jelent meg, cime: "Etliche underricht zu Befestigung Statt, Schloss und flecken": városok, várak és és kastélyok erőditése számára. Lesarkitott négyszögü városalaprajzot tervez, derékszögü négyszöges uthálózattal, közepén a szintén négyszögü erőditett kastéllyal, amely utóbbi a magja, kiindulása a tervének. Az egész város tulajdonképen ennek a folytatása, egy nagyarányu kastélytervezés. A négyszögalakot is részben ez magyarázza. Dürert elsősorban az erődités

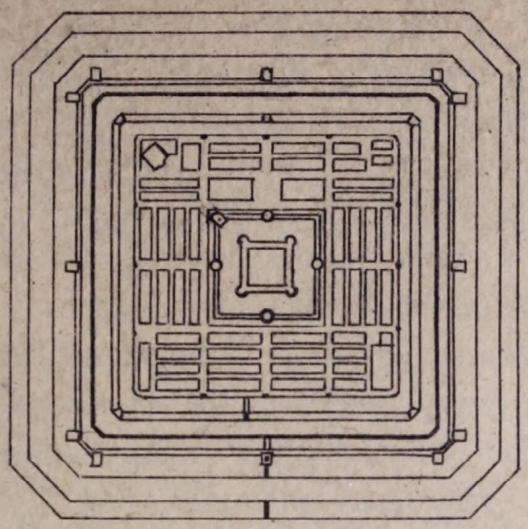

5. ábra. A. Dürer eszmei városterve.

szempontjai vezérlik és a város belső szerkezetének aprólékos, funkcionális megoldására való törekvés. A kastély belső négyszöge, illetőleg ennek határai utakban folytatódnak, amelyek kivezetnek a falakig. Az igy tagolt várost négyszögalaku tömbökre bontja, ezeknek hosszoldalai párhuzamosak a külső falakkal. A lakosságot e tömbökben aprólékosan elosztja szakmák szerint. Csendes helyet biztosit az egyháznak, az egyházi intézményeknek és másutt, külön helyezi el az üzemeket, a zajos, büzös mesterségeket a szélre is figyelemmel. Ezáltal az övezeti beosztás előképét adja. Előirja, hogy a város körül egy mérföldnyi sávon nem szabad épitkezni, mert az ágyuknak szabad teret kiván biztositani. Terve csupa praktikum, merev rendszerbe foglalva. Tereket nem képez, épitészeti kiképzéssel, hatásokkal nem foglalkozik. A középkori nyomokat követi, ősi és mindig élő formát dolgoz ki, amely különösen német földön vált már korábban és a későbbiekben is használatossá.

A későbbi német és nématalföldi teoretikusok közül kiemelkedik Daniel Speckle, aki müvében/ "Architectura in Festungen", 1608, Strassburg/ az olasz példákat, valamint a francia Perret müvét követi. Nyolcszögü radiális koncentrikus városterve készit öt köruttal, valóságos pókhálót. Behatóan vizsgálja a város funkcióit, és is a bástya távolságokat tekinti alapméretnek és a városforma /a sokszög/ meghatározójának. Egyenértéküen foglalkozik a müszaki és az esztétikai

követelményekkel. Nyolcszögü főteret tervez, idehelyezi a fejedelmi palotát, a városházát, a templomokat, a kereskedőházat. A radiális utaknak csak egy részét torkoltatja a főtérre, a többi kivülebb ér véget. + Müve több kiadást ér meg a nagy hatásu. Wilhelm Dilich /"Peribologie oder Bericht von Vestungs Geboven", Frankfurt, 1640./

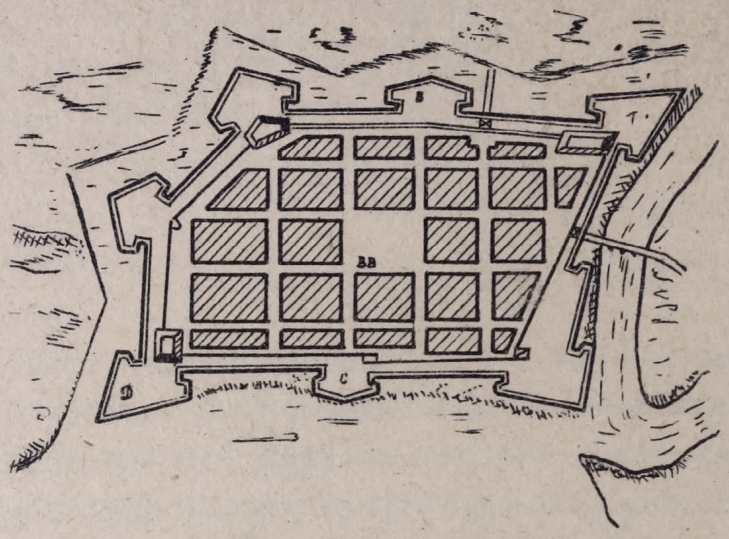

6. ábra. Győr városának alaprajza. Speckle, Daniel "Architectura Von Vestungen etc.c. munkájából 1599.

müve közel 400 rajzot, sok várostervet tartalmaz, köztük meglévő városok felvételeit is, aprólékosan kidolgozva, különféle poligonális körvonalakkal, radiális rendszerben. Speckle hatását mutatja, elsősorban mérnöki szempontok vezetik. Megemlithetők még Goldmann müve /"La nouvelle fortification", Leyden, 1643./. erőditéstervek, de egyben várostervek is: egyik tervén derékszögü négyszöges alaprajzba radiális rendszerü citadella van beépitve.,- továbbá Furtenbach, Rimpler müvei, ez utóbbiak a derékszögü négyszöges rendszert alkalmazzák, de csaknem kizárólag müszaki szempontokat követnek.

A teoretikus városépités sulypontja a XVII. században Franciaországba tevődik át, amely ország egyébként is átveszi Itáliától a kultura, a müvészetek, az épitészet terén

+ Speckle a haditanács megbizásából több magyar városban is járt, ahol főként az erőditési munkálatokat vizsgálta felül. Könyvében két rajzot közölt Győr váráról.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

a vezetőszerepet. XIV. Lajos uralkodása alatt Franciaország a kontinens első hatalmává válik, az abszolut monarchia, a királyi hatalom tetőpontját éri el. Az udvar köré szerveződő közéletet egyre nagyobb fényüzés jellemzi, hatalmas épitkezések indulnak elsősorban a király és példáját követve a főnemesség részéről. A polgárság gazdagodik. Páris nagyvárossá fejlődik, más városok is növekszenek. Jelentősek az erőditési munkálatok is és ismét fellendülnek a városalapitások, a kastélyokkal kapcsolatos kertépités pedig egyenesen monumentális méreteket öltt. Az épitészetben az olasz hatás kezdetben még erősen érvényesül,- a római barokk, a városépitésben Róma átépitése példaadó. Bernini párisi utja /1665/ azonban fordulópont, mert a francia épitészet fokozódó önállóságát és az olasz befolyás csökkenését tanusitja.

A francia városépitési teoretikusok nem annyira ideális városterveket készitenek s nem annyira átfogó jellegü, szintézisre törekvő épitészetelméleti müveket dolgoznak ki, mint az olaszok, hanem inkább az épitészet és ennek során a városépités elveinek, követelményeinek gyakorlati célu összefoglalását adják, gyakran egyenesen oktató, népszerüsitő szándékkal és szoros összefüggésben a gyakorlattal. E kor legnagyobb francia épitőmüvészei /Lemercier, Blondel, Leveau, Mansart, Jacques és Ange Gabriel/ mind foglalkoznak a gyakorlatban is várostervezéssel, épitészet és városépités köl - csönhatása igy csaknem még szorosabb, mint az itáliai renaissance-ban, és nagy részük teoretikusan is müveli az épitészetet. Az ideális várostervek helyébe azonban a meglévő városok felmérése majd rendezésének követelése lép. A XVI. században még inkább részleteiben látták a várost, a XVII. századtól kezdve már egészében és pedig nem csak az esztétikai, hanem a gyakorlati vonatkozásokat is tekintve. Az igazi, a modern urbanizmus tulajdonképen itt kezdődik: gyakorlat eddig is volt, főként a középkorban, az ideális várostervezés magas fokra hágott az itáliai renaissance-ban jelentősebb megvalósitások nélkül, de a gyakorlattal párhuzamosan fejlődő, azt befolyásoló, alakitó elmélet most, a XVII. században, Franciaországban bontakozik ki és veti meg az urbanisztika tudományának az alapjait. A racionalista, a minden téren észszerüségre törekvő francia szellem

ésszerüen kivánta megoldani a városépités és most már sok esetben városrendezés problémáit, abból kiindulva, hogy az ésszerü egyben szép is. "Si l'on considere l'architecture dans le grand, on s'appercoit que presque tout y est á raisonner" - /ha az épitészetet egészében szemléljük, észrevesszük, hogy abban csaknem minden gondolkodásra késztet/ - mondja a Plan general de la ville de Paris szövege. Ebben szinte a kulcsát láthatjuk a teoretikus munkáknak, a teoretikusok tevékeny - ségének. A megvalósitási lehetőségeket pedig mindehhez az abszolut monarchia, a központositott hatalom szolgáltatta, amely a renaissance korban, a kisebb nagyobb városállamokra bomló Itáliában még hiányzott és egyedül Rómában, a pápák barokkori városépitő, városrendező tevékenységével mutatott fel nagyarányu eredményeket. Ez az egyik magyarázata annak, hogy sok olyan városterv, főként részlet /pl. Vasari csillag-terei, középületekre utak nyitása/, amelyét még az itáliai renaissance-ban dolgoztak ki ideális megoldásként, Francia - országban, a barokk korban valósult meg.

Uj a francia teoretikusok szemléltetében, müködésében az itáliai renaissance teoretikusokhoz képest - a már emlitett gyakorlati, ésszerüségi jellegenkivül - az is, hogy az épü - leteket most már általánosságban mint a nagyobb egység, a város részét tekintik, felfedezik, hogy az egész - a város - több, mint a részek - az épületek - puszta együttese, el - sősorban az összenyomást itélik meg. Ebben már maga Descartes jár elöl, aki kifejti a tervszerü város magasabbrendüségét az esetlegessel szemben, a tökéletességet abban látja, hogy egy tervező gondolja el és valósitsa meg az egészet /Discours de la Methode 2. rész/. Voltaire is foglalkozik ezzel a gondolattal. Az épületnek, az épületeknek a nagy egész, a vá-ros alá rendelésében már a barokk szellem nyilatkozik meg.

A francia teoretikusok között olyannagy, az épitészet, a városépités elméletét önmagáért müvelő egyéniségeket, mint Alberti, Palladio nem találunk, miként alig találunk öncélu esztétikai rendszereket, ideális városterveket sem, - mindezek az itáliai renaissance jellegzetes termékei. A teo-retikus anyag elszórtan fekszik különféle kiadványokban, brossurákban, városleirásokban - e korban kezdenek foglal-kozni városleirásokkal is - megvalósitásra szánt tervek

magyarázataiban. Igy egyes nagy teoretikusok müködésének ismertetésére nincs lehetőség: azok, akiknek nevét és müvét szükséges emliteni, a következők.

Jacques Androuet du Cerceau, kastélyépitő, főmüve: "Les plus excellents bastiments de France" /1576/, nagy kastélyok, csaknem városok leirása, rézmetszetekkél, - másik müve: "Livre d'architecture" /1561/. Jelentősége főként a később elpusztult müemlékek megörökítése: ő közli Fra Giocondo nyomán egy radiális rendszerü város tervét főterén centrális középülettel.

Jacques Perret, müve: "Des fortifications et Artfifices, Architecture et Perspective de J. Perret" /1601. Paris/. Elméleti mü, még az olasz teoretikusok példájá nyomán. Öt eröditett várostervet tartalmaz kis erődtől nagyobb városig, 4 - 24 szögü poligonális alaprajzokkal, Cataneo terveihez hasonlóan egyes tervek részletes leirásával. Szinte tobzódik az aprólékos szimmetriában, ami jellemző a kor francia városépitésére nem csak az elméletben, hanem a gyakorlatban is. A sik tervszerüség mellett téralkotó törekvések és képzelet is jellemzik: a tömbök részletes beépitését is megoldja és ábrázolja, - az ideális várostervek többségén - pl. Vasari, Speckle tervén - a tömbök csak sematikusan jelentkeznek. A radiális utak mentén téröblösödéseket tervez, a hátrább helyezett épületeket magasabban képezi ki, az egészet madártávlatból szabatosan megrajzolja. Várostervét egy királynak szánja: ez Németországban, ahol kis fejedelemségek vannak, nagy hatásu. Speckle terve részben Perret hatására készül, J.Th. de Bry terve, /1613. Oppenheim/ kicsinyitett mása Perret tervének.

Perret mellett kevésbbé jelentős e korban Errard, aki a legkülönfélébb várossémákat tervezi a háromszögütől a sokszögüekig, fél sokszögüeket, oválisokat is, mind radiális, mind derékszögü négyszöges rendszerben: fél nyolcszög körvonalu terve köruttal Karlsruhe előképének tekinthető. Továbbá Louis Savot /"L'architecture Francoise", 1685. Paris/, aki rövid utalásokat ad ut és térképezésre.

Jacques Francois Blondel, a neves épitész és tanitómester, akadémiai igazgató "Nouvelle Maniere de fortifier les places" c. müvében /1683. Paris/ eröditésterveket közöl.

Jelentősebb "Cours d'Arhitecture" c. müve: az épitészet feladataiba bevonja az utak, terek, sétányok alkotását, a piacok szétosztását, a közlekedés megoldását és ezeket behatóan vizsgálja. Rendezési terveket tart szükségesnek minden város számára, ilyent készit Metz-re és Strassbourg-ra, utóbbit később el is fogadják és részben megvalósitják. E tervet leirja a Cours d'Architecture 4. kötetében. Megelőz több modern elgondolást: pl. a kivezető utak szélesitését ajánlja. Terve előképe a Haussmann-i diagonális áttörések - nek. Ő maga is hangsulyozza, hogy csak zseniális mester képes szép müveket alkotni: a teoriának az elveket, a nagy vonalakat kell megadnia, de a részletek megvalósitása, a müvészi megoldása egyes épitészek feladata.

Vauban-t /Sebastien Le Prestre de/ a nagy erőditmény-épitőt aki erődök százait épiti, ő épiti Neu-Breisach-ot is - a teoretikusok közé is lehet számitani, bár ő maga nem adott ki elméleti müvet. Sokat irt, de nem közölte irásait. "Maniere de fortifier de Mr. de Vauban" - cimen Chevalier de Chambray ad ki jelentősebb munkát 1689-ben, Amsterdammban. Ugyanezt 1696-ban, Mainzben L. Bourget kiadja német forditásban. Főtéma az erődités, ezen belül várossémák mind radiális, mind derékszögü négyszöges rendszerben. Vauban müködése a legjel - legzetesebb példája e korban a gyakorlat és elmélet egymásbafonódásának, továbbá annak is, hogy az erőditési elvek, rendszerek célszerüségi szempontjaik következtében nemzetköziek, nélkülözik a nemzeti, táji jelleget. Ugyanazokat a sémákat alkalmazzák valamennyi országban, amely sémák tul - nyomó része még az itáliai renaissance teoretikusoktól származik.

Charles Daviler "Cours d'architecture" /1694. Paris/ c. müvében szimmetrikus elrendezéseket, szabályos utcavonalat, tiszta térformákat követel, inkább egészségügyi, mint esztétikai szempontból. Tiszta racionalizmus jellemzi, felfogása szerint a jó megoldás egyben szép is. Müve a racionalizmus korának egyik jellegzetes terméke: az egészségügy ekkor kezd problémaként felvetődni és városrendezési követeléssé válni.

Jellegzetes terméke e kornak Delamair müve is: "Sur les embellisments de Paris" /1731/, 16 fejezetben sok tervet, javaslatot tartalmaz. Később hasonló müveket ad ki más francia városokra. Mig tehát eddig ideáltervek készültek elképzelt

városokra, most már az ideáltervek létező városokra készülnek.

Ugyancsak jellegzetesek P. Patte müvei. Az egyik: "Monuments erigés en France á la gloire de Louis XV." c. müve /1765.Paris/, amely alapvető jelentőségü a francia monumentális terek számára, egyben értekezés a városrendezésről Párisra alkalmazva. A másik általánosabb jellegü: "Memoires sur les objets les plus importants de l'architecture" /1769/, amelyben vizsgálja a városok bajait és az orvoslás módjait. Az elmélet itt már céltudatosan a fennálló állapotok javitására törekszik. Ez a törekvés és szemlélet e korban, a felvilágosodás századában általánossá válik.

M. Belidor "La science des ingenieuses et architecture civile" c. munkája /1729. Paris/ erőditésterveket tartalmaz Vauban nyomán, inkább müszaki, mint müvészi jellegü. Hasonló Abbé Deidier "Le parfait ingenieur francéis ou la fortification" c. munkája /1757. Paris/, ez az utolsó ilyen gyakorlati müszaki jellegü mü. A csucspontot e nemben Vauban jelenti, utána az erőditések már veszitenek jelentőségükből. Megemlitendők még Roland Levirloys "Dictionnaire d'Architecture" je /1770/, amely még tárgyal hasonló témákat, végül a "Procés verbaux de l'Academie d'Architecture", folyamatos kiadványsorozat /1674 - 1792-ig/, amely kiterjéd a városépités esztétikai kérdéseire, egybekapcsolva azokat a korszerü szükségletekkel. Megszabja az emeletmagasságokat, a terek arányait, méreteit azok rendeltetésétől függően, az utak szélességét /121 lábban, két kocsinyom számára/, általános rendezési tervet követel Páris számára. Előképe az épitési szabályzatoknak és a kibontakozó nagyváros-rendezési problematikának.

E kor már a klasszicizmus kora, a francia forradalom küszöbén. A klasszicizmus a teoretikus városépitésben és különösen francia földön nem választható el élesen a barokktól, miként a barokk sem a renaissancetól, - a lényeges, a jellemző gondolatok csirái már fellelhetők Albertinél. A teoretikusok müködése véget ér, hogy hamarosan átadja helyét a korai kapitalizmus terv, elmélet, ideál nélkül elburjánzó város - szövevényeinek, amelyből csak jóval később, a XIX. század vége felé kezdik keresni Sitte, Stübben, Howard és mások a kiutat.

- x -

A jelentősebb teoretikusoknak és müveiknek az időrendet követő ismertetéséből már bizonyos mértékig képet nyerhetünk a renaissance és a barokk kor városépítési elméleteiről, ezek fejlődéséről, egymásra hatásáról. Az ilyen tárgyalás során azonban több lényeges és jellemző körülmény, szempont nem domborodik ki kellőképen. Befejezésül ezekre kivánunk összefoglalóan rámutatni, külön kiemelve a teória és a gyakorlat, az ideáltervek és a megvalósulás viszonyát.

A szabályos városalaprajz, ami az ideálterveket elsősorban jellemzi, - legalább is a derékszögü négyszöges ut - hálózat - nem uj a városépitésben, hiszen már Hippodamos az id.e. V. században alkalmazza, ez jellemzi a tervszerü an - tik városépitést, a középkori alapitott városok pedig tul - nyomórészben igy épülnek. Az uj az, hogy mig eddig a szabá - lyos alaprajzot csaknem kizárólag gyakorlati, célszerüségi szempontokból alkalmazták, addig a renaissance és a barokk korban, s elsősorban a teoretikusok, esztétikai okokból tartják azt szükségesnek. Az ut, az utca most már nem csak közlekedési vonal, hanem egységes kiképzést kivánó, épitő-müvészeti igényü térelem, ugyanugy, mint ahogyan az árká - dok is, amelyeket a középkorban esetenkint, főként célsze - rüségből alkalmaztak, most már céltudatos diszitő vagy architektonikus összefoglaló elemként jelentkeznek. Általában a városon belüli térképezés tudatos törekvéssé válik: a középkori város plasztikus testet alkotott szükös belső terekkel, - a renaissance és még inkább a barokk korban a terek - ideértve az utakat is - összefüggő alakitása, a térarányok tágitása a jellemző. A városszerkezet szabályos alakitásában, a geometrikus ut és térrendszer alkalmazásában közrejátszik az is, hogy a renaissance épületek szabá - lyos, szimmetriára törekvő alaprajza hasonlóan alakitott tömböket s igy szabályos városszerkezetet igényel. Az esztétikai igény egyéb vonatkozásokban is jelentkezik. Disziteni kivánják a várost, gyakran öncélu vagy csaknem öncélu formákkal, müvekkel /kutak, kapuk, diadalivek/, perspektivikus hatásokra törekszenek - tudjuk, hogy a renaissance festő-müvészetben milyen nagy jelentőségüvé válik a perspektiva - és ez csak fokozódik később a barokk korban, a szinház, a szinpadi diszletezés müvészete révén is /l. Palladio, Serlio/.

A város tehát egyre inkább mint a tudatos müvészi alakitás, mint müalkotás tárgya szerepel /elsőizben már Albertinél és jellegzetesen Palladionál/, s egyre inkább, csaknem szük - ségszerüen válik müalkotás tárgyává nem csak részleteiben, hanem egészében, mint a város. /Filarete, Fra Giocondo, Vasari, Scamozzi/. Ezáltal a müvészi alakitás az épitészetben egy dimenzióval feljebb hág és fokozott monumentalitás igényével lép fel, - a várost, az ideális várost a renaissance teoretikusok végső fokon egészében csaknem mint plasztikai müvet, mint egyetlen óriási monumentumot tekintik.

A müalkotásnak, az egységes, kompozició jellegü városszerkezetnek ez az igénye különös erővel jelentkezik a radiális koncentrikus várossémában, amely - mig a derékszögü négy - szöges séma Hippodamosig tekint vissza - teljesen uj, a renaissance teoretikusok alkotása. Ennek kialakitását nagy mértékben előidézték, csaknem szükségszerüvé tették a védelemmel, főként az ágyu használatával kapcsolatos követel - mények, szempontok. Igy elsősorban a poligonális erődrendszer, majd az, hogy a központban elhelyezett fejedelmi palotából az odairányuló sugárutak valamennyiét és ilymódon az egész várost ágyuval uralni lehet, - tehát mind a külső mind a belső védelem szempontjai. Ez az oka annak is, hogy a radiális séma csak a XVI. században, az ágyu széleskörü elterje - désével válik általánossá az ideális városelgondolásokban, Alberti pl. még nem foglalkozik vele. Az ágyu egyébként is erősen foglalkoztatja a renaissance szellemeket: Leonardo, Michelangelo, Dürer, Machiavelli is tanulmányozzák. De ezen a célszerüségi szemponton tul a radiális koncentrikus rendszer olyan esztétikai hatásokat, előnyöket rejt magában, amelyek a teoretikusokat, főként az épitészeket egyenesen csábitották alkalmazására: perspektivikus hatások lehető - ségét, centrális középületnek - a renaissanceban annyira kedvelt épületformának - minden irányból érvényesülő el - helyezését / Fra. Giocondo várostervét/, - sőt, még ezen is tulmenően olyan jellegzetes, összefogott, egységes hatásu várossémát, kompoziciót, amely már müformává és egyben szimbólummá válhatott: a hatalom, a renaissance eszmevilágában oly fontos szerepet betöltő hatalom szimbolumává. Nem véletlen, hogy e sémát, e müformát később, az annak megvalósitá-

sára is képes abszolut fejedelmi hatalmak, monarchiák annyira kedvelték, és ha többnyire töredékesen is, de számos helyen megvalósitották /Róma, Piazza del Popolo, Versailles, Karlsruhe/.

Az a körülmény, hogy a radiális koncentrikus séma a célszerüségi szempontokon messze tulmenően ilyen jellegzetes müformává, esztétikummá vált, jellemző a renaissance városépitési teoretikusoknak és általában a renaissance szellemnek geometrikus - ornamentális törekvéseire és ezeknek a kor tudományával való kapcsolataira, egyben tehát tudomány és müvészet kölcsönhatására. Tanulmányozzák a számok törvényeit /l. Alberti esztétikai elméletét/, a természetben jelentkező szabályos alakzatokat /l. Leonardo da Vinci/, ez utóbbiakat példaképnek tekintik. /Egy eröditett városterv pl. a biborcsiga spirálvonalaiból indul ki./ A rendet, a törvényt, a számszerüséget keresik tudományos - spekulativ és esztétikai - ornamentális hajlandóságból egyaránt. Ennek tulajdonitható, hogy a merőben gyakorlati céllal készülő tervek, technikai müvek is, mint az erődtervek erődök, szinte ornamentális hatásuak, sőt pl. a hajók is e korban. A természetből tehát, amelyet most kezdenek tanulmányozni, nem az esetleges, az elburjánzó, hanem a szabályos, a müalkotásszerü felé fordulnak, benne a magasabb, átfogóbb, az elvont rendet pillantják meg, olykor önkényesen is, s ez ösztönzi őket, amikor alkotnak. S ezt fejezi ki Scamozzi, amikor müvében kimondja, hogy a várost nem természetszerü képződménynek, hanem tudatos müvészi alakitás tárgyának kell tekinteni.

Az esztétikai igényben, a számok törvényeinek kutatásában, a természetszerüek és a célszerüek elvont, geometrikus, stilizált szemléletében és megoldásában jelentkezik leginkább az antik hatás a renaissance teoretikusoknál. Az, amit a középkorból meritenek - pedig sokat meritenek: a város belső funkcióinak ismeretét és megoldását, a szükségletek apró - lékos kielégitését, a hierarchikus szemléletet - arról általában hallgatnak, talán nincsenek is tudatában, hiszen vérükké vált. Alberti pl. csaknem annyira középkori szellem is, mint renaissance. Tudatosan, szellemükkel az antik kor - a kölcselők közül főként Platon, városépitési, épitészeti vonatkozásban pedig Vitruvius felé fordulnak, belőle meritenek, annak ellenére, hogy Vitruvius városépitési teóriái

fogyatékosak, homályosak inkább csak utalások. Müvét 1415-ben fedezik fel, 1482-1492 között jelenik meg. A szépséget számszerü viszonyokra alapozza, a tervezést kiterjeszti, számitásba véve a városok jövőjét is. Várostervet nem készit, foglalkozik az utak tájolásával, általában városépitési elveit elszórtan, más konkrét témákhoz kapcsolva közli. Igy tehát városépitési teoretikusnak alig tekinthető, mégis a legfőbb tekintély a renaissance teoretikusok számára városépitési vonatkozásban is, több rossz, homályos forditás nyomán. Csaknem mind rá hivatkoznak, eltérően, önkényesen értelmezik, egyesek mint Alberti, kritikával élnek vele szemben, de a legtöbben fenntartás nélkül elfogadják. Az, amit a renaissance városépitési teoretikusok Vitruvius nyomán alkottak, lényegesen uj, több és más, mint az ő elgondolásai, - abban már benne rejlik az egész középkor is és a renaissance sajátos, önálló alkotó szelleme, - mégis Vitruvius müve ez a kovász /miként általában az antik előképek/, amely ezt az érlelődést elinditja. Vitruvius tulajdonképen a városépitési teoriák történetében jelentőssé a renaissance teoretikusok által válik.

Csaknem a legérdekesebb kérdés a renaissance teoretikusok müködésével kapcsolatosan az elmélet és a gyakorlat, a tervek és a megvalósulás viszonya. Abból a hatalmas teoretikus anyagból, az ideális várostervek sorozataiból, amelyek a XV. és XVI. században készültek, ugyanezen idő alatt, sőt még később is Itáliában az erőditéseken kivül alig valósult meg valami. Palma Nuova-t már emlitettük, - ez és Granmichele az egyetlen teljesnek tekinthető megvalósulás. Ekkor néhány más városalapitásánál/Livorno, Valetta, Gattinara/ még mindig a középkorias derékszögü négyszöges rendszer érvényesül. Alig néhány tér megalkotásában ismerhetők fel a teoretikusok által kidolgozott elvek, sémák /pl. Firenze, Ss. Annunziata, Pienza/. Még leginkább a kertépitésben láthatjuk a várossémák hatását, ahol könnyebben valósithatók meg /Villa Madama, Belvedere, Caprarola/, ezek is előbb derékszögü négyszög rendszerüek /renaissance kertek/, majd a radiális rendszer a XVI. században itt is fel tünik és a barokk kertépités alakitó elvévé válik. Nagyarányu megvalósulásnak, ha nem is teljes, uj városban, de nagyváros méretekben, átfogó kompozicióban - Róma barokk kori átépitése tekinthető, Fontana tervei szerint: főként a már

emlitett Piazza del Popolo és az innen szétágazó, a radiális koncentrikus várossémából eredő, hármas utlegyező révén, továbbá azáltal is, hogy Fontana obeliszkek, kutak, emlékművek terv-szerü elhelyezésével az utakat célszerüségi szerepükön messze tulmenően esztetikai alkotásokká teszi. - Mi az oka ennek az eredménytelenségnek, a teória és a gyakorlat, ideális tervek és megvalósulás közötti szakadéknak? Hiszen a teoretikusok tulnyomórészben a gyakorlatban is müködő épité-szek, erődmérnökök /Alberti, Marchi, Cataneo, Scamozzi, Palladio/, igy tehát nem lehet szó arról, hogy a gyakorlattól távolálló absztrakt szellemek müvelnék az elméletet, eleve megvalósithatatlan módon. Az egyik okot e kor Itáliájának már emlitett politikai, gazdasági viszonyaiban kereshetjük, amelyek nem tették lehetővé sem uj városok alapitását, sem a meglévő városok nagyobb mérvü átépitését. A két uralkodó ideális vá-rosséma közül még a derékszögü négyszöges rendszer alkalma-zása is nehézségekkel jár meglévő városok esetében, még inkább a radiális koncentrikusé, amely utóbbit városméretben alig lehet megvalósitani, legfeljebb egyes részleteiben, amikor viszont az egész összhatása jelentős csorbát szenved. Ezért is tünik fel ez a séma előbb a kertépitésben. Egyébként is a derékszögü négyszöges rendszer mélyen begyökerezve él a köztudatban, még a középkorból eredően, ez az oka annak, hogy a renaissance, sőt a barokk kori városalapitásoknál is találkozunk vele / Gattinara, Mannheim/, annak is, hogy több teoretikus párhuzamosan mind-kettővel foglalkozik /Martini, Marchi, Maggi, Errard/, mások csak a derékszögü négyszöges sémát javasolják /Dürer, Scamozzi/, ismét mások pedig később - valószinüleg már az alkalmazás ne-hézségeinek ismeretében - a radiális koncentrikus és a derék-szögü négyszöges rendszer egyesitésére törekszenek /Vasari/. A legfőbb és legfigyelemreméltóbb okát azonban a teória és a gyakorlat közötti szakadéknak abbanlátjuk - s ez a renaissance szellem gyökeréig nyul vissza - hogy a renaissance teoretiku-sok, bármennyire is a gyakorlatban müködtek, tudatosan ideális terveket, elgondolásokat készitettek, és pedig éppen az ideá-lis célból eredően egész városokra, gyakran tudatában e tervek eredendő irrealitásának /Filarete/. A kor kivánalmait, felis-meréseit, eszméit formálták még városalakban, de ugyancsak a kor adottságait figyelembe véve a megvalósitás csekély lehető-ségeivel. Elébe vágtak a fejlődésnek, magasra emelték a mércét,

s igy érlelő teoretikus munkájuk gyümölcse csak jóval később, a barokk korban érett meg. A szellem müködésének az anyagi világ fejlődésénél nagyobb sebességét, intenzitását figyelhetjük itt meg: az ideák teljes kiérlelése alig egy évszázad alatt megtörtént, amely egy évszázad nem lehetett elégséges ahhoz, hogy e fejlődést az anyagi világban s annak legmegállapodottabb vetületében, a településben, a városok fejlődésében nyomon kövesse. Hiszen a gazdasági rend átalakulásának, az áttérésnek a pénzgazdálkodásra, az ipari termelés, a tőkés gazdálkodás csiráinak korával állunk szemben, amely ezt a fejlődést éppen csak elindította. Ez a jelenség bizonyos mértékig hasonló a közelmult ahhoz a jelenségéhez, hogy a kapitalizmusban is számos ideális városterv, városépitési elmélet keletkezett a bajok felismeréséből, a megvalósitás lehetőségei nélkül: ezeket - amennyiben helyesek - csak fejlettebb gazdasági rend valósithatja meg.

Az egyes teore ikusok és müveik ismertetése során kitünt, hogy a teoretikusok müködése a XV. és XVI. században csaknem teljesen Itáliára korlátozódik, ezután itt lehanyatlik és részben Németországban illetőleg Németalföldön, részben Francia - országban folytatódik. A német teoretikusok - Dürer kivételével - általában olasz és francia példák nyomán müködnek, - a lényeges és uj a francia teoretikusok müködésében nyilvánul meg. Ez már az épitőművészetben a barokk kor, politikai vonatkozásban pedig az abszolut monarchiák kora. Emlitettük, hogy a városépitésben nem vonható éles határ a renaissance és a barokk között: számos, a renaissance teoretikusoknál felmerült gondolatot a barokk korban valósitanak meg. Sőt, a francia városépités már a XVII. századtól kezdve közel áll a klasszicizmushoz, a határ e felé sem éles. A renaissance városépitési teóriák, az ideáltervek valójában a klasszicizmusig vetik előre a fényüket és határozzák meg a fejlődést, már kezdettől, már Albertitől kiindulóan, - mindaddig, amig a városépitésben az átfogó rendre és az esztétikumra való törekvés elevenen él. Kétségtelen barokk vonás az, hogy mig a renaissance teoretikusok, bármennyire is az egész várost fogták át szemléletükkel, abban az egyes részeknek, az egyes utaknak, tereknek, épületeknek önértékü helyett, szerepet szántak, - addig a barokk városépitési teóriákban a város magasabbrendü forma, amelynek az egyes épületeket, térelemeket alárendelik, az épületeket szinte

kitöltő gyurható anyagnak tekintik. Az egységes épületmagasságokat sőt homlokzatkiképzéseket is oly mértékben követelik egy egy utszakasz, tér mentén, ami már az egyhanguasággal határos. A méretek is növekszenek, mert a központi hatalom mind nagyobb méretü alkotásokra törekszik és képes, s mert a városok is növekszenek, zsufolódnak. Jellemző pl. Serlio építészetelméleti müvében, hogy módszereket dolgoz ki kedvezőtlen alaku városi telkek beépitésére, - ez jellegzetesen barokk jelenség, egyben következménye a városok zsufolódásának, ugyanakkor pedig a gyakorlatibb jellegü barokk szellemre is vall. Mert a másik lényeges és uj a barokk teoretikusoknál a gyakorlati jelleg, szemben a renaissance teoretikusok tudatosan ideális elgondolásaival. Emlitettük már azt is, hogy a

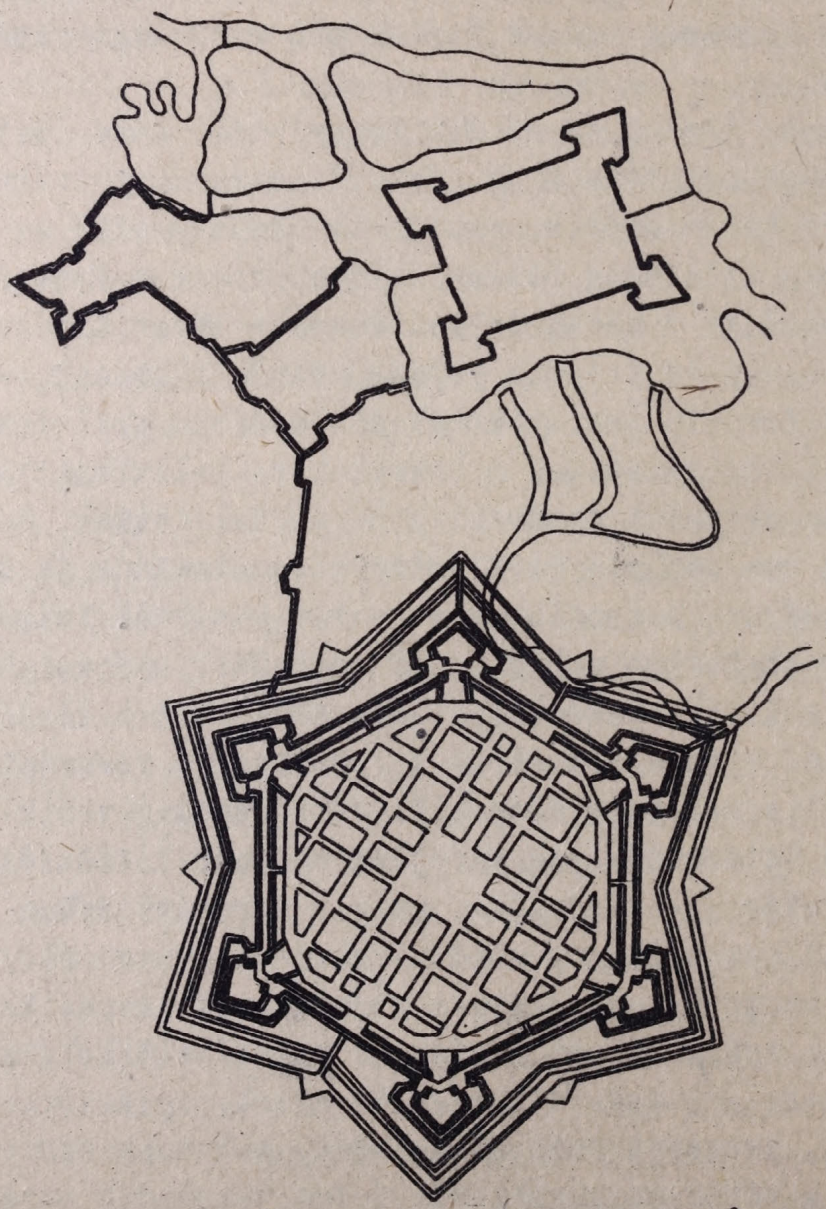

7. ábra. Érsekujvár terve. XVI. sz.

francia teoretikusok városok felmérésével, leirásával, konkrét városokra vonatkozó tervekkel, épitési szabályzat-szerü követelésekkel foglalkoznak, és mindezt az ésszerüség jegyében teszik, azzal a meggyőződéssel, hogy az ésszerü rend egyben szép is. Ideális városok elgondolása, teljesen uj városok megalkotása helyett főként a meglévő városok rendezése, szépitése felé fordulnak. /Páris, Metz, Strassbourg/. Ennek a gyakorlatosabb szellemnek a két fő okát - eltekintve a kor francia szellemiségének jellegzetes racionalizmusától - szintén egyrészt a városok, másrészt a hatalmi eszközök, a megvalósitási lehetőségek növekedésében láthatjuk. Mig a renaissance-kori Itáliában a városok fejlődése még nem vetette fel élesen a szerkezeti átalakitás problémáit, addig két évszázaddal később a barokk kori Franciaországban elsősorban Páris, de más városok növekedése és az ezzel járó nehézségek már olyan méreteket öltöttek, ami elkerülhetetlenné tette a beavatkozást. A hatalmi eszközök, a megvalósitási lehetőségek pedig az abszolut fejedelmi hatalom, a szervezett és központositott állami élet révén nagyobb mértékben álltak rendelkezésre, különösen olyan esetekben, amikor a városrendezés, az átépités a fejedelmi hatalom reprezentálásának, megörökitésének a célját szolgálta. Ez az oka annak is, hogy a francia teoretikusok nyomán felvirágzott a tervszerü városépités a kisebb német fejedelemségekben /Karlsruhe, Mannheim, Ansbach, Freudenstadt Franciaországban egész uj városok felépitésére most is ritkábban kerül sor, /Richelieu, Vitry le Francois, Charleville/, - de a meglévők rendezésére kiegészitésére már gyakrabban /Páris, Metz, Nancy, Bordeaux, Nizza stb./ Az eredetileg egész városra tervezett ideális sémák igy inkább egyes részleteikben és most valósulnak meg. Ez a renaissance szellem és teoretikusok továbbélését bizonyitja, miként a görög kultura és szellem tovább élt a római birodalomban, amely azt felhasználva a maga szervezettségével, hatalmi eszközeivel gyakorlati módon elterjesztette. Az itáliai renaissance és a francia barokk

városépités egymáshoz való viszonyában ehhez hasonló jelenséget figyelhetünk meg. +

Sok ok szól tehát amellett, hogy a renaissance és a barokk városépitési teoretikusok müködését, mint a városépitéstörténet kiemelkedő, jelentős fejezetét stiluskorszakoktól és földrajzi területektől nagyrészt függetlenül egységes folyamatnak lássuk. Müködésük nem csak az akkori gyakorlatra volt, ha késve is, jelentős hatással, hanem nagy mértékben tanulságos

---

+ A teoretikusok : által kidolgozott elméletek gyakorlati megvalósulását Magyarországon is figyelemmel kisérhetjük, főként a várépitésben. A várépités olasz mesterei vesznek részt a török elleni védelmi felkészülésben. Alig van magyar város, amelynek megerősitésében olasz épitészeknek, hadmérnököknek jelentős szerepük ne lett volna. Nem egyszer jeles teoretikusok is megfordulnak itt. Elméleteik közvetlenül vagy az általuk nevelt honfitársaik közvetitésével gyakorlati módon érvényesülnek a magyar várépitésben és igy a magyar városépitésben is, mert nem egy városunk kialakulásában volt döntő része a vár megválasztott formájának. E formákban pedig - akár Várad, Eger, Kanizsa, Pentagonális, akár Érsekujvár hexagonális vagy Pápa heptagonális rendszerére gondolunk - felismerhetők a teoretikusok hatásai.

Anélkül, hogy mindezekre részletesebben kitérnénk, csupán két olyan városunkat emlitjük meg, amelyeknél a vár és város egységesen, előre elgondolt tervek szerint épült meg és amelyeknél az alapvető elgondolást a teoretikusokra vezethetjük vissza.

Az egyik Érsekujvár, amely uj helyen, a XVI. század második felében épült. Tervezésében, épitésében a Baldigara testvérek és Carlo Theti vettek részt. Az alaprajz Cataneo elvei szerint készült, a csillagalaku, szabályos hatszögü várfalakkal övezett várost derékszögü utcákkal, sakktáblaszerüen osztja, közepén főteret alakit.

A másik Kanizsa, amelynek középkori várát a XVI.-ik század vége felé épitik át P. Ferobosco, S.Peruzzi, O.Baldigara, B. Magno tervei szerint. Alaprajza szabályos ötszög, a város beosztása ugyancsak derékszögü rendszert mutat a középpontban kiképzett főtér körül.

napjaink városépitése számára, nem szólva arról, hogy a modern urbanisztika problémáinak jó része /rendezési tervek, közlekedés, városegészségügy, épitési szabályzatok stb/

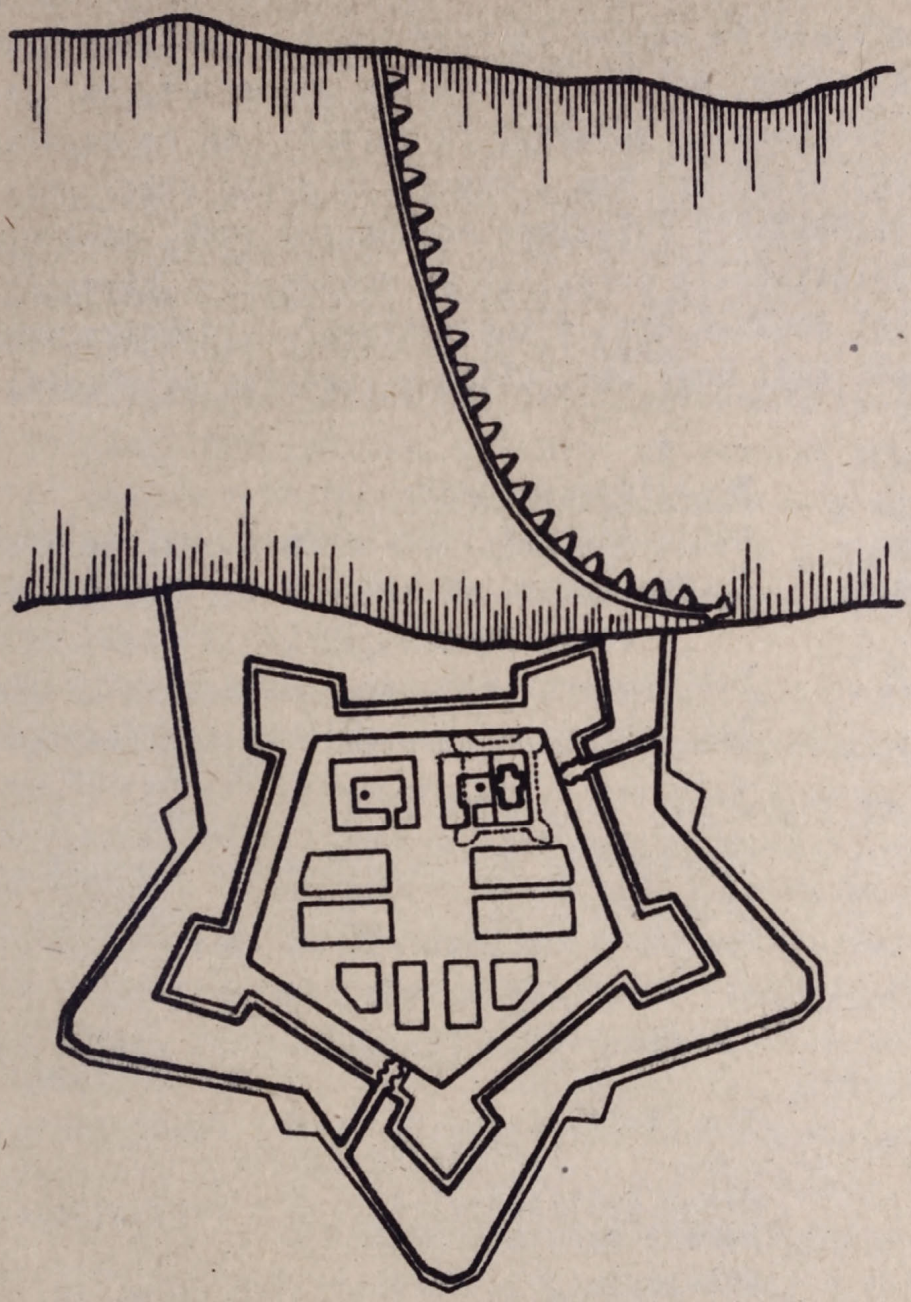

8. ábra. Kanizsa tervrajza. XVI.sz.

a XVII. és XVIII. század francia teoretikusainál bukkan fel. Mert a teoretikusok már kezdettől megpillantották azt, ami később az elburjánzó, a spekulációs kapitalista városfejlődésben elsikkadt: - a város egységét, problémáinak összefüggéseit, megtervezésének oszthatatlanságát, továbbá azt, ami még ma sem nyilvánvaló a köztudat számára, hogy a városter-

vezés, a városépités nem csak célszerüségi, müszaki feladat, hanem ezen felül esztétikai is. Felismerték, hogy a városnak nem csak egészségesnek, kényelmesnek, biztonságosnak kell lennie, hanem ezen felül szépnek is, a szépnek nem diszitő értelmében, hanem abban az értelemben, hogy a legfőbb Szép a teljesség, a Rend. Az a mélység és széles látókör, az a magasrendü erkölcsi és esztétikai igény, ami Leone Battista Alberti-t, az első teoretikust jellemzi, a városépités müvelőit ma is csodálat - tal kell, hogy eltöltse. Nem a könnyü és gyors siker, nem az azonnal megvalósitható felszines eredmények azok, amelyek a városépités teoretikusait sarkalták és müködésüket kisérték, - ezt tudták jól csaknem mind a teoretikusok. Áldozatos munká - juk példaképül kell hogy szolgáljon s városépités müvelői számára ma is.

Főbb forrásmunkák:

Alberti L.B. De re aedificatoria /német nyelven Wien,1912/

Brinckmann A.E. Stadbaukunst vom Mittelalter bis zur Neuzeit /Berlin, 1925/

Burckhardt,J. Kulturgeschichte der Renaissance in Italien

Christen Zur Entwicklungegeschichte des Städtebaues /Zürich, 1946/

Filarete /Antl.Averulano/ Traktat über die Baukunst, /Wien,189o/

Gantner J. Grundformen des europaischen Stadt/Wien,1928/

Genzmer Stadtgrundrisse:ein Rücklick auf ihre geschichtliche Entwicklung /Berlin, 1911/

Lavedan P. Histoire d'Urbanisme /París, 1926/

Münter G. Die Geschichte der Idéalstadt /Städtebau, 1929/

Weisbach W. Die italienische Stadt der Renaissance /Leipzig, 1922/

Zádor Anna Olasz épitészetelméletek a renaissance és barokk korban /1926/

Zucker P. Entwicklung des Stadtbildes /München, 1929/

Köszönettel tartozom dr. Valló Istvánnak a magyar vonatkozásokkal kapcsolatos értékes közléseiért.

dr. Háhn Géza:

A településegészségtudomány aktuális problémái.

I. A tudomány történetének ellentmondásokkal és küzdelmekkel teljes utján nemcsak az egyes tudományágak tartalma bővült ujabb és ujabb adatokkal és elméletekkel, hanem uj tudományok is születtek, visszatükrözve az egyes társadalmi korszakok technikai lehetőségeit és létszükségleteit. Ilyen uj tudomány, mely a társadalmi fejlődés szocialista szakaszában, a Szovjetunióban alakult ki összefüggő egészként, a településegészségtudomány, a kommunális higiéne.

A településegészségtudomány tanulmányozza a települések helyi természeti tényezőinek, valamint az emberek együttélése által létrehozott tényezők hatását a lakosság egészségi állapotára és tudományosan kidolgozza azokat a higiénés normákat és környezetjavitó intézkedéseket, amelyek a lakosság egészségét megvédik és fejlesztik.

A településegészségtudomány foglalkozik a települések helyének kijelölésével, a települések beépitésével kapcsolatos egészségügyi követelményekkel, a lakáshigiénével, a levegőszennyeződés megelőzésével és kiküszöbölésével, az ivóviz higiénéjével, a hulladék eltávolitás, kezelés és elhelyezés egészségügyi vonatkozásaival, az egészségügyi jelentőségü intézmények elhelyezésével, épitési sajátosságaival.

E munkaterületek egyes problémái már az előző társadalmi rendszerekben is felvetődtek. Különösen felhalmozódtak ezek a problémák a tőkés iparosodás korában, midőn a városok lakossága hatalmas mértékben felduzzadt, anélkül, hogy a tőkés rendszer megfelelő lakásépitkezésről, közmüvek létesitéséről gondoskodott volna. A zsufoltság, a talaj és a viz nagyfoku szennyeződése egyes nagyvárosokban hatalmas kolerajárványokat, hastifusz és dizentéria endémiákat okozott.

Az uralkodó osztály egészségét is fenyegető járványveszély az ivóvizellátás és szennyvizeltávolitás bizonyosfoku rendezéséhez vezetett, főleg a városok burzsoá negyedeiben. Ilyenmódon aránylag tág lehetőség nyilott a vizellátás és szennyvizelvezetés kérdéseinek egészségtudományi feldolgozására. Jóval kevesebbet törődtek a városrendezéssel, a zsufoltság

megszüntetésével. Az épületek megfelelő elhelyezését megakadályozta a telekspekuláció, a dolgozók számára történő lakásépitkezéseknél csakis az üzleti szempontok érvényesültek, a tőkések lakóházainak épitése pedig a tulajdonos szeszélyeihez igazodott. A tőkés érdekeltségek minden akadály nélkül érvényesithették üzleti szempontjaikat az ipari és közlekedési üzemek elhelyezésénél. Gyárak, pályaudvarok épültek be lakónegyedekbe, nagyfoku levegőszennyeződést, zajártalmat okozva, a felszini vizeket agyonszennyezték az ipari szennyvizek.

Az egészségtudomány a városrendezési kérdésekbe egyáltalán nem szólhatott bele. De nem is tudott volna beleszólni. A burzsoá orvostudományi és egészségtudományi szemlélet tagadja a környezet döntő hatását az egészségre, az egészségi állapotot főleg az öröklődő és a környezettől független génekkel hozza kapcsolatba. Legfeljebb a mikrobák kórokozó jelentőségét ismeri el fenntartás nélkül. Ezt a szemléletet alátámasztja még az a körülmény, hogy ha rá is kényszerült a nem mikróba jellegü környezeti tényezők hatásának tanulmányozására, a virchowi cellulárpatológiára támaszkodva, csakis egyes izolált szervek morfológiai elváltozásait kutatta és amennyiben ilyen elváltozásokat nem sikerült kimutatni, ez elegendő volt ahhoz, hogy tagadja e tényezők bármilyen patogén jelentőségét. Nyugati kutatók, mint Vintinner és Baetjer, Kehoe, Evans tanulmányozták a levegő szennyeződésének hatását a szervezetre. Kizárólag morfológiai elváltozások után kutatva arra a következetetésre jutottak, hogy az átlagos levegőszennyeződés, sőt annak fokozódása egészségügyi ártalmat nem okoz.

A levegőszennyeződés felhalmozódása bizonyos meteorológiai körülmények mellett valóságos tömegkatasztrófát idézhet elő. Ilyen tömegmérgezés fordult elő 1930-ban Liége mellett a Meuse völgyében, vagy az északamerikai Donora-ban 1948-ban. A mortalitásnak nagyfoku emelkedését e katasztrófák alkalmával a higiénikusok egyáltalán nem tudták megmagyarázni. A burzsoá egészségtudomány a nem mikroba eredetü környezeti hatások értelmezésénél ugyanolyan nihilisztikus, vagy misztikus álláspontot foglal el, mint a mult században, a baktériumok felfedezése előtt a fertőző betegségekkel kapcsolatban.

Látjuk tehát, hogy a tőkés társadalmi rendszerben a településegészségtudománynak csak egyes részletterületei bontakozhattak ki, egyrészt a gazdasági alap, a tulajdonviszonyok, más-

részt a felépitmény részét alkotó orvostudományi és egészségtudományi szemlélet következtében. Ehhez még azt füzhetjük hozzá, hogy mindezek a részletkérdések is csak a városok közegészségügyi problémáit érintették. A falusi környezetet, ideális természeti környezetnek tekintették, amelynek asszanációját maga a természet végzi.

Egészen másképen alakulnak a településegészségtudomány társadalmi feltételei a szocializmusban.

A szocializmust, sőt ma már a kommunizmust épitő Szovjetunióban nagyfoku urbanizáció bonyolódik le. A városi lakosság aránya az 1914. évi 14.6 %-ról már 1939-ben 32.8%-ra emelkedett.

Az uj sztálini ötéves terv folyamán 105 millió m^2 lakóterület épül csak a városokban. Uj városok keletkeznek, a régi városokat átépitik, növelik. De ez a hatalmas folyamat egészen más egészségügyi következményekkel jár, mint a tőkés urbanizáció.

A települések létesitésénél a lakosság anyagi és kulturális szinvonalának emelése az irányadó és nem az üzleti érdek. Az egészségügyi követelmények megvalósitása tehát szükségszerüen bentfoglaltatik a települések létesitésének, rendezésének alapvető célkitüzéseiben.

Ez annál is inkább lehetséges, mert a Szovjetunióban a föld, a telek, az épitkezési technika felszerelése közvetlenül a nép tulajdona. Az egészségügyi követelmények érvényesitése nem ütközik magánérdekbe.

Az egészségügyi követelmények érvényesitését lehetővé teszi az a körülmény is, hogy a szocialista társadalomban az épitkezés, mint bármilyen más munka tervszerüen történik.

A települések létesitésének és fejlesztésének megtervezésében széleskörü helyet foglalnak el az asszanáló, közegészségügyi feljavitó intézkedések, a talaj, viz, levegő egészségügyi védelme, amelynek fontosságát már a VIII.pártkongresszus kiemelte.

Különös lehetőségeket biztositanak az egészségügyi követelmények érvényesitésére a kommunizmus nagy épitkezései. Uj településegészségügyi kérdéseket vetnek fel a felhőkarcoló épitkezések, amelyeknek közegészségügyi vonatkozásait mind belsejük, mind környezeti hatásuk szempontjából részletesen kivizsgálják.

Ha mindehhez hozzáfüzzük, hogy a hatalmas csatorna és viztároló épitkezések, a védő erdősávok rendszerének kialakitása lényegesen feljavitja a települések éghajlatát, ivóvizellátását és hogy a nagy vizierőmüvek részben pótolják a levegőszennyeződést okozó nagy hőcentrálék létesitését, láthatjuk, hogy a Szovjetunióban a településegészségtudomány számára milyen széleskörü kutatási lehetőség tárul. Mig eddig a természetátalakitás esetleg ártalmas hatásait kellett tanulmányoznia, most már tanulmányozhatja a természetátalakitás környezetjavitó hatását is.

II. A társadalmi rendszer nyujtotta lehetőségek mellett biztositja a szocialista, szovjet településegészségtudomány alkotó fejlődését az uj élenjáró orvostudományi és egészségtudományi szemlélet és általában a dialektikus materialista világnézet is.

Micsurin-Liszenko tanitása a környezet és szervezet kölcsönhatásáról szilárddá teszi az orvosok és higiénikusok meggyőződését arról, hogy a környezeti feltételek az emberi egészséget öröklődő módon befolyásolják. A környezet mai kialakitása sokban meghatározza a jövendő nemzedékek egészségi állapotát is.

Felbecsülhetetlen értékü segitséget nyujt a településegészségtudomány számára Pavlov tanitása a magasabbrendü idegmüködésről. Ez a tanitás nemcsak, hogy konkretizálja a szervezet és környezet kölcsönhatásának micsurini elvét a magasabbrendü állatokkal és az emberrel kapcsolatosan, hanem lehetővé teszi, hogy az egészségtudomány és nem utolsó sorban a településegészségtudomány kikerüljön abból a zsákutcából, amelybe a Rubner-féle mechanisztikus fiziológia és a virchowi cellulárpatológiára támaszkodó lokalisztikus patofiziológia juttatta.

1./ Pavlov tanitása alapján a környezeti tényezőknek nem az egyes szervekre, szövetekre gyakorolt morfológiai hatását kell tanulmányoznunk, hanem a funkciókra, mégpedig a szervezetnek, mint egésznek funkcióira gyakorolt hatását.

2./ A szervezet a környezeti tényezők hatásaira összehangolt egységes funkcionális változásokkal felel és ezt az egységet az idegrendszer biztositja. Különös figyelmet kell forditani tehát a környezeti tényezőknek az idegrendszeri funkciókra gyakorolt hatására.

3./ A magasabbrendü élőlényeknél, főleg az embernél az idegrendszer szabályozó működése az agykéreg uralma alatt áll. Az agykéreg különleges funkciója az időleges kapcsolatok létesitése. E funkció révén a környezet közvetlenül ható fiziológiai ingereihez eddig semleges ingerek hatása kapcsolódhat és ezek később egymagukban is előidézhetik a feltétlen ingerek által kiváltott reflexmüködést.

4./ Bikov és iskolája megállapitotta, hogy egyrészt az agykéregnek fontos szerepe van a belső szervezeti folyamatok szabályozásában, másrészt e szabályozó müködés feltételes reflexszerü, tehát nagymértékben függ az agykérget érő hatásoktól. A harmóniának az az érzése, amelyet egy szép természeti táj, virágokkal tarka park okoz, vagy az a felemelő érzés, amit egy jól kialakitott városkép idéz elő, nemcsak az agykéreg harmónikus és aktiv müködését segiti elő, hanem annak közvetitésével az összes belső szervek megfelelőbb müködését is. A városépitészeti müvészet az agykéreg müködésén keresztül fiziológiailag hatékony tényezővé válik. És forditva, az egyhangu, vagy rendezetlen városkép hozzájárul a szervezeti funkciók belső rendjének gyengitéséhez.

5./ A természeti jelenségek és a társadalmi élet megismétlődő mozzanatai következtében egyes környezeti ingerek bizonyos állandó kapcsolatban hatnak az emberi szervezetre. Ennek megfelelően a feltételes reflexek meghatározott, de változtatható rendszere alakul ki, a dinamikus sztereotip. A dinamikus sztereotip a környezeti ingerek hatását kiegyensulyozza. Ameddig e funkciójának eleget tesz, a szervezet egészséges állapotban van, a környezeti inger, a környezeti tényező nem patogén jellegü.

Patogénné egy környezeti tényező akkor válik, ha a dinamikus sztereotip kiegyensulyozó hatását megzavarja, vagyis a szervezet alkalmazkodóképességét tulhaladja, feltéve, ha a szervezet többi funkciójával összhangban álló uj dinamikus sztereotip nem alakul ki. A környezeti tényezők kórokozó hatása legkorábban tehát nem az egyes szervek, szövetek morfológiai elváltozásaiban nyilvánul meg, hanem a hatásokat kiegyensulyozó reflektorikus müködéseknek, vagyis a dinamikus sztereotipnek megváltozásában.

A dinamikus sztereotip kóros elváltozása bekövetkezhet kis intenzitásu ingerek krónikus hatására is. Ennek vizsgála-

tánál segitséget nyujthatnak a pavlovi iskolának kutatásai a szummációs reflexekre vonatkozólag, továbbá Vvegyenszkij és Uhtomszkij vizsgálatai az ingerület mechanizmusával kapcsolatosan, amelyek a parabiózis és a domináns elméletét alapozták meg.

Mindezek a vizsgálatok csak állatkisérletekkel, klinikai megfigyelésekkel végezhetők el. Kétségkivül bonyolultabbak, mint a nyugati kukatók próbálkozásai, de csakis ilyen uton, a pavlovi fiziológia alkalmazásával ismerhetjük meg egyes környezeti tényezők valóságos patogén jellegét és csak ilyen módon nyujthatnak fiziológiailag megalapozott normákat a közegészségügyi gyakorlat számára.

A fiziológiai alátámasztás mellett a szocialista egészségtudománynak, tehát a településegészségtudománynak is fontos sajátossága a komplex szemlélet. Ez a szemlélet a környezetnek, mint egységes bioszférának, a szervezet és környezet egységének és a szervezet belső egységének pavlovi elveiből is következik.

A szervezet, mint egység lehet csak egészséges. Nem lehet egészségesnek minősitenünk olyan környezetet, amely jó levegőt biztosit, de megfelelő vizellátást nem tesz lehetővé. Sőt továbbmenve, nem lehet egészségesnek minősitenünk olyan lakásviszonyokat, melyek teljes komfortot, tökéletes vizellátást és hulladékeltávolitást biztositanak, viszont megakadályozzák a szocialista ember aktiv agykéregmüködéséhez ugyancsak nélkülözhetetlen társadalmi életet.

A komplex szemlélet megnyilvánul a szocialista településegészségtudomány vizsgálati módszereiben is. A környezeti tényezőknek az egészségre gyakorolt hatása legtöbbször igen bonyolult módon valósul meg, amelyet csak többirányu vizsgálattal lehet kideriteni. Ilyen vizsgálatra példa Mojszejev ipari szennyviz vizsgálati eljárása, amely a szennyviz fizikai sajátosságai, kémiai összetétele, mikroflórája mellett tanulmányozza a szennyviz különböző higitásainak a folyóvizek baktériumflórájára, mikro és makrofaunájára, öntisztulására gyakorolt hatását, toxicitását, a feltétlen és feltételes reflexekre gyakorolt hatást. Babajanc párhuzamosan tanulmányozza a levegőszennyeződést és a léguti betegségek morbiditását.

Komplex szemlélet jellemzi a szocialista településegészségtudomány által javasolt asszanációs intézkedéseket. A légy elleni küzdelemben fontosnak tartják a DDT alkalmazása mellett

a hulladékok átmeneti és végleges elhelyezésének megfelelő megoldását.

A környezeti tényezők nem mozdulatlan, változatlan adottságok, hanem folytonosan alakulnak, módosulnak a természeti folyamatok, főleg azonban az ember természetátalakitó tevékenysége következtében. A viz, a talaj, a levegő szennyeződése nem állapot, hanem folyamat, amelyről vizsgálataink pillanatfelvételt nyujtanak. Ez a folyamat a szennyező anyagok bejutásából, felhigulásából, vagy felhalmozódásából, átalakulásából, kicsapódásából áll. Mindezeket a térbeli és időbeli mennyiségi és minőségi változásokat, a környezeti tényezők dinamikáját a szennyező anyagok hatásának értékelésénél, a szennyeződést megelőző, vagy kiküszöbölő eljárások kidolgozásánál tanulmányoznunk kell. Tekintetbe kell vennünk a környezeti tényezők várható változásait az emberi tevékenység következtében. A kommunizmus nagy épitkezéseinél pl. már előre tanulmányozzák az uj vizmedreknek a talajvizre gyakorolt hatását.

A szocialista településegészségtudománynak további sajátossága az aktiv, alkotó jelleg. Mig a polgári egészségtudomány településegészségügyi vonatkozásban legfeljebb a rendészeti, szankcionáló intézkedések alátámasztásáig jut el, vagy teljességében átveszi a müszaki tudomány szempontjait, a szocialista településegészségtudomány önálló kutatásaival döntő szempontokat szolgáltat a müszaki tervezésnek, lehetővé teszi a profilaktikus intézkedéseknek a természetátalakitó munkába való bekapcsolását. A szocialista természetátalakitás a lakosság egészségügyi érdekeivel teljes összhangban történik. Ezt az összhangot biztositja a szovjet egészségtudomány szoros kapcsolata a szovjet népgazdaság és az egész szovjet társadalom fejlődésével. A talajlehülés megakadályozásának látszólag teljesen mezőgazdasági jellegü problémáját pl. Anasztázjev sikeresen összekapcsolta a geohelmintózisok elleni küzdelemmel. Hasonló elgondolásokból tanulmányozzák a szovjet kutatók a hulladékkomposztálás kérdését is. A településegészségtudományi kutatásoknak tehát nemcsak az egészségügyi jelenségek területéről kell kiindulni, hanem állandó kapcsolatot tartva a müszaki tudományokkal, sőt a mezőgazdasági tudománnyal, tanulmányoznunk kell e tudományok eredményeinek egészségügyi vonatkozásait is.

A környezeti tényezők fiziológiai hatásának tanulmányozása, a pavlovi tan alapján, a komplex, dinamikus szemlélet, a társadalom, a népgazdaság fejlődésébe bekapcsolódó aktivitás, alkotó szándék, ezek a szovjet településegészségtudomány általános jellegzetességei, amelyek kialakitására nekünk, magyar higiénikusoknak is törekednünk kell.

III. A településegészségtudomány feladatainak megoldási formái négy csoportba sorolhatók:

1./ Az orvostudomány és az egészségtudomány általános megállapitásai alapján meg kell birálni és kedvező vélemény esetén alá kell támasztani a településtudomány irányelveit a települések helyének kijelölésével, az övezetek létesitésével, utcák, épületek tájolásával, a lakások épitésével, a zöldesitéssel stb. kapcsolatban. Ugyanakkor a morbiditás elemzésén keresztül ténybelileg is bizonyitani kell ezen elvek feltételezett helyességét.

2./ A településegészségtudománynak irányelveket kell szolgáltatni a településtudomány számára egyes nyitott kérdések megoldásánál. Pl.

a/ települések tagolásánál olyan települési alapegységeket kell kialakitani, melyek lehetővé teszik, hogy az egyes lakótömbök, illetve szomszédsági egységek gyermeklakossága egy bölcsődében, egy napközi otthonban, illetőleg egy **általános** iskolában nyerjen elhelyezést, mert ezáltal csökken a gyermekkori fertőző betegségek széthurcolásának lehetősége. Tekintetbe kell venni a települések tagolódásánál az orvosi ellátást, mert a gondozási munka fejlődésével a házi beteglátogatások száma emelkedni fog, tehát a körzetnek megfelelő települési egységek kiterjedése nem lehet tul nagy. Az orvosi körzet és a települési egység azonositását célszerüvé teszi az a körülmény, hogy a települési egység, mint társadalmi egység is szerepel /háztömb/, amelynek egészségügyi öntevékenységét a körzeti orvos, illetőleg körzeti védőnő irányitja.

b/ Az egyes intézmények elhelyezésénél a következő elvek betartása célirányos:

A gyermeknevelő intézményeknél a levegőszennyeződéstől, zajtól védett környezet mellett fontos az intézmények gyors, baleseti és fertőzési veszélytől mentes megközelithetősége.

A kórházaknál egyaránt biztositani kell azt, hogy a kórház ne jelentsen a környezet számára közegészségügyi ártal-

mat /levegő, szennyviz/, másrészt olyan környezetben kell elhelyezni ezeket az intézményeket, amely lehetővé teszi a gyógyító munka higiénés és pszichohigiénés alátámasztását /jó levegő, zajmentesség, zöldesités, szép természeti táj/.

A kórház ne legyen a rendelőintézettől oly nagy távolságban, amely megneheziti a kórház-rendelőintézeti funkcionális egység megvalósitását.

A rendelőintézet elhelyezésének igen fontos követelménye a könnyü megközelithetőség, tehát a központi elhelyezés, annál is inkább, mert a jövőben a járóbetegrendelés egyre inkább a rendelőintézet felé irányul.

Közegészségügyi-járványügyi szempontból célszerü a tisztálkodási és élelmiszerárusitási üzemek oly elhelyezése, hogy egy-egy ilyen üzem bizonyos területegységet lásson el. Ez nemcsak a fertőző betegségek széthurcolását akadályozza meg, de megkönnyiti a járványügyi vizsgálatot is.

3./ A településegészségtudomány feladatainak harmadik megoldási formája a kötelezően betartandó közegészségügyi előirások, normák kidolgozása.

E normáknak elsősorban közegészségügyileg megalapozottaknak kell lenniök, vagyis olyan határértéket kell megadniok, amelyeken tul az ártalom nagy valószinüséggel bekövetkezik.

Ugyanakkor e normáknak rugalmasaknak kell lenniök olyan értelemben, hogy megjelölt határértékeik a konkrét körülményekhez alkalmazkodjanak. Más védőövezetet kell megkövetelni egy füstfelfogó készülékkel ellátott gyár körül és mást az ezt nélkülöző üzem körül.

Ki kell dolgozni tehát a norma variációk sávját a konkrét lehetőségeknek megfelelően. Pl.: mennyivel csökkenthető egy levegőszennyeződést okozó gyár védőövezete, ha környezetében csak kertes házak vannak, gyermeknevelő intézmények nincsenek.

4./ A településegészségtudomány feladatainak negyedik megoldási formája: aktiv részvétel a környezeti ártalmakat megelőző, vagy kiküszöbölő müszaki intézkedések kidolgozásában. E részvétel megnyilvánulhat az elérendő hatékonyság megjelölésében, az eljárások hatékonyságának ellenőrzésében stb.

IV. Mindezek után, melyek azok az időszerü településegészségügyi problémák, amelyeket beható tudományos kutatás tárgyává kell tennünk?

Gazdasági fejlődésünk számos meglévő településünk növekedésével, uj települések létesitésével jár. Ezek épitésénél a modern épitéstudomány szempontjai érvényesülnek. Az OKI Egészségügyi Müszaki Osztálya kiterjedt vizsgálatokat végzett az uj települések elhelyezésével és beépitésével kapcsolatosan. Megállapitást nyert, hogy az uj települések beépitése általában eleget tesz az egészségtudomány követelményeinek, csak a lakószobák tájolása kifogásolható számos esetben. Igy a városi településeknél a vizsgált egyszobás lakások 12,0 %-ánál helytelenül északi irányu a tájolás. A települések átszellőzését megnehezitik a tulhosszu épületek és az U alaku háztömb megoldások.

A települések elhelyezésével és beépitettségével kapcsolatos vizsgálatok fő hiányossága, hogy eddig a vizsgálatok eredményeit nem hozták összefüggésbe a morbiditási viszonyokkal. Az OKI Egészségügyi Müszaki Osztálya a továbbiakban ilyen irányban is kibőviti vizsgálatait, első lépésként összefüggéseket kiván megállapitani a gazdasági udvarok állapota és a bélfertőzésmorbiditás között. Ilyen összefüggések feltárásában igen hathatós segitséget nyujthatnak a közegészségügy gyakorlati szakemberei.

A lakásépités kérdésében igen kevés segitséget nyujt az épitéstudomány számára a higiéne. A jelenlegi normák tulajdonképpen mind a rubneri mechanisztikus gázanyagcsere számitásokon, vagy a nem kevésbbé mechanisztikus hőleadási számitásokon alapulnak, de még ezek sem nyernek teljesértékü alkalmazást. A lakóhelyiségek minimális magasságának megállapitásához pl. nem dolgozták fel kellő mértékben a mennyezet hősugárzó hatását a fejbőr hőmérsékletére. Ugyanakkor tudomásul kell vennünk azt is, hogy a helyiségek méreteinek egészségügyi értékeléséhez nem elegendő a gáz és hőcserére gyakorolt hatás. A szük, alacsony helyiségek az érzékszerveken keresztül az egész agymüködést és igy az egész szervezet müködését befolyásolják. A fiziológusokkal és a neurológusokkal való szoros együttmüködéssel ki kell dolgozni azokat a módszereket, amelyekkel a lakóhelyiségek méreteinek, természetes megvilágitásának, az ablakok elhelyezési módjának az érzékszervek és az idegrendszer funkcióira gyakorolt hatását megállapitják. Az OKI településegészségügyi csoportjában előkisér-

leteket kivánunk végezni a szobamagasságnak a térbeli látás pontosságára gyakorolt hatására vonatkozólag.

A lakóhelyiségek méretezésénél eddig higiénés vonalon kellőképen nem értékelt szempont a takarithatóság kérdése. Különösen kollektiv szállásoknál a levegőromlás és cseppfertőzési veszély mellett legalább ilyen jelentőséget kell tulajdonitanunk az ágyak zsufoltsága okozta takáritási akadályoknak. Kivánatos lenne levegőszennyeződési vizsgálatok elvégzése különböző butorzsufoltságu helyiségekben.

A lakóházak épitésénél igen fontos kérdés a lakástipusok megoszlása, vagyis hány szobás lakásokat kell épiteni. A szovjet higiéne e vonalon a következő követelményeket állitja fel:

1./ Egy szobában legfeljebb két személy alhat.
2./ A pubertás elérése után a gyermekek külön aludjanak szüleiktől.
3./ A pubertáskor elérése után a fiuk és leányok külön aludjanak.

Az egészségtudománynak kell közvetiteni az épitéstudomány és gyakorlat számára azokat a demográfiai adatokat, amelyek az egyes lakástipsuok megoszlásának kidolgozásához támpontot szolgáltatnak.

A gyakorlati egészségügyi szakemberek számára érdekes és értékes tudományos feladat lenne az uj lakásokba kerülő családok morbiditásának figyelemmel kisérése, ami fontos támpontot szolgáltatna az épitéstudományi irányelvek higiénés értékeléséhez. Ilyen vizsgálatoknál természetesen nem szabad megfeledkezni arról, hogy a lakásviszonyok csak egy tényezőt jelentenek a környezet sokféle adottságai közül és végleges következtetésekre csakis a morbiditás sokoldalu elemzése alapján juthatunk.

Településeink növekedése, uj települések, uj ipari üzemek létesitése a vizellátás lényeges fokozását teszi szükségessé. Egyes településeink vizszükséglete máris 25-5o %-al emelkedett.

Ez az emelkedés részben az ipari üzemek fokozott vizfogyasztásával függ össze és ennek fedezése szigoru közegészségügyi kautélákat nem igényel. Tekintetbe kell venni azonban, hogy az ipari üzemek közül éppen az élelmiszer-üzemek vizfogyasztása igen jelentős, másrészt számolni kell az ipari viz-

nek ivóvizként való szabálytalan felhasználásával. Tudjuk azt is, hogy a viz szennyeződése általában is hátrányosan befolyásolhatja az ipari felhasználását.

Nyilvánvaló tehát, hogy azokat az erőfeszitéseket, amelyek a fokozódó vizszükséglet fedezésére irányulnak, sokirányu egészségtudományi kutatással kell alátámasztani.

Egészségügyi vonatkozásban kezdetben ivóviznek csak járványügyi jelentőséget tulajdonitottak. A későbbi kutatások rámutattak a viz jódtartalma és a golyva közötti összefüggésre. Magyarországon pl. az OKI vizsgálatai szerint a golyvás területek 8o %-ában a viz jódtartalma 1o gamma alatt van. Összefüggés volt megállapitható a viz fluor tartalma és a fogszuvasodás között. Ujabban a strontium ilyen jellegü jelentőségére mutattak ár. Már ezek az adatok is bizonyitják, hogy nemcsak a viz bakteriális szennyeződésével, illetőleg fertőzöttségével kell törődnünk, hanem a kémiai alkötórészek fiziológiai hatásával is.

Ujabban a gazdasági szempontok mellett fiziológiai vonatkozásban is kételyek merülnek fel az artézi kutak létesitésének indokoltságával kapcsolatosan. Straub és Berencsi vizsgálatai rámutatnak az artézi viz egészségügyileg kedvezőtlen összetételére. Az ilyen irányu vizsgálatokat tovább kell fejleszteni és ha a feltevés beigazolódik, egészségügyileg is alá kell támasztani a kevésbbé mély kutak létesitésének célszerüségét. Ha tekintetbe vesszük, hogy ötéves tervünk folyamán mintegy 4 ezer uj kut létesül, nyilvánvalóvá válik az egyes kutkategóriák helyes megválasztásának fontossága.

Vizszükségletünk fedezésénél irányt kell vennünk a felszini vizek fokozottabb felhasználására, nemcsak ipari viz, hanem ivóviznyerés céljából is. A felszini viz akár közvetlenül a vizmederből, akár parti kutakból nyerve csak megfelelő tisztitás után használható fel. A felszini vizek erős szennyeződése a tisztitást megnehezíti, költségessé, sőt lehetetlenné teszi. Számos településünknél a befogadó felszini vizek bősége nem elegendő a szennyvizek kellő felhigulásához, különösen a jelenlegi egyre fokozottabb iramu urbanizáció mellett. Az OKI Vizosztályának vizsgálatai egyes felszini vizeink jelentős szennyezettségét állapitották meg. Mig a Duna vizének oxigénfogyasztása 3.8o mg O_2/l, a Kaposnál 18.5o O_2/l, a Sajónál

21.4 O_2/l az oxigén fogyasztás. Mig a Duna vizében az ammónia gyenge nyomként van jelen, a Kapos és a Sajó vizében igen sok ammonia található.

A felszini vizek szennyeződése egyrészt a megfelelő szennyvizkezelési eljárásokkal előzhető meg. Az OKI vizsgálatokat végez a jelenlegi szennyvizkezelési eljárások hatékonyságának meghatározására.

E vizsgálatokkal kapcsolatosan, melyek 26 szennyvizkezelő berendezésre terjedtek ki, meg kell állapitanunk, hogy a szennyvizkezelő berendezéseink jelenlegi állapota messzemenő tudományos következtetések levonására aligha alkalmas, másrészt a vizsgálati metodika pillanatfelvétel jellegü és nem tükrözi vissza a berendezés igazi müködését. Olyan vizsgálatokra van szükség, amelyek egy bizonyos szennyvizmennyiség tényleges megtisztulását mutatják meg. Ekkor tudunk csak igazán következtetni a berendezés hatékonyságára. Szükséges lenne olyan könnyen beszerezhető adszorbens anyagok kivizsgálása, amelyekkel a termelés számára nagy mértékben szükséges kokszot pótolni lehetne.

A felszini vizek szennyeződésének megakadályozásánál figyelembe kell venni a viz öntisztulási folyamatait, meg kell állapitanunk a különböző felszini vizeknél azokat a tényezőket, amelyek ezeket a folyamatokat megakadályozzák. E célból az OKI Vizosztálya megkezdte nagyobb felszini vizeink kémiai, bakteriológiai és biológiai vizsgálatát. Fontos, hogy ezek a vizsgálatok, ne történjenek, mint eddig, pillanatfelvételként, hanem végig kövessék az öntisztulás folyamatát a különböző földrajzi és meteorológiai tényezőkkel való összefüggésben.

Az öntisztulás, a halnépességre gyakorolt hatás, de nem utolsósorban az emberre gyakorolt toxikus hatás szempontjából igen fontos kérdés a felszini vizek szennyeződése az ipari szennyvizek anyagaival. A Duna vizében vas-szennyeződés nem mutatható ki, a Kapos vizében 0,41 mg/l, a Sajó vizében 1.7o mg/l a vastartalom. A Séd-patak vize 4o mg/l, a Zagyva vize Nagybátonyban 24 mg/l valószinüleg ipari eredetü nitrátot tartalmaz. A Szuha patak vizek 674.7 mg/l szulfátot tartalmaz, holott a szulfát folyóvizeinkben nagyobb mennyiségben nem szokott előfordulni. A Sajó vizében a fenol mennyisége 1.9o mg/l.

Konkréten meg kell állapitanunk az egyes ipari szennyvízféleségek egészségügyi jelentőségét komplex módszerekkel. Más-

részt a higiénének utmutatást kell nyujtani a müszaki tudományok számára az ipari szennyvizek kezelésével kapcsolatosan és végül tanulmányoznia kell a higiénének az ipari toxikus anyagok bejutásának mechanizmusát a vizadó rétegekbe, mert igen valószinü, hogy ezek az anyagok, ellenintézkedés hiánya esetén előbb-utóbb megjelennek még mélyebb kutjainkban is. Káros befolyást gyakorolhatnak az ipari szennyező anyagok a természetes és mesterséges biológiai szürő folyamatokra és igy meghiusitják a viz antibakteriális védelmét. Egyes Sajó-menti településeken a partmenti kutakban fenol volt kimutatható, amely a viz klórozását is lehetetlenné teszi, a kellemetlen izü és szagu klórfenol képződése következtében.

Ugyancsak figyelmet kell szentelnünk a szerves eredetü szennyező anyagok terjedési és öntisztulási mechanizmusának a talajban. A szegedi és debreceni közegészségtani intézetek ilyen irányu vizsgálatai már is azt mutatják, hogy ilymódon okszerü alapot nyerhetünk a viznyerőhelyek körüli védőövezetek megállapitásához. Hiányos a szennyezés terjedési mechanizmusának tanulmányozása. Ezenkivül a továbbiakban a talaj öntisztulási mechanizmusának folyamatát részletesen ki kell vizsgálnunk, különös tekintettel a talaj-baktériumok müködésére. Ilyenmódon ugyanis mesterségesen befolyásolhatjuk a talaj öntisztulási folyamatát, ami különösen akkor fontos, ha védőövezet számára nincs elegendő terület.

Különleges kérdés, főleg falusi vonatkozásban a hulladékelhelyezés kérdése. A talaj felületi szennyeződése hulladékokkal a légytenyészés, geohelmintózisok, tetanus terjedését segiti elő, a környezetet elékteleniti, csökkenti a személyi higiénére való készséget. A felszini szennyeződés végül is mélyebb szennyeződéshez vezet, amely nemcsak a viz minőségét befolyásolja káros irányban, de a levegő organoleptikus tulajdonságaira is hat.

A talajszennyeződés háromféle uton akadályozható meg:

a/ a hulladékelhelyezés teljes betiltása bizonyos területen /viznyerőhelyek körüli védőövezetek, falusi lakóház körüli tiszta udvar/.

b/ a hulladékelhelyezés oly kis részletekben történjék, amelyeket a talaj maga is feldolgozhat; vékony rétegü elhelyezés, a talajlevegő számára hozzáférhetően.

c/ a talaj természetes öntisztulási folyamatát, a humi-

fikációt a hulladékokban már az elföldelés előtt kell elinditani, vagyis a hulladékot komposztálni kell.

Az ürülék ártalmatlanitásával kapcsolatosan hosszu ideig fennállott az a hiedelem, hogy ez a tőzeggel való egyszerü keverés révén elérhető. Midőn az OKI vizsgálatainál kiderült, hogy a tőzeg sok esetben nem fejt ki baktericid hatást, ezt a tőzeg csökkent savtartalmával magyarázták. A magyarázat helytelen volt. A fekáliában lévő kórokozók és emberi szaprofiták elpusztulása a külső környezetben nem pusztán kémiai, vagy fizikai folyamatok révén történik, hanem biológiai folyamatok révén, más élőlények, főleg mikróbák közremüködésével. A tőzegelés csak akkor hatékony, ha a tőzeg a kórokozók elpusztitását elősegitő baktériumokat tartalmaz és a tőzegelt fekáliát e baktériumok életmüködése szempontjából kedvező körülmények között tartják. De ugyanezt a hatást elérhetjük tőzeg nélkül, kerti televénnyel való komposztálással is. Jelenleg az OKIban kisérletek folynak olyan irányban, hogy megállapitsák az ártalmatlanitás céljából legjobban megfelelő baktériumflórát. A legnagyobb nehézséget e téren a féregpeték ártalmatlanitása jelenti, amelyek az OKI megfigyelései szerint, több hónapig megmaradnak a patogén baktériumflóra kipusztulása után. A vizsgálatok célja olyan eljárás megállapitása, amely a fekáliából egészségügyi szempontból teljesen ártalmatlan, gazdaságilag nagyértékü trágyát termel.

Végül a levegőegészségügy kérdésével kell foglalkoznom.

Az OKI, a budapesti és debreceni közegészségtani intézetek évek óta folytatnak vizsgálatokat egyes helyek kéndioxid, por, korom, szénmonoxid levegőszennyeződésének megállapitására. Ezeknek a vizsgálatoknak segitségével sikerült megállapitani egyes települések nagymértékü levegőszennyeződését. Ugyanakkor ezek a vizsgálatok nem adtak feleletet két fontos kérdésre.

1./ Mi ezeknek a szennyeződési értékeknek tényleges egészségügyi hatása?

2./ Milyen intézkedésekkel lehet e szennyeződéseket a szükséges mértékben lecsökkenteni?

Mint láttuk, a burzsoá higiénikusok jórésze a nyilttéri levegőszennyeződés közvetlen egészségügyi hatását nem ismeri el. Pedig a levegőszennyeződés problémája a települések, lakóterületek és üzemek helyének kijelölésénél mindennapos kérdés.

Megelégedhet-e a településegészségtudomány olyan organoleptikus hatás megállapitásával, amit bármely ép érzékszervekkel rendelkező ember minden további nélkül észlelhet és legfeljebb a kémikus közremüködését veszi igénybe az ilyen hatást kiváltó szennyeződés minőségi és mennyiségi meghatározására. Semmiképen sem. A szennyező anyagok által kiváltott érzés nem a testtől független psziché megnyilvánulása, hanem a környezeti hatásokat kiegyensulyozó dinamikus sztereotip egyik eleme. Ilyen sztereotip pl. a vér biológiai aktivitásának reflektorikus megváltozása különböző anyagoknak az orr nyálkahártyájára gyakorolt hatásakor. /Ochnyanszkaja és Ginzburg/. A tüdő receptorainak izgalma a vérkeringést és a belső gázcserét befolyásolja. A levegőszennyeződések közvetlen hatásának vizsgálatához tehát először meg kell állapitani a légutak receptorkészülékeiből kiinduló reflexmechanizmusokat, dinamikus sztereotipeket. Patogénnek azt a szennyeződési fokot kell minősitenünk, amely e reflexek normális menetét megbontja. Más szóval, objektive is ki kell mutatnunk a szubjektiv érzéseknek megfelelő gátlási állapotokat.

Mindezek a vizsgálatok természetesen nem teszik fölöslegessé a párhuzamos morbiditási vizsgálatokat, sem a levegőszennyeződések közvetett hatásának, pl. sugárzáscsökkentésének vizsgálatát. A levegőszennyeződés és a morbiditás összefüggésének tudományozását végezte a budapesti és debreceni egy. közegészségtani intézet. Az egyelőre negativ eredmények ellenére ezeket a vizsgálatokat tovább kell folytatni.

A sugárzáscsökkenés biológiai értékelésére az OKI és a budapesti egy.közegészségtani intézet folytat vizsgálatokat rachitogén diétán tartott patkányokon. A vizsgálatok eredményeitől függetlenül kivánatos lenne a sugárzáscsökkenésnek az idegrendszerre, a neurohormonális regulációra, a feltételes reflexek dinamikájára gyakorolt hatását is tanulmányozni. A levegőszennyeződések megengedhető értékeit e komplex vizsgálatokra támaszkodva kell megjelölni.

E vizsgálatok természetesen igen érzékeny kémiai kimutatási módszerek kidolgozását is feltételezik.

Az egészségre ártalmas levegőszennyeződések kimutatásához olyan módszerekre is szükség van, amelyek bonyolultabb technikai berendezések nélkül a közegészségügyi gyakorlatban is alkalmazhatók. Különösen vonatkozik e a kéndioxid és szénmonoxid

meghatározásra. E módszerek kidolgozása a higiénikusok és kémikusok közös feladata. Ilyen egyszerü módszerek alkalmazása lehetővé tenné, hogy a gyakorlati higiénikusok is hozzájárulhatnának a levegő-szennyeződés és a morbiditás összefüggésének feltárásához.

A levegő szennyeződések patogén értékének és tényleges értékének ismerete mellett tanulmányoznunk kell a levegőszennyeződések felhigulásának mechanizmusát, a szennyeződés alakulásának összefüggését a szennyező források intenzitásával, a földrajzi, meteorológiai viszonyokkal. Csak e tényezők tekintetbevételével jelölhetjük meg a müszaki tudomány számára azt a tisztitási fokot, amelyet az egyes füstfelfogó és egyéb tisztitó berendezéseknek el kell érniök. Meg kell határoznunk azokat a tényezőket, amelyek a levegőszennyeződés tömeges mérgező hatását elősegitik. Ma már tudjuk, hogy erre az állandó magas légnyomásu, nagyobb felszini vizektől távoli völgyek nyujtanak leginkább lehetőséget. Ezeket az általános körülményeket azonban számos egyéb tényező kiegészitheti, illetőleg e körülmények hatását kiegyensulyozhatja. Ki kell kutatnunk ezeket a tényezőket is, hogy idejekorán megtehessük a megelőző intézkedéseket. Tanulmányoznunk kell a tájolás, beépitési mód, a zöld felületek hatását és ennek alapján nemcsak mennyiségileg kell meghatározni a védóövezetek nagyságát, hanem ki kell dolgozni azok belső kialakitásának módját is.

Ezekkel a problémákkal távolról sem öleltem át a településegészségtudomány kérdéseinek hatalmas területét. Hiszen a mi kutató intézményeink még e legfontosabb problémáknak is csak egyes részleteit kezdték tanulmányozni. Az eddigi kutatások inkább helyzetmégállapitásokra szoritkoztak, a dinamikus szemlélet első szárnycsapásainál tart. A komplex, fiziológiai irányu vizsgálatoknak még csak az előtanulmányaihoz jutottunk el. De továbbhaladunk és eredményeket érünk el munkánkban, ha példának állitjuk magunk elé a Szovjetunió élenjáró tudományát és ha mindnyájunkat áthat az a meggyőződés, hogy kutató munkánkkal dolgozó népünket, szocializmust épitő hazánkat szolgáljuk.

Városép.53.-14.748/Cs.

A VÁROS

/Forditás a Bolsaja Szovetszkaja Enciklopediá-ból. XII.kötet. 172-209.o./

A város olyan település, amely történetileg először az ősközösségből a rabszolgatartó társadalomba való átmenet korában alakult ki, az iparnak a földmüveléstől való elválása, az osztályok és az állam megjelenése következtében; egyes népeknél a város a feudalizmus kifejlődésével jön létre. A történelem folyamán a város fokozatosan változik attól a társadalmi-gazdasági formációtól függőleg, amelyben fejlődik. "A város és a falu közötti ellentét a törzsi szervezettől az államhoz, a helyi korlátozottságtól a nemzethez való.... átmenettel kezdődik és keresztül vonul a civilizáció egész történetén...." /Marx és Engels: összes müvei 4.k. 4o.l oroszul/. A város és a falu közötti ellentét a kapitalizmus korában éri el tetőpontját. A szocializmus korának városa a falut a mezőgazdaság kollektivizálása és a falu és a város közötti ellentét felszámolásának utjára vezeti.

I. Bevezetés

A lakosság elhelyezkedésének feltételeit és jellegét egy adott területen, továbbá a lakótelepek tipusait /város, falu stb./ a társadalmi termelési mód határozza meg. A városok lakótelepekként a társadalmi munkamegosztás elmélyülése következményeképen jelentek meg abban a korszakban, amikor a kézmüipar elvált a földmüveléstől, amikor kialakult a rendszeres árucsere, valamint a termelési eszközökre való magántulajdon és megjelent a rabszolgaság intézménye. A városok alapvető ismertetőjele ebben a korszakban az állandó piac, amely lehetőséget ad a kézmüiparosnak munkája eredményének elhelyezésére, s biztositja a város cseréjét falusi környezetével. Az ősközösségből a rabszolgatartó rendszerhez való átmenet idején, a városok megjelenésével létrejön a város és a falu közötti ellentét is, mint a társadalmi munkamegosztás egyik jelensége. A városnak a falutól való elválása igen nagy befolyást gyakorol a történet menetére. Marx rámutat arra, hogy a város és a falu közötti ellentét vörös fonálként huzódik keresztül a kizsákmányoló társadalom egész történetén.

A városok tipusai és méretei, továbbá az ország területén való elhelyezkedésük különböző az egyes társadalmi-gazdasági formációkban /rabszolgatartó, feudális, kapitalista, szocialista/s mindezt a termelőerők fejlődési szinvonala és a termelési viszonyok jellege határozza meg.

Az i.u. V.században megtört a rabszolgatartó rendszer a római birodalomban. A fejlett kulturával rendelkező és a falu felett uralkodó városok a rabszolgatartó termelési mód felbomlásával rendszerint lekanyatlottak. Igy pl. Róma lakossága, amely meghaladta az 1 milliót, 40.000-re csökkent. A X-XI.századtól kezdve a kézmüipar és a kereskedelem fejlődésével kezdenek kialakulni a feudális városok, a virágzásuk korát a XIV.-XV. században érik el. A feudális városon belül létrejönnek és gyorsan fejlődnek az uj kapitalista formáció elemei. A városok formáikkal és berendezésükkel visszatükrözik a kapitalizmus fejlődésének különböző stádiumait /a manufakturák korszaka a XVI-XVII.századtól, a gépek és a nagyipar korszaka a XVIII.századtól, a kapitalizmus legfelsőbb szakaszának, az imperializmusnak korszaka a XX.század fordulójától/.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom uj korszakot nyitott a városok fejlődésében. Létrehozta a szocialista várost, amely gyökerében különbözik a kapitalista várostól, visszatükrözi a szocialista tervgazdasági rendszer hatalmas előnyeit és rendkivül gyors tempóban fejlődik. A szocialista városok létrejöttével megteremtődnek az összes feltételek az osztálytársadalom egyik legfontosabb ellentétének, a város és a falu ellentétének felszámolására, ugyanekkor megerősödik a városok vezetőszerepe a gazdasági élet és a kultura fejlesztése terén.

A burzsoá tudósok különböző elméleteket állitottak fel a városok keletkezésével és fejlődésével kapcsolatban, de felületes és többnyire tiszta formális magyarázatokon tul nem jutottak. Igy pl. az egyik erősen elterjedt városkeletkezési elmélet, amelyet a rabszolgatartó társadalom és a középkor megerősitett városaival kapcsolatban állitottak fel, az u.n. "védelmi elmélet"/Bücher, Maurer, Weber/ abból indult ki, hogy a városoknak mint megerősitett helyeknek az alapja a támadások elleni védelem. A valóságban azonban a falak és az erőditmények egyáltalán nem kötelező ismérvei a városoknak sem az antik világban, sem a középkorban. Ugyancsak tarthatatlan a középkori városok keletkezésével kapcsolatos másik elmélet is, a-

mely a várost politikai-jogi s nem pedig társadalmi-gazdasági képződménynek tartja /Below, Hegel, Wilde, Giercke, stb./. Ugyancsak hibásak a vulgáris geográfusok nézetei is, amelyek a városok keletkezését és fejlődését földrajzi helyzetük sajátosságával, a földfelszini formákkal akarják magyarázni. Ezek az elméletek a városok keletkezésének folyamatában éppen az alapvetőt, a termelőerők fejlődését nem vették tekintetbe. A burzsoá tudományban a városok keletkezésének és fejlődésének tanulmányozását mechanisztikus várostipologiával helyettesitik. Ennek alapját a stabil város-"tipusok" alkotják, amelyek közösek lennének az összes társadalmi formációk számára. A város fogalom meghatározó kritériumának egyes burzsoá tudósok/Bücher/ a lakosság számát, mások /Wright, Renoir/ az államhatalom egy bizonyos aktusát, ismét mások pedig /Meriot/ a lakosság sürüségét tartják. E formális ismertetőjeleken nyugvó meghatározásoktól eltérőleg, M.M.Kovaljovszkij orosz tudós igyekezett a városnak egy mindenkorra érvényes gazdasági meghatározását adni. E szerint "a város erősen differenciált, elsősorban ipari, kereskedelmi és hitelügyleteket lebonyolító foglalkozásokat üzők települése". Ez a meghatározás azonban csak a kapitalista városra érvényes.

A burzsoá tudomány nem képes megérteni a települési formák függését a társadalmi termelőerők fejlődési fokától és igy nem tudja feltárni a városok keletkezésének és fejlődésének lényegét. A kapitalizmus kialakulása idején utopisztikus elképzelések jelennek meg az emberiségnek az eljövendő társadalomban való területi elhelyezkedésével kapcsolatban /Morus, Campanella, később Owen, Fourier, stb./, amelyek a város és a falu közti ellentétet a fejlődő kapitalizmus ellentmondásai között igyekeznek megszüntetni. A XX.század fordulóján kispolgári körökben igen nagy népszerüségnek örvendett az angol W.Howard "A jövő kertvárosai" c. munkája. Howard, a kispolgári utopista úgy gondolta, hogy a "kertvárosok" a kapitalista társadalom viszonyai között békés úton megoldják a kapitalista város összes társadalmi ellentmondásait s kibékitik a város és a falu közötti, a kapitalizmus korában megoldhatatlan ellentétet. Howardnak a "kertvárosok" megteremtésére irányuló kisérlete nem sikerült. A kapitalizmus körülményei között s főleg az imperializmus korában ez céltalan és reakciós utópia volt.

Marx és Engels fedezték fel először a városok fejlődésének alapvető törvényeit, amikor azt mondották, hogy a városok a termelőerők fejlődésének, a társadalmi munkamegosztás elmélyülésének és a termelési viszonyok megváltozásának eredménye. A marxi-lenini történettudomány a városokat olyan történeti kategóriaként tanulmányozza, amelyeket elsősorban a társadalom társadalmi-gazdasági szerkezete határoz meg. Mint Marx kimutatta, a városoknak minden korszakra érvényes tipikus meghatározását nem lehet adni. Marx és Engels a modern ipari és kereskedő városokat tartották szem előtt, s a kapitalista várost a feldolgozó ipar és a kereskedelem helyén oly elkerülhetetlen összetömörülésnek tekintették, amit a nagyipari termelés géptechnikája, a tőke koncentrációja és a parasztság proletarizálódása hiv életre.

Az emberiség uj települési formáinak, valamint a város és a falu közötti különbség felszámolásának kérdését először Marx és Engels helyezték tudományos alapra. Már a "Kommunista Kiáltvány"-ban pontosan megfogalmazták azt a tételt, hogy a városnak a falu feletti uralmát csak a kapitalista társadalom felszámolásának eredményeképpen lehet megszüntetni.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, amely megdöntötte a kapitalizmust, először tette lehetővé, hogy észszerüen helyezzék el az ország lakosságát, megteremtsék a szocialista települési rendszert és az ujtipusu várost, amely megfelel a szocialista termelési viszonyok jellegének. A szocialista települési rendszer gyökeresen különbözik a kapitalistától. Ez az emberiség településének uj rendszere, mely megszünteti mind a falu elmaradt, a világtól elszakadt, elvadult helyzetét, mind pedig azt, hogy nagy városokban természetellenesen óriási tömegek zsufolódjanak össze. /V.I.Lenin Müvei. Szikra, 1951.21. k.61.l./ Ez a települési rendszer a szocialista termelési módon, a tervgazdaságon, a termelőerők arányos elosztásán, az ország összes természeti kincseinek maximális felhasználásán, a korábban elmaradt vidékeknek a szocialista épitésbe való bevonásán, a mezőgazdaság átszervezésén, s a város és a falu közötti ellentét felszámolásán alapszik. A szocialista város maga után vonja a falut és elősegiti a mezőgazdaság kollektivizálását. A Szovjetunió városai, elsősorban hazánk fővárosa, Moszkva, hatalmas vezető és szervező szerepet játszanak az egész or-

ság kommunista átszervezésében, s a társadalmi-gazdasági, valamint a kulturális fejlődés központját alkotják. A szocialista városok a kommunista ideológia, az élenjáró haladó tudomány és kultura hordozói és propagandistái, I.V.Sztálin az ujonnan épitett és átépitett nagy szovjet városokat jellemezve a Párt XVII. Kongresszusán a következőket mondotta:

"Megváltozott nagyvárosaink és ipari központjaink képe. A burzsoá országokban a nagyvárosok elmaradhatatlan ismertetőjelei a nyomortanyák, az ugynevezett munkásnegyedek a város szélén, sötét, nedves, nagyrészt pincehelyiségekből álló rozoga lakások halmaza, ahol rendszerint a nincstelenek huzódnak meg, a piszokban henteregve és a sorsot átkozva. A Szovjetunióban ezek a nyomortanyák a forradalom eredményeképen eltüntek. Helyüket ujonnan épült szép és világos munkásnegyedek foglalták el, amelyek sok esetben szebbek, mint a város központi kerületei... Eltünőben van a város és a falu közötti ellentét". /Sztálin Müvei 13.k. 355 l. Szikra 1951./

II. Város a rabszolgatartó korszakban.

A régi Kelet városai. Az első városok az i.e. III.-I. évezredben a korai rabszolgatársadalmak kialakulásával jöttek létre Dél-Mezopotámiában, Egyiptomban, Sziriában, Kis-Ázsiában, Kaukázusontul, Közép_Ázsiában, Indiában, Kinában.

Dél-Mezopotámia legrégibb városai - Ur, Lagas, Nipuur, stb. - kezdetben csupán a faluközösségek közigazgatási és vallási központjai voltak. A termelőerők fejlődése, a kézmüipar differenciálódása /fémfeldolgozás, épitészet, szövőipar stb./ következtében azonban a régi keleti városok kézmüiparos központokká váltak, amelyek elsősorban az uralkodók és a nemesség szükségleteit szolgálták ki. Ezek a városok ugyanakkor kereskedelmi központokká is váltak. "A szó szoros értelmében vett városok... csak ott alakulnak ki - mondja Marx - ahol a hely különösen kedvező a külkereskedelem számára, vagy pedig ott, ahol az államfő és szatrapái jövedelmüket /többlettermék/ munkára cserélik, azaz ezt a jövedelmet munkások fizetésére forditják". /Marx: A kapitalista termelést megelőző formák, 194o. 7.l. orószul./ A régi Keleten, amelyre bizonyos mértékig még jellemző a kézmüipar és a földmüvelés egybekap-

csoltsága, a városok mezőgazdasági, továbbá kézmüipari-kereskedelmi központokat alkottak, s egyidőben vallásiközpontok, erőditmények és az uralkodók rezidenciái. Mezopotámia egyik legrégibb városának, Urnak /i.e.XXII-XXI.sz./ tervrajza tipikus Mezopotámia és Elő-Ázsia megerősitett városainak nagy részére. Középen terül el a magas lépcsőzetes piramis alaku fellegvár /Zikkurat/, amely egyszerre szentély és királyi palota. Innen figyelték a rabszolgák és a faluközösség szabad tagjainak munkáját, akik az uralkodó, vagy a templom számára dolgoztak. Ebbe a várba szállitották be a falusi lakosságtól adóként beszedett terményeket. A vár körül terül el a belső város, amelyet árok és fal vesz körül, s ezen kivül következik az elővárosok övezete. Némely városnak szabályos alaprajza volt, az egyes városrészek élesen elváltak. Egyeseket közülük az uralkodó osztályok képviselői, másokat a kézmüiparosok és a rabszolgák lakták. A városok védelme céljából néha több sorban egymás mögött huzódó hatalmas falakat emeltek. Babylon városának három védőfala volt, szélességük 3 és 8 méter között változott. Ninive falainak kerülete elérte a 12 km-t.. Sok városban találunk kövezett utcákat, vizvezetékeket, csatornákat, az egészségügyi berendezések más elemeit /pl. Asnunak Mezopotámiában; egy régi város, amely az Indus folyó völgyében a Mohendzso-Daro város helyén terült el/. A városokban tömörültek a különböző állami intézmények hivatalnokai, akik az öntözőberendezéseket, az épitkezéseket, stb. vezették; itt telepedtek le a nagykereskedők, az uzsorások és kiskereskedők s itt müködtek az állami, egyházi és magánkézben lévő kézmüvesmühelyek. Az egyes országok közötti kereskedelem, valamint az egyes területek közötti csere elemeinek megjelenésével a városokra az osztálytagozódás, a rabszolgaság és elsősorban az adós-rabszolgaság növekedése válik jellemzővé. Mezopotámia legnagyobb városai - Lagas, Ur, Akkad és Babylon - harcoltak az egyes területek, sőt egész Mezopotámia egyesitéséért.

A régi Egyiptomban a városok keletkezését a harmadik, elsősorban pedig a második évezredre tehetjük időszámitásunk szerint. A faluközösségek felbomlása következtében, amely a Középső és különösen az Uj-Birddalomra jellemző, megjelentek a szabad iparosok és kereskedők, akik a főnemesség palotái és házai, valamint a templomok körül telepedtek le. A régi Kahun városá-

ban végzett ásatások azt a következtetést engedik levonni, hogy a városi lakosság erősen differenciálódott. A városon belül kis területre összeszoritva találjuk a szegények /iparosok, napszámosok/ házait, s ezeket fal választotta el a nagy területen szétszórva található palotáktól, templomoktól, stb. A városok kegyetlenül kizsákmányolt dolgozó lakossága gyakran szervezett felkelést, s együttműködött a rabszolgákkal és parasztokkal. Igy pl. abban a nagy népmozgalomban, amely végetvetett az egyiptomi Középső Birodalomnak /kb. i.e. 175o/, nemcsak a rabszolgák és a parasztok, hanem a városi tömegek is résztvettek. Tudomásunk van az i.e. XII.századból egy thébai iparos-felkelésről is stb. Egyiptom egyesülése idején a városok a fáraók tisztiviselőinek uralma alá kerültek. A központi hatalom hanyatlási korszakaiban viszont a városok függetlenné váltak attól és a tartományurak fennhatósága alá kerültek.

Az indiai városok, amelyek valószinüleg az i.e. II. évezredben keletkeztek, a kis indiai államok fővárosai voltak; ebben élt a rabszolgatartó nemesség. A fejedelmek és a főnemesség rabszolgaerővel dolgozó műhelyeiben a rabok és a napszámos iparosok drága szöveteket, ékszereket, illatszereket és más luxuscikkeket gyártottak. A városok között kereskedelem folyt és ebben résztvettek a fejedelmek és a rabszolgatartó arisztokraták is.

Az időszámitásunk előtti I. évezredben már megvoltak a régi kinai városok is; ezek voltak az első államalkulatok központjai, s egyidejüleg ipari és kereskedelmi központok. Tudomásunk van Linczi, Szanyan, Hanydany, Daljan, stb. városokról. A mai Peking közelében terült el az időszámitásunk előtti VI.-V. évszázadban a Jany birodalom fővárosa, amelyet akkor Czinek neveztek.

Az időszámitásunk előtti X.-IX. évszázadban virágzásuk teljében voltak Fönicia, a régi Kelet gazdaságilag egyik legfejlettebb országának városai. Az ipar és a hajózás virágzása lehetővé tette a föniciai városoknak /Thyrus, Sidon, stb./, hogy saját kezükbe összpontositsák a földközitengeri kereskedelmet és egy sor gyarmatot alapitsanak a Földközi-tenger partjain /a legfontosabb közülük Karthago Észak-Afrikában/.

Közép-Ázsia és Kaukázusontul legrégibb városai. A Szovjetunió területén a városi települések kezdeteit az időszámitásunk előtti I. évez-

redre vezethetjük vissza. A legrégibbek közülük a Kaukázusontul és Közép-Ázsiában létrejött államalakulatok városai voltak, amelyek a patriarchális nemzetségi szervezet bomlása és a rabszolgatartó rendszer kifejlődése következtében jöttek létre. Az időszámitásunk előtti IX-VIII.században Urartu államban városi tipusu települések a következők voltak: Tuspa, Tejsebeini, stb. Ezek megerősitett városok voltak, szabályosan épitett lakónegyedekkel, fejlett iparral és kereskedelemmel. A városok közelében bonyolult öntözőrendszerrel rendelkező mezőgazdasági területeket találunk.

Közép-Ázsia a legrégibb kulturterületein / Horezm, Szogdia, Baktria/ alakult ki a korai keleti városlípus. Ezek közé a korai középázsiai városlipusok közé tartoznak a négyszögletes városok; ezek az u.n. lakófalas /a lakosság lakásául szolgáló, falakkal körülvett/ városok. Az erőditmény falaival körülvett belső térséget az állatok elhelyezésére, karámként használták fel. Az időszámitásunk előtti I. évezred első felében Közép-Ázsiában uralkodó patriarchális rabság naturális gazdálkodás mellett a városokat nem lehet pontosan elválasztani a falvaktól, mivel az ipar nem vált el véglegesen a földmüveléstől. A kereskedelem lényegében közvetitő kereskedelem volt és igy ennek a korszaknak a városai sajátos kereskedelmi átrakodó pontok voltak. Közép-Ázsia és Kaukázusontul legrégibb városai elősegitették a csere és az ipar kifejlődését és igy meggyorsitották a régi keleti társadalom differenciálódását.

Az antik városok. Az antik világra a városállam, az u.n. "polisz" jellemző. A régi Görögországban az első városi tipusu települések már a régi kréta-mykenei korszakban létrejöttek. Kréta szigetén a városok kb. időszámitásunk előtt kétezer évvel jönnek létre, s emlékeztetnek bennünket a régi Kelet bizonyos városaira. A városok az uralkodók székhelye körül keletkeznek. A fejedelmi udvar szükségleteinek kielégitése az iparosnegyedek kialakulásához vezet /igy pl. Knosszos városában/. Az iparnak a földmüveléstől való elválása azonban megközelitőleg sem volt teljes. Az időszámitásunk előtti II. évezredben a szárazföldi Görögország városai: Mikéne, Tiryus, Argos /a Paloponézosi félszigeten/ kezdtek nagy szerepet játszani. A homérosi időkben a városok bizonyos mértékben már más szerepet játszanak. A városok a törzs, vagy törzs-

szövetség megerősitett központjává válnak. Kialakul a rabszolgatartó rendszer, növekednek a vagyoni ellentétek. A városokban a nemzetségi arisztokrácia alkotja az uralkodó osztályt. Igen sok városállam keletkezik. A városállam összes lakói, mégha falvakban laktak is, városi polgároknak számitottak; "..... az antik világ - irta ezzel kapcsolatban Marx és Engels - a városokból és közvetlen környezetükből indult ki" /Marx-Engels Müvei, IV.k.14.l.oroszul/. A termelés fejlődésével a rabszolgatartó nemzetségi arisztokrácia mellett fokozatosan egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert a kereskedő-, uzsorás és iparoselemek. Az arisztokrácia ellen folytatott harcban az utóbbiak a "demos"-ra, azaz az egyszerü polgárokra, parasztokra és a városi szegénységre támaszkodtak. A harc folyamán a legfejlettebb városokban kialakulnak a rabszolgatartó demokráciák /Athén/. A Peloponézus, valamint Thessalia, Beothia és néhány más mezőgazdasági területen a vezetőszerepet továbbra is megőrizte a földbirtokos arisztokrácia. A gyarmatositás következtében görög városok jelentek meg a Fekete-tenger és a Földközi-tenger különböző vidékein /Itália, Szicilia, stb./. Egyes görög városok jelentős kereskedő-ipari központokká váltak /Korinthus, Athén - Görögországban; Miletos, Ephézos - Kis-Ázsiában/. A klasszikus korszakban a városok a gazdasági és politikai élet központjai voltak. A klasszikus Görögország jellemző vonása a teljes politikai széttagoltság volt. Az ország önkormányzattal rendelkező, kis városokra oszlott. A városok szövetségekbe való tömörülése /athéni tengeri szövetség, peloponnézoszi szövetség/ kezdetben főleg politikai célokat követett; ezek a szövetségek rendszerint lazák voltak.

Az időszámitásunk előtti V. század végétől kezdve a gazdasági és politikai ellentétek kiéleződésével sok városban megerősödött a harc a szabadállapotu szegénység és a nagy rabszolgatartók között. Ez a harc különösen nagy erővel folyik az időszámitásunk előtti IV. évszázadban.

A hellenizmus korszakában /az i.e. IV. századtól kezdve/ a városállamok rendszerint uralkodtak a körülöttük elterülő mezőgazdasági terület felett. Nagy Sándor és utódai Keleten támogatták a régi városokat és ujakat alapitottak. Keleten a hellén városok a rabszolgatartó rendszer, valamint a hellenisztikus kultura központjai voltak /Damaszkusz, Alexandria, Nyssa, stb./. A legjobban Kis-Ázsia városai fejlődtek ki a hellenisz-

tikus korszakban a szeleukidák uralma alatt / Szeleukosz, Evropos, Pergamon, stb./.

Görögországban az i.e. V.-IV. században az épitészet és a városok alakja a rabszolgatartó demokráciák megváltozott társadalmi életéről tesznek tanuságot. A városokban szinházakat, stadionokat, buleutheriákat /a városi magisztrátus gyülekezőhelye/, palaestrákat /testgyakorlóterek/, gymnasiumokat és más társadalmi célokat szólgáló épületeket émelnek, s létrejönnek a piacok /agoré/, a város polgárainak gyülekezőhelyei. Az akropolisok, amelyek kezdetben fellegvárak voltak, a köz- és kultikus épületek központjává válnak, épitészeti együttesekké alakulnak /pl. az athéni Akropolis, az i.e. V. század második felében/. Ugyanekkor néhány görög városban /Nyletos/ a lakónegyedeket szabályos négyszögalakura tervezik. Ez az u.n. Hyppodamosz-féle tervezés, amely elsősorban a hellenizmus korszakában virágzott. A rabszolgatartó társadalmon belül jelentkező vagyoni egyenlőtlenség és társadalmi ellentmondás nagy különbségeket hoz létre a társadalom gazdag felső rétegeinek és az egyszerü polgároknak és szegény embereknek lakónegyedei között.

A városállamok nemcsak Görögországra jellemzők. Hasonló tipusu városok fejlődtek ki Föniciában és Észak-Afrikában is; különösen jelentős volt köztük Karthago.

Az itáliai városok és városias települések sokban emlékeztetnek a görög városra. A korai itáliai városokban a vezetőszerepet a nemzetségi főnemesség játszotta. Aránylag korán /i.e. VIII. vagy VII.században/ kifejlődtek az etruszk, majd a kampániai és latin városok. Ezek közül különösen kiemelkedett Róma, amely fokozatosan meghóditotta egész Itáliát,majd a Földközi-tenger vidékét és egy nagy rabszolgatartó állam központjává vált.

Rómában a köztársaság idején az uralkodó réteget a szenetárokból álló arisztokrácia alkotta, amelynek tagjai nagybirtokosok voltak. Mellettük nagy szerepet játszottak az uzsorás elemek is. Az uzsoratőke Rómában az antik formák között elérte legfelsőbb fejlődési pontját /l.Marx: A tőke III.k.655.l. Szikra 1951./. Politikai tekintetben Róma sokáig megtartotta a városállam jellemző vonásait. A Nyugatrómai birodalomban a nagybirtokosok, a decuriok vagy curiálisok voltak hatalmon.

Az a tény, hogy Róma leigázta az itáliai városokat, egyáltalán nem jelentette azt, hogy azok teljesen elvesztették

autonomiájukat; ezek a városok különféle helyzetet foglaltak el a központi hatalomhoz való viszonyuk szerint /szövetséges városok; adót nem fizető szabad városok; adót fizető szabad városok; adózó városok stb./. A római birodalom városai elkeseredett osztályharcok, számos rabszolgaságellenes mozgalomnak és felkelésnek központjai voltak. A Rómának alávetett városok eltérő jogi helyzete megakadályozta, hogy egyesüljenek a Róma elleni harcra.

A régi római államban, amelyben Görögországgal összehasonlitva a gazdasági és társadalmi élet sokkal bonyolultabb volt, különféle épitészeti tipusu városokat találunk. Ilyenek: a katonai táborvárosok, amelyeket mértani elvek szerint épitettek téglalap alaku térrel /praetorium/ a középen; kereskedő és kikötő városok /Ostia/, a birodalom közigazgatási központjai /Palmira, stb./, amélyekben megtaláljuk a forumokat, a közigaztatási épületek és templom együttesét, amelyek néha több teret egyesitettek. Ezekben a városokban megtaláljuk a szinházakat, cirkuszokat, fürdőket, a fedett piacokat, három- sőt négyemeletes lakóházakat; alkalmazzák a vizvezetéket, csatornáznak és kövezik az utcákat. Az első vizvezetéket Rómában az i.e. IV. évszázadban épitették; az i.u. I. században már 9 vizvezeték volt, amelyek hossza elérte a 4o km-t. A csatornázás Rómában i.e. VI. században kezdődött. Később épitették a fő gyüjtőcsatornát /Cloaca maxima/, amely még ma is müködik. Rómában az i.u. II. században jelentős számu közfürdő volt, s ezek közül egyesek hatalmas épitmények voltak könyvtárakkal, tornaterekkel, stb. Sok görög és római városban az utcákat kőlapokkal kövezték, s a járdák mellett csatornákat helyeztek el az esővíz levezetésére. Rómában a közmüveket külön hivatalnokok /aedilisek/ kezelték. Rómában a nemesség fényüző, s jól felszerelt lakónegyedei mellett többségben voltak a városi szegénység piszkos és szük lakónegyedei.

A II.század második felében kezdődő s a III. században folytatódó válság, amely a rabszolga termelési módban mutatkozott, megbénitotta a városi életet a Római birodalom sok tartományában. A rabszolgák és colonusok felkelése és a különféle u.n. barbár törzsek támadásai a Nyugatrómai birodalom bukásához vezettek. A Keletrómai birodalomban a városok megőrizték jelentőségüket és az uj, feudális alapon fejlődve továbbra is nagy szerepet játszottak Bizáncban.

Közép-Ázsia és a Kaukázusontul városai /i.e. IV. évszázad - i.u. első századok/. Ebben a korszakban Közép-Ázsia városi településeinek tipusa, eltérőleg a korábbitól, a falakkal körülvett város lesz, ahol a falak közötti területet sürün beépitik lakóházakkal és középületekkel. Ezeknek a városoknak területe szabályos négyszöget alkotott, s ezt erős, néha kétszeres fal vette körül, ötkönyökös labirintusos kapukkal. Annak ellenére, hogy az ipar elválása a mezőgazdaságtól folytatódik, itt még nem találjuk meg a középkorra jellemző iparosnegyedeket. A középázsiai városok legfeljettebb tipusát Szogda és Horezm mutatják. Ezeknek a városoknak az elhelyezése egy egységes tervre mutat: célja, az oázis megvédése a sztyeppei törzsektől. Ugyanakkor azonban a városi lakosságnak a nomád törzsekkel való kapcsolatai elősegitették az ipar és a kereskedelem fejlődését Közép-Ázsia városaiban. Az i.e. utolsó századokban Közép-Ázsiában a városi tipushoz közeledtek az olyan települések is, mint Dzseti-Aszar, valamint a Szir Darja középső folyása mentén elterülő telepek: Csu és Talasszu, Azerbajdzsan, Örményország és Gruzia legtipikusabb városai: Artasan, Tigranakert, Armazi, Dioszkuria, Kabalaka. Ezekben a városokban a rabszolgatartás dominált, eltérőleg a falvaktól, ahol még megmaradtak az ősközösségi szervek maradványai. Közép-Ázsia és Kaukázusontul városaiban a keleti tipusu rabszolgatartó viszonyoktól nem történt meg még az átmenet az antik tipusu, fejlett rabszolgasághoz. A keleti tipus rabszolgaságot kiszoritotta a feudális termelőmód.

A Fekete-tenger északi partján elterülő városok. Másképpen fejlődtek a Fekete-tenger északi partján elhelyezkedő városok. Itt az i.e. VI. évszázadtól kezdve egész sor görög gyarmat keletkezett, amelyeknek társadalmi-gazdasági alapját a rabszolgatartó termelési mód alkotta. A fejlődés fő-tényezője a helyi törzsek között jól kifejlett csere és kereskedelem volt. Az antik feketetengeri városok védőberendezésekkel, tornyokkal és árkokkal ellátott falakkal rendelkeztek, s a lakónegyedeket is relative szabályosan épitették /ez a szabályszerüség különösen megmutatkozott Chersonesosban/. Pantikapeionban /a jelenlegi Keros körzetében/ megmaradtak az antik fellegvár romjai. A városi épitményeket - a templomokat, lakóházakat - az antik görög épi-

tészetet jellemző általános vonások mellett helyi vonások is jellemzik.

A görög városgyarmatokon élő szkita-szarmata lakosság aktivan és teremtő módon vett részt azok gazdasági, politikai, kulturális és müvészeti fejlődésében, s befolyásossal volt e városok formáira és társadalmi-gazdasági jellegére is. A kulturák egymásrahatásában mutatkozik meg a Fekete-tenger északi partján lévő antik városok sajátossága. A görög városgyarmatok bevonták a kereskedelmi forgalomba a helyi lakosságot, hatással voltak azok társadalmi-gazdasági fejlődésére, meggyorsitották a patriarkális ősközösségi rend felbomlását és a rabszolgatartó viszonyok kifejlődését. Az i.e. II. évszázadban a Krím-félszigeten kialakult a rabszolgatartó szkita állam, amely a tengerhez való kijáratot elzáró görög gyarmatok megszerzésére törekedett. A szkita állam fővárosa a szkitiai Neapolisz volt, a mai Szinferopol közelében. Ez egy nagy, hatalmas falakkal megerősitett város volt. A Fekete-tenger északi partvidékén ezenkivül ismerünk még sok más, városi tipusu szkita települést is, amelyek az ásatások tanusága szerint ipari és kereskedelmi központok voltak, s egészen az i.u. III.-IV. évszázadig fennmaradtak. A Fekete-tenger északi partvidékén elhelyezkedő antik görög városokat az elkeseredett osztályharc jellemzi. Ennek egyik legvilágosabb megjelenési formája a szkita rabszolgák felkelése, a rabszolgatartó görög városgyarmatok ellen, Saumakos vezetése alatt /i.e. II. évszázad második fele/.

III. Város a feudalizmus korában

A nyugateurópai feudális városok. A korai középkor, a feudalizmus kifejlődésének kezdeti stádiuma, a természeti gazdálkodás uralmának kora, amikor az ipar és a kereskedelem még gyengén fejlett volt, nem ismerte a szoros értelemben vett várost. E kor városai megerősitett helységek, vagy a királyok, grófok, püspökök székvárosai; gazdasági tekintetben alig különböztek a falvaktól. A városok csupán a IX.-X. században jöttek létre Itáliában, a X.-XI. században Flandriában, Franciaországban s valamivel később a XI. században Németországban, stb.

A reakciós osztrák történésznek, Dopschnak az az elmélete, amely szerint a városok mint ipari és kereskedelmi központok

megvoltak már a koraközépkorban is, ellene mond a történeti tényeknek. Más burzsoá történészek elméletei szerint a városok és intézményeik a feudális birtokból/birtokelmélet/, a szabad faluközösségből, a Mark-ból /községi elmélet/, a kölcsönös segitséget nyujtó szövetségekből, a gildákból /céhelmélet/, a különleges joggal felruházott piacból /piacelmélet/, a várból, amelynek speciális jogi helyzete volt /várelmélet/, stb. fejlődtek ki. Ezeknek az elméleteknek a szerzői formális jogi szempontokból indulnak ki s a várost politikai és jogi, nem pedig társadalmi-gazdasági kategóriának tekintik; ennek következtében nem tudják megoldani a középkori város keletkezésének problémáját.

Az ipari és kereskedelmi központokat alkotó városok a X.-XI.században keletkeztek a termelőerők általános emelkedése, a társadalmi munkamegosztás elmélyülése, az iparnak a földmüveléstől való elválása alapján. A városi települések rendszerint ugy keletkeztek, hogy a jobbágy kézmüiparosok a feudális birtokokról oly helyekre vándoroltak, ahol munkájuk gyümölcsének rendszeres elhelyezésére számithattak. A parasztok távozását és a városokba való menekülését elősegitette a feudális elnyomás fokozódása a falvakban. "A középkor jobbágyaiból lettek az első városok nyárspolgárai...."/Marx-Engels a Kommunista kiáltvány, Szikra, Bp. 1948.23.l./. A városok keletkezésének konkrét történeti feltételei rendkivül változatosak. Városok jöttek létre a lovagi várak tövében az érsekek és püspökök székhelyén /Köln, Strassburg/, a világi feudális ur /Freiburg/, a király székhelyén /Páris/, erőditmények közelében /Brügge/, kereskedelmi útak találkozóhelyén /Lübeck/, kedvező kikötőhelyen /Marseilles/; városok kifejlődhettek azonban falvakból is. Egyes középkori városok, különösen Franciaországban és Itáliában az előzőleg tönkrement antik városok helyén épültek fel /Marseilles, Tournais, Köln, Páris, stb./. A középkori városok, amelyek lakói részben földmüveléssel foglalkoztak, sokáig megőrizték félagrár jellegüket. A kézmüipar és kereskedelem kifejlődésével a feudális városokban uj társadalmi viszonyok jöttek létre, az osztálylharc uj formákat vett fel és a városoknak a falvaktól élesen különböző élete megteremtette a városi jogot. Az egyes városok jogának különbözősége ellenére általános jogi tételt jelentett a közmondás, hogy "a városi levegő szabaddá tesz": a városban meghatározott időt eltöltött ember /fend-

szerint egy év, Itáliában több/ megszabadul a földesuri függőségtől. A városokban csupán a szabad földbérlet létezett, amikoris a földet bérbevevő ember nem vált személyileg függővé. A többnyire szökött parasztokból álló városi lakosság szabad emberek közösségévé vált. A koraközépkori városok lakói a falvakból magukkal hozták a faluközösség hagyományát: a föld közös birtoklását, a népgyülést, stb. A városi jog a városi polgárok uralkodó rétegének érdekében szabályozta a kereskedelmet, a hitelt, az örökösödés kérdéseit, a családi viszonyokat s meghatározta a büntetések mértékét a különféle büntettekre.stb. A legfelsőbb birósági, pénzügyi és rendőri hatalom a városban a város hübérurát illette meg, azt a földesurat, akinek birtokán terült el a város. A városok gazdasági fejlődése során a hübéruri hatalom elnyomása egyre érezhetőbbé vált a városi lakosság valamennyi rétege számára. Harcba szállva a feudális földesurral /ez a harc különösen kiéleződött a XI-XII.században/, a polgárok néha hatalmas összegen megváltották magukat a hübérurtól, a felszabadulást azonban leggyakrabban felkelés segitségével érték el.

Amikor a városok felszabadultak a hübérur hatalmától, viszonylagos függetlenséget értek el. A városok függetlenségi foka azonban igen különböző volt. Igy pl. a feudális széttagoltság korában lévő Németország szabad városai /birodalmi városok/ helyzetüket tekintve közel állottak a független városi köztársaságokhoz. Ezeknek meg volt az önkormányzati joguk, a legfelsőbb biráskodási joguk, pénzverési joguk, szerződéseket köthettek, hadsereget tarthattak stb. Németországban a territoriális /a fejedelmeknek alávetett/ városok "szabadságai" rendszerint az alsóbb biráskodási jogban és az adókivetési jogban állottak. Franciaországban és Angliában, ahol korán kialakult a centralizált állam, a városok "szabadságai" szintén különbözőek voltak, általában véve azonban kisebbek voltak, mint Németországban. Franciaországban igen elterjedtek a feudális városi kommunák, amelyek elnyerték az önrendelkezési jogot; teljesen függetlenek azonban ezek sem voltak. A királyi birtokokon elterülő legnagyobb városok, mint Páris és Orleans, nem rendelkeztek teljes önkormányzati joggal. Dél-Franciaországban azonban a XIII.század első felében még léteztek a városi köztársaságok tipusába tartozó városok /Marseilles/. Az angol városok nem voltak politikailag függetlenek; alá voltak vetve a

viszonylag erős központi hatalomnak. Az önállóság legnagyobb fokát a politikailag megoszlott Észak- és Közép-Itália városai érték el. Ezek nagy területeket keritettek kezükbe és erős városállamokká alakultak.

A városi polgárok XI-XII.századi földesurellenes felkelései következtében a hatalom a feudális város felső rétegének, a városi patriciusoknak kezébe került. Ez egy kereskedő "uzsorás", felső réteg volt, amely a városban földdel rendelkezett. A XIII.században megerősödött patricius uralom rendkivül elnyomta a lakosság tömegeit. A városi előkelő családok kis csoportja /Kölnben pl. 15 volt/ kezében tartott a városban minden hatalmat; ezek köréből választották meg a városi tanácsot. A közigazgatást és a biráskodást az önkény jellemezte, s az adók, rendszerint közvetett adók, amelyek az életszükségleti cikkeket terhelték, sulyos teherként nehezedtek az egyszerü iparosok vállaira. A patriciusok nagy kereskedelmi és uzsoraügyleteket bonyolitottak le s tönkretették a polgárok nagy részét; Westfáliában, Flandriában, Brabantban stb. a patriciusok ugy zsákmányolták ki az iparosokat, hogy drágán adták el nekik a behozott nyersanyagot és olcsón vették össze a kézmüipari termékeket.

A feudális város kialakulásakor az iparosok céhekbe tömörültek. A XIII.-XIV.században a vagyoni és társadalmi differenciálódás következtében a céheken belül kialakult a gazdag /céholigarchia/, valamint a közép- és kis mesterek rétege. A patricius uralom igája maga ellen forditotta a céhekbe szerveződött tömegek minden rétegét. Ebben az időben kezdődtek a céhes iparosok felkelései, amelyek a céhek részleges, vagy teljes győzelméhez vezettek /pl. egész sor német városban a XIII-XIV.század végén/. Sok esetben azonban a patriciusok megtartották uralmukat: igy pl. a Hanza szövetségben az itáliai kereskedő köztársaságokban /Velence és Genua/; Franciaországban és Angliában a céhek felkeléseit a királyi hatalom által támogatott patriciusok rendszerint leverték. De még ott is, ahol a patriciusok vereséget szenvedtek, a céholigarchia került uralomra, amelynek politikája alig különbözött a patriciusokétól. Ez a városi lakosság körében a társadalmi harc kiélesedéséhez, s a kis kézmüiparosok, mesterlegények, valamint a városi plebs és a bérmunkások kizsákmányolt tömegének uj felkeléseihez vezettek /XIV.-XV.század/. Ezek közül a legnagyobb volt

az u.n. ciompi-felkelés Firenzében, 1378-ban. A mesterlegények, akik fokozatosan állandó bérmunkásokká váltak, testvériségekbe, szövetségekbe tömörültek, s a mesterek ellen harcoltak. A XV. században a városi plebs számaránya erősen megnőtt a feudális földbirtok felbomlása következtében.

A városok nagy hatást gyakoroltak a középkori társadalom életének minden területére. Mint az áru- és pénzviszonyok hordozói, elősegitették az egyes országok belső piacának kialakulását és a centralizált államok létrejöttét. Minthogy érdekelve voltak az ország egységében és az erős központi hatalomban, a polgárok a királyok szövetségesei és támaszai lettek a feudális széttagoltság elleni harcukban; a városok a királyt pénzzel és hadsereggel segitik a nagy feudális urak elszakadási törekvéseivel szemben /elsősorban Franciaországban/. Mikor azonban a királyi hatalom eléggé megerősödött, felszámolta a városok feudális privilégiumait, s lakosságukat teljesen hatalma alá vonta. A városok kifejlődése hozzájárult ahhoz, hogy a falvak bekerüljenek a pénz- és áruforgalomba, s a parasztság megszünjön jobbágy lenni. Igy Észak- és Közép-Itália egyes területein a parasztok felszabadulása már a XIII.században végbement. Ugyanakkor ".... a város... monopol áraival, adórendszerével, céhrendszerével, közvetlen kereskedői csalásával és uzsorájával mindenütt és kivétel nélkül kizsákmányolja gazdaságilag a falut". /Marx, A tőke, III.k.868.l.Szikra,1951./ A városok, mint kulturális központok, nagy szerepet játszottak a kapitalizmus kialakulása korában, ezek lettek a születőben lévő burzsoá kultura bölcsőjévé. A városi iparban létrejöttek a kapitalista termelő mód alapjai. Bár a város a feudális rendszer egyik eleme volt, mégis hozzájárult annak felbomlásához.

A korai középkorban az állandó háboruk idején az európai város lakóterülete az erődfalak által alkotott gyürübe szorult. Az épületek rendkivüli mértékben való tömörülése szük utcák keletkezéséhez vezetett. A város közepén terült el a piac, a székesegyház és rendszerint a közigazgatási épületek. Nem volt sem vizvezeték, sem csatornázás; a tereket és utcákat nem kövezték. Az európai városokban csak a XII-XIII.században kezdik rendezni a tereket és utcákat és a XIV.században megjelennek a kövezett utcák. Monumentális templomokat, középületeket, városházakat, stb. emelnek. Az ipar és a kereskede-

lem fejlődésével a város területe átlépi az eróditmények szük határait.

Nyugat-Európában a feudalizmus korában eltüntek a régi Római birodalom tipikus városai. A középkori város lakóinak száma rendszerint nem haladta meg az 5-10.000 embert. Rendkivül kevés városnak volt 40-50.000 lakója /Köln, London/, s még ritkább volt a 100.000-es város /Velence, Firenze, Milano/.

A XIV.-XV. században a városi burzsoázia létrejöttével a kapitalista viszonyoknak a feudális társadalmon belül való kifejlődésével a nyugateurópai városok épitészeti arculata és elrendezése jelentős változáson megy keresztül. Észak-Itáliában és Toscanaban, a renaissance központjaiban a főutcákon és tereken a fő szerep a gazdag polgárok palotáinak és a középületeknek jut /Firenze, Velence, Genua/; uj tereket épitenek szabályos körvonalakban, kiszélesitik a főutcákat. A világi és egyházi hatalom abszolutisztikus törekvéseinek megerősödésével a XVI-XVII.században Itáliában fényes együttesek keletkeznek palotákból és templomokból, s ezeknek az a célja, hogy lenyügözzék a polgárokat grandiozus méreteikkel és az épitészeti formák változatosságával /pl. a Szent Péter tér és más terek Rómában/. Az abszolutizmus franciaországi megerősödését /XVII. század/ az u.n. szabályos elrendezés /geometriai szabályok szerint megtervezett uthálózat, egyenés házsorok, szabályos terek stb./ jellemzik. Ez az elrendezés azonban csak a város egyes területein történik ilymódon. Ilyenek pl. a XVII.században épült párisi terek /Vendome, Voguese, Victoire, stb./, amelyek élesen elválnak a környező kaotikus épületcsoportóktól.

A "szabályos város" gondolata, amely még a renaissnace korabeli "eszményi város" terveiben merült fel, kerül megvalósitásra a XVIII.századi francia burzsoá forradalom idején is. A kapitalista viszonyok fejlődése azonban leküzdhetetlen akadályokat állit azoknak a kisérleteknek utjába, amelyek az épitést meghatározott épitészeti tervnek akarják alávetni.

A feudális orosz városok. A városi településeknek, mint az ipar és kereskedelem központjainak, csirái a keleti szlávoknál már a VI.században megvoltak /ant gorodiscsék/. A VII-IX.században az egyes szláv törzsek városkái több tucatra rugtak. Ezek magaslaton emelt eróditmények, amelyeket szakadékok, földhányások és fapalánkok öveznek; ezeket az eróditményeket nevezték "gorod"-nak, azaz körülkerített helynek.

A városok gazdaságában és külső képében a IX-X. században hatalmas változások mennek végbe, amikor az erőditett városok körül kialakulnak az iparosok és kereskedők által lakott elővárosok; Dél-Oroszországban ezeket "pregrendije"-nek, északon pedig "posszad"-oknak nevezték. A posszadok azért fejlődtek, mert a falvak lakossága ide menekült a kievi Oroszország feudalizálódási folyamata alatt, amikor a faluközösségek szabad parasztjai függőségbe kerültek. Az orosz városok közül hamarosan kiemelkedett Kiev, Csernyigov, Szmolenszk, Novgorod és Polock. A feudális társadalmi rend a régi Oroszországban közvetlenül a faluközösségi-nemzetségi szervezetből nőtt ki, kikerülve a rabszolgatartó viszonyokat. Ez a sajátosság rányomta bélyegét az orosz városok kialakulására.

Az évkönyvek hiányos adatai alapján a XI.században Oroszországban 86 város volt, mig a XII.században már 12o-ra emelkedik a számuk, s a tatárjárás idején pedig eléri a 25o-et. A valóságban a városok száma sokkal nagyobb volt, mert az irásos források nem tudnak sok olyan városról, amelyekről az archeológiai ásatások folyamán szereztünk tudomást. A kievi Oroszországban a város két részre oszlott: a tulajdonképen város /gorod vagy kroposzty/, a megerősitett rész, valamint a poszad vagy pregrendije, á meg nem erősitett rész. Rendszerint itt találjuk a piacot /torg vagy torgoviscse/. A megerősitett város lakossága rendszérint a feudális urakból és cselédségükből állott. Ellenséges támadás esetén az alsóváros lakossága, rendszerint iparosok és kereskedők, a megerősitett városba, a várba menekültek. Éles társadalmi különbség uralkodott az arisztokratikus megerősitett város és a demokratikus alsóváros között /különösen Kievben/.

Az iparos tevékenység a XI-XIII.században rendkivül változatos volt és szoros kapcsolatban állott a környező vidékkel. Néhány adat arra mutat, hogy az orosz városok szabad kézmüiparosai körében már ekkor különleges egyesülések jöttek létre. Iparral foglalkoztak a városban élő rabszolgák /holopok/ is. A XI-XIII.századi orosz városra azonban nem ez a földesuri függésben élő iparos emberek, hanem a szabad iparosok tevékenysége jellemző. A régi orosz városok legfőbb igazgatási szerve a vecse /népgyülés/ volt, amely fontos szerepet játszott Novgorodban, Pszkovban, Vlagyimirban. A kisszámu, de nagy gazdasági sullyal biró kereskedőknek /gosztyi/ nagy be-

folyásuk volt, mert nagy gazdagság halmozódott fel kezükben. A városban élő bojárok, kereskedők, továbbá a kolostorok uzsoraüzletekkel foglalkoztak, függő viszonyba döntötték és tönkretették a hatalommal nem rendelkező kézműiparosokat és kereskedőket. A régi Oroszország városainak történetét egy sor felkelés tarkitja, amelyek közül a legnagyobbak Kievben zajlottak le 1068-ban és 1113-ban. Novgorodban 1209-ben tört ki felkelés D.Miroskinics elöljáró ellen.

A XI-XIII.században a legnagyobb orosz városok a következők voltak: Kiev, Csernyigov, Vlagyimir-Volinszkij, Galics, Szmolenszk, Polock, Novgorod, Pszkov, Rosztov, Szuszdalj és a Kljazma menti Vlagyimir. Kiev, amelyben 6 piac és közel 400 templom volt, legnagyobb virágzása idején többtizezeres lakossággal rendelkezett. Majdnem ilyen nagy lakossága volt akkoriban Novgorodnak is. A többi városok lakossága 10-20.000 között járt, ami jelentős szám a középkori városok viszonyait tekintve. A XI-XIII.századi orosz városok gazdasági, politikai és kulturális központok voltak. Az orosz városok története teljesen megcáfolja azt a hamis elképzelést, amely szerint azok kis jelentőségü s tisztán kereskedelmi jellegü települések voltak, s rövid ideig léteztek. Az orosz városok jelentőségüket tekintve élenjárnak ebben az időben mind Európában, mind pedig Ázsiában. Ezekben a városokban már megtaláljuk a városrendezés elemeit. A XI.században Novgorodban már fajárdákat találunk, s létrehozzák Európa első középkori vizvezetékét. A nagy folyókon hidakat vertek /Novgorodban a Volhovon, Kievben a Dnyeperen/. Külön állást is szerveztek, amelynek betöltője a városi erődítési munkálatokat irányitotta. A fejedelmek és püspökök palotáit valamint az egyházi épületek nagyrészét kőből épitették. A régi orosz városok architekturális képében nagy helyet foglalnak el az egyházi épületek, Kiev, Novgorod, Vlagyimir, Polock, Galics, Szmolenszk, stb. monumentális székesegyházai.

A tatárjárás következtében igen sok kisebb város eltünt, s a nagyok is nagyon szenvedtek. A XIV-XV. században az orosz föld lassanként kiheverte a tatárjárás sebeit; Északkelet-Oroszországban ismét megfigyelhetjük a városok növekedését, megélénkül a városi kézműipar és kereskedelem. Uj nagy városi centrumok épülnek: Moszkva /az évkönyvben 1147-ben fordul elő először, az archeológiai adatok azonban jóval korábbi időre mutatnak/, Tverj, Nyizsnyij Novgorod /alapitották 1221-ben/, és

Rjazany /első évkönyvi említése 1095-ből/. Ezeknek a városoknak kapcsolata a nagy vizi utakkal és viszonylagosan biztonságos helyzetük vonzotta az iparosokat és kereskedőket. A városok fejlődését azonban fékezték az állandó tatár betörések. Egyidejüleg a régi városok fokozatosan meggyengültek /pl. a Kljazma menti Vlagyimir/.

Az uj városok /Moszkva, Tverj és Novgorod/ nagy iparos és kereskedő központok voltak. Moszkvában és Novgórodban virágzott a fegyverkészités, a harangöntés, később az ágyuöntés, az ékszerkészités, a könyvkötészet, a bőr, kovács, fazekas és egyéb iparok. Az elővárosokat és utcákat az abban lakó iparosok mestersége után nevezték el. Moszkvában a következő elővárosokat ismerjük= Pronnaja /páncélos/, Goncsarnaja /fazekas/, Ikonnaja /ikonkészitő/, Kotyélnyicaja /Üstkészitő/, Kuznyeckaja /kovács/, Pletnyicsja /ács/, Szukonnaja /posztókészitő/, stb. Moszkva, Tverj, Nyizsnyij-Novgorod és Rjazan számára a legnagyobb jelentősége a keleti kereskedelemnek volt. A volgai ut ezeket a városokat összekötötte az Arany Hordával, Közép-Ázsiával és a Kaukázusontullal. Moszkva ezenkivül kapcsolatban állt a doni uttal is. Nyizsnyij-Novgorod már ebben az időben nemzetközpi piaccá vált, ahová sok folyami hajó érkezett árukkal. Szmolenszk, Novgorod és Pszkov inkább Észak-Európa városaival kereskedett. A kézmüiparosokat és kereskedőket rendszerint "fekete embereknek" nevezik, még az olyan fejedelmi városokban is mint Tverj és Moszkva, a "fekete emberek" széleskörü jogokkal rendelkeztek s századokba tömörültek. Az alsóvárosok mellett az orosz városokban megtaláljuk a fejedelmek és bojárok u.n. szlobodáit, amelyekben függő viszonyban élő kézmüiparosok laktak. Az ilyen szlobodák száma különösen nagy volt Moszkvában.

A burzsoá tudósok az orosz városok XIV-XV.századi fejlődését földesuri város fejlődésnek akarják beállitani, s ezeknek gazdasági alapja szerintük a fejedelmi udvar és a fejedelmi gazdaság lett volna. Ez a "földesuri" elmélet azonban nem állja a kritikát. A nagy orosz városok, Moszkva, Tverj és Novgorod, elsősorban nagy ipari és kereskedelmi központok voltak, s a termelés haladó jellegével tüntek ki. A bojárok és kereskedők kezében felhalmozódott vagyon, valamint a városi alsó rétegek nehéz helyzete éles osztályharcokra vezetett a városi lakosság körében. 1304-1305-ben felkelési hullámot találunk a Volga-

menti városokban. Moszkvában 1382-ban és 1415-ben játszodtak le bojár- és kereskedőellenes felkelések. A legnagyobbak a novgorodi /1412/ és a szmolenszki /1440/ felkelések voltak. A városok iparosai és kereskedői alkották azt a réteget, amely a moszkvai fejedelmeket támogatta az orosz földeknek egységes, centralizált orosz állammá való egyesitésére irányuló törekvésükben. A döntő szerepet ebben a folyamatban Moszkva játszotta. "Moszkva érdeme elsősorban abban áll, hogy alapjává vált a szétaglt Oroszország egységes álammá való egyesitésének, egységes kormánnyal, egységes vezetéssel. .... Moszkva történeti érdeme abban áll, hogy a centralizált orosz állam megteremtésének alapja és kezdeményezője volt és maradt". /I.V.Sztálin ünnepi beszéde Moszkva 800 éves évfordulóján. "Právda" c. ujság 1947.szeptember 7. 1. lap./ A centralizált orosz állam létrejötte uj kedvező feltételeket teremtett a városok fejlődéséhez. A XVI.században uj városok jelentek meg a régi, ősidőktől fogva lakott területeken, de még nagyobb volt azoknak a városoknak a száma, amelyek rendszerint erőditményként az orosz állam déli határain, a Volga-melléken és Szibériában keletkeztek. Legnagyobb részük mindjárt kezdetben alsóvárossal együtt épült fel, amelyeket kézmüiparosok és kereskedők laktak. Ezenkivül kikötővárosok is keletkeztek a tengerpartokon, mint pl. Ivangorod /1492/, a Finn Öböl partján, Arhangelszk /XVI.század/ a Fehér-tenger partján. Megváltozott a városok jellege is. Az előző városi erőditmények /a szó szoros értelmében vett város "gorod"/ a belső vár szerepét kezdték játszani. Az élet véglegesen a "város falain kivülre", az alsóvárosokba tevődött át, amelyek erősen fejlődtek a szlobodákkal együtt. Megjelentek az olyan városok, amelyek csupán alsóvárosból /poszad/ állnak, erőditmények nélkül /Usztyuzena Zselezopolszkaja/. Uj tipusu városok voltak azok a települések, amelyeket "rjadki"-nak nevezték, s amelyek főleg novgorodi területen fordültak elő. Ezek lakossága kereskedelemmel és kézmüiparral foglalkozott. Ezekben a "rjadki"-kban rendszerint üzleteket találunk és itt "nem szántóvető" emberek éltek. Az orosz városok többségében a lakosság zömét a kézmüiparosok és kereskedők alkották, de jogi helyzetüket tekintve a városi lakosság élesen megkülönböztethető két csoportra oszlott, a "poszadszkie ljugyi"-ra és a "bjelomosztci"-re. Az első csoport olyan közösséget alkotott, amelynek élén választott elöljárók állottak és "uralkodói adót"

fizettek, azaz a vári kincstárba fizették az adót. A "bjelomesztci" csoport /papok, nemesek, bojárok és katonák/ u.n. "fehér földekkel" rendelkeztek, amelyek ki voltak véve a városi közösség hatásköréből és nem tartoztak városi kötelezettségekkel.

A XVI.században a kézmüipar és kereskedelem a városokban tovább fejlódött. Egyes városok ipari tekintetben bizonyos mértékig specializálódtak; igy pl. Usztyuzsna Zselezopolszkajaban a lakosság nagy része vas előállitásával és vastárgyak készitésével foglalkozott. Sok város sókitermeléssel kapcsolatban keletkezett /Szoligalics, Szolikamszk stb./. A nagy városokban a legkülönfélébb kézmüiparokat találjuk. Az ipari termelés még szoros kapcsolatban állt a kereskedelemmel. A nagy városokban a nagy kereskedő-sorok többszáz bódéból, szabad ég alatt lévő asztalból, padokból állottak. Egyes boltok kőből épültek. A moszkvai kereskedő sorokban uralkodó rend és rendezettség meglepte az idegeneket. A külföldi kereskedelem számára az u.n. "vendég-udvarok" szolgáltak, amelyekből 2-3 is volt egy-egy városban. A kereskedelem elősegitette a gazdag kereskedői réteg kiemelkedését. Az alsóvárosi közösség keretein belül mély osztálykülönbségek lappangtak. A kormány a városi lakosságot jövedelme alapján "jobbakra", "közepesekre", valamint "fiatalokra" vagy "kicsinyekre" osztóttá. A "jobbaknak" a "kicsinyekkel" folytatott harca tipikus jelenség a XVII.század fordulóján az orosz városokban /pl. az 1547. évi moszvai felkelés, ugyanitt felkelés a XVI. század végén, valamint Pszkovban a XVII.század elején/.

A városok XVI.században kialakult fontossági sorrendje nagyobb változások nélkül megmaradt a következő évszázadokban is. A központi helyet Moszkva, a főváros és az ország legnagyobb városa foglalta el, amely ugyanakkor a világ egyik legnagyobb városa volt. A város közepén terült el a Kreml, amelynek fafalait Dimitrij Donszkoj cserélte ki kőfalakra a XIV. században. A XV. század végén a moszkvai Kreml teljes átépitése idején épitették a hatalmas pártás falakat és félelmetes bástyákat, valamint a monumentális székesegyházakat - az "Elszenderedés" /Uszpenszkij/, "Angyali üdvözlet" /Blagovescsenszkij/ és "Arkangyal" /Arhangelszkij/ székesegyházakat - aranyozott tetőjükkel s ezek mutatják Moszkvának, az egységes és független állam fővárosának jelentőségét. A Kremllel szemben,

Zamoszkvarezsjeben, a Moszkva folyó tulsó partján a XV. század végén egy nagy kertet létesitettek. A XVI.század közepén épitették a Kreml épitészeti együttesébe beillesztett nagyszerü Boldog Vaszilij Blazsemij templomot. 1600-ban fejezték be a "Nagy Iván" nevü harangtornyot. A XV-XVI.században alakult ki a Moszkva városát jellemző alaprajz, amelyet a Kitáj-gorod, Belij-gorod, valamint a Zemljanij-val vagy "Szkorodom" koncentrikus körben futó falai, valamint a Kremltől és a Kitáj-gorodtól sugárszerüen minden irányban szétfutó utcák jellemeznek. A Kremlben, a XV.században épitették az első folyóvizet szolgáltató vizvezetéket, s a XVII.században épitik a 16erővel müködő vizvezetéket viztoronnyal, tartalék tartályokkal és vizszürő berendezésekkel. Moszkvában a XIV.században az utcákat faburkolattal, a XVII.század végén pedig kockakőburkolattal látják el.

Moszkva védelmi rendszerében fontos szerepet játszottak a kolostorok, a főváros megerősitett előőrsei, amelyek a XVI-XVII.században keletkeztek /Novoszpaszkij, Novogyeviesij, Donszkoj, Andronyikov, Danyilov stb./. Az orosz állam védelmét szolgálták ugyancsak a Moszkva környéki városok, Zarajszk, Kolomma, Szerpuhov s a távolabb fekvő Szmolenszk, Tula, Nyizsnyij-Novgorod erődei, valamint a Troice-Szergiev kolostoeröd. Az eröditmények épitését az erődépités kiváló mesterei, az orosz "várépitők" végezték, köztük a kiváló Fjodor Kony.

Megnőtt és megerősödött Pszkov is, amely egyike a leggazdagabb épitészeti formákkal rendelkező orosz városoknak. A XVI.század második felében fejlődtek ki az északi városok /Holmogori, Volikij-Usztyug, Vologda, Jaroszlavlj/ annak következtében, hogy rajtuk keresztül vezetett a közvetlen viziut Angliába és Hollandiába. Arhangelszk felépitése után/XVI.század vége/ Holmogori kereskedelmi forgalma ide tevődött át. A Volgavidék nagy városain/Nyiznyij-Novgorod, Kazany és Asztrahany/ keresztül folyt a Kaukázusontullal, Perzsiával és Közép-Ázsiával való kereskedelem. Mindhárom városnak kőből épült erődje volt, amelyeket nagy alsóváros vett körül iparos lakossággal. A nyugati határvidéken a legnagyobb város és erőd Szmolenszk volt, amelyet a XVI.század végén magas kőfallal vettek körül. A déli városok viszonylagosan kicsinyek voltak. A legnagyobb közülük: Rjazany és Tula. Az orosz állam városainak számát a XVI.században kb. 220-ra tehetjük, nem számitva a szibériai,

az ukrajnai és belorussziai városokat.

A keleti feudális város. A középkori keleti államokban a városok a kézmüipar, a kereskedelem, a közigazgatás és a kultura központjai voltak. Sok város ugyanakkor erőditmény is volt s védte a városi lakosságot háboru idején. Mig a rabszolgatartó rendszer válsága Nyugat-Európában a rabszolgatartó városok felszámolásához vezetett, addig a keleti hellenisztikus városok tovább éltek a feudalizmus korában. Ezeken kivül azonban a feudális korszakban uj városok keletkeztek katonai táborokból /pl. az arab uralom alatt Kufa és Baszra Irakban, Fosztat-Kair Egyiptomban, Kairuan Tuniszban/, a feudális urak várai körül /Perzsiában és Indiában/, a zarándoklat tárgyát képező templomok és kolostorok mellett /Medina Arábiában, Kerbela és Nedzsef Irakban, Szommat Indiában/, valamint a karavánutakkeresztőpontjain. A XII-XV.században a fejlett feudalizmus korában a kézmüipari termelés tovább fejlődött Szőnyegszövés, len és selyemszövetek készitése, fegyvergyártás, bőrárukészités, stb./. A kézmüiparosok szervezetének különleges formái a céhek /Közel-Keleten "esznaf", Kinában "han"/ voltak, s céljuk a mesterek privilégiumainak megvédése és a gyártási titkok megőrzése volt. A kézmüipari termelés nemcsak a birtokos osztályok szükségleteinek kielégitését, hanem exportcélokat is szolgált. Az átmenő kereskedelem jelentős mértékben járult hozzá sok keleti város /Kanton, Baszra, Alexandria, Istambul/ felvirágzásához. A keleti feudális városok kiváltságos és gazdag lakossága /feudális urak, nagykereskedők, uzsorások, valamint a különféle vallások papjai/ nemcsak a kézmüiparosokat, a kiskereskedőket és a városi szegénységet zsákmányolták ki, hanem a falusi földmüvelő lakosságot is. Ezért azután az antifeudális parasztfelkelések különös erővel a nagy városok ellen irányultak. A parasztok felkelései gyakran egybeestek a városi plebejus tömegek felkelésével. A városokban jól felfegyverzett és kiképzett rendőrséget találunk, amelynek célja a felkelő parasztok és polgárok elleni harc volt.

Sok keleti város szempontjából igen nagy jelentősége volt a nomád állattenyésztő törzsekkel való gazdasági kapcsolatoknak. Ezek látták el a várost a kézmüiparhoz szükséges nyersanyagokkal /gyapju, bőr, prém/. Ugyanakkor a nomádok gyakran kirabolták a kereskedő karavánokat, megtámadták és felégették a

városokat és kiterjesztették uralmukat a letelpült lakosság fölé. Különösen sulyos következményei voltak a keleti városok számára a mongol betöréseknek a XVI.században.

A középkori keleti városok külső képére jellemzőek a fedett piacok, üzlet- és kézmüves-sorokkal, a többemeletes üzletházak /"funduk"/, a megerősitett karavánszerályok és a medreszek /mohamedán iskolák/, valamint a buddista templomok, a magas mínaretes templomok, a gazdagok kertes házai és a kutak /az indiai Aga városában 15 bazár és 8o karavánszerály volt/. A városszéli szük utcákban állottak a szegények agyag vagy kőházai, lapos tetővel és falkeritésekkel amelyek azokat az utca felől elzárták, minthogy a lakóház homlokzata a belső udvar felől nyilott.

Az összes keleti középkori városok közül a legnépesebbek, legélénkebbek, leggazdagabbak és legszebbek a kinai városok voltak, Csanan /Sziany/, Lojan, Peking, Nanking, Kaifin, Handzsou virágzásuk idején 2-3 millió lakost számláltak; több, mint 1oo.oo lakosu város Kinában a XIII-XIV.században legalább 5o volt. A közelkeleti és középkeleti városok sohasem értek el ilyen méreteket, Igy pl. Bagdad lakossága nem haladta meg a 3oo.ooo-t. Kairó lakossága a XI-XII.században alig érte el a 2oo.ooo embert. A feudális kinai városokat a sürün beépitett lakónegyedek szabályos tervezése s a palota- és templom-komplexumok kiemelése jellemezte. A nagy városokban a főuton a külső kapuktól kiindulva átszelte az egész várost. Pekingnek a XIII.században szabályos négyszög formája volt, amelynek oldalai világtájak irányát követték. A várost a XV. században sürün beépitették, majd két részre osztották, s mindkettőt kőfallal vették körül. Az északi rész központjában /u.n. tatár-város/ voltak a paloták és templomok; a déli részt /u.n. kinai-város/ átszelte a főutca s ehhez csatlakoztak a sürün beépitett lakónegyedek.

A késői középkorban a keleti városok kezdtek lehanyatlani. Ennek oka az európai és amerikai tőke által való gyarmati kizsákmányolás, amely megsemmisitette a keleti városok céhiparát.

Közép-Ázsia és Kaukázusontul feudális városai. Közép-Ázsia és Kaukázusontul városainak azonos társadalmi-gazdasági alapja volt az európai városokkal, s csak az különböztette meg őket az európai városoktól, hogy gazdasági tekintetben jobban függtek a feudális

uralkodóktól. A feudális rendszer meghatározta a középázsiai városok elhelyezkedését. A IV. századtól ezek a fő öntözőberendezések mellett helyezkedtek el, ami lehetővé tette a feudális uralkodók számára, hogy állandó függésben tartsák a környező falusi lakosságot, mivel kedvük szerint elvághatták tőlük a vízszolgáltatást.

A Hétfolyóközén a VIII.-X. században tovább fejlődnek az olyan városok, mint Balaszagun és Tarsz. Ugyancsak tovább fejlődnek a Szir-Darja melletti Ottrar oázisban fekvő városok /Szignak, Szauran, stb./, a Karatan mentén /Szuzak, Kumkent, stb./. A kézműipar, a kereskedelem és általában a városi kultura fejlődik.

Közép-Ázsiában a VIII.-XII. században a legnagyobb gazdasági és kulturális központok: Buhara, Szamarkand, Urgencs, stb. voltak. A városoknak ark-ra /az uralkodó vára/, sahrisztanra /a feudális nemesség negyede/ és rabadra /az iparosok és kereskedők lakónegyede/ való tagozódása, s a rábadnak falakkal való iparosnegyedekre való osztása mutatják a középázsiai feudális városok lakosságának éles társadalmi tagozódását. A városok területi növekedését megakadályozták az erődítésül szolgáló falak s ez /mint az a nyugateurópai feudális városokban is történt/ a lakónegyedek épületeinek összeszorulását eredményezte, Szamarkand, Buhara és más városok architekturális központjai a mecsetekhez hasonló kupolákkal ellátott házak előtti terek, valamint a díszes bejáratokkal ellátott iskolák előtti térségek voltak. Ezek a terek voltak egyuttal a piacok. A XIV. század végén Szamarkandban széles és egyenes sugárutakat építettek, ami Keleten egészen uj dolog volt. A városok körül kertek terültek el /a szamarkandi Regisztan tér nagyszerü épületei a XV.-XVII. századból származnak.

A XI.-XII. században a középázsiai városok kulturális és ipari élete lehanyatlott a feudális széttagoltság fokozódása és a nomádok támadásai következtében. A tatárjárás idején Közép-Ázsia egyes városait elpusztitották. A XV. . században az Indiába vezető tengeri ut felfedezésével Közép-Ázsia városai elvesztették jelentőségüket, mint a világkereskedelem szárazföldi utjának központjai. A XVI. század második felében születnek meg a kereskedelmi kapcsolatok az orosz állam és a buharai kánság között: ebbe a kereskedelembe bekapcsolódott Szamarkand, Hodzsent, stb. is. A XVII. században a középázsiai feudális városokban igen fejlett volt a textilipar, a fegy-

vergyártás, a fazekas és majolika-ipar, a fa- és rézmetszés, stb. Szamarkand hires volt kitünő minőségü papirjáról. A XVIII. század elején ujra megnyilt a Maverannahr és az India közötti kereskedelmi ut, Buharában külön indus negyedek keletkeztek. A középázsiai városokon keresztül megerősödtek a kereskedelmi kapcsolatok Oroszország, Közép-Ázsia és Kina között. Az orosz kereskedők közvetitettek Közép-Ázsia és Nyugat-Európa között.

A Kaukázusontul az V.-VII. században csakugy, mint Közép-Ázsiában, a városokban a rabszolga rendszert leváltották az uj feudális viszonyok. A Kaukázusontul tipikus feudális városai /Ani, Tbiliszi, Benaha, Berbent, Handzsa, Barda, stb./ nagy kereskedelmi és ipari központok voltak. Rendszerint az uralkodó vára körül terültek el, jól voltak megerősitve. A legkülönbözőbb célokat szolgáló épületeket találjuk meg bennük, amelyek magasrendü épitészeti tudásra vallanak. Kaukázusontul és Közép-Ázsia koraközépkori ipari és kereskedelmi központjai összeköttetésben állottak a bolgárok és kazárok városaival. A VII.-X. századi bolgár és kazár városok voltak a támaszpontjai a Kelettel és a Kaukázus vidékével folytatott orosz kereskedelemnek. Ani /V. században épült erősség/ a középkori Örményország legnagyobb városa volt, kb. 10.000 házzal s 100.000 lakossal. Két részre oszlott. A felső városban monumentális épületeket találunk. Az iparos és kereskedő negyedeket pedig a sikság oldaláról magas bástyákkal ellátott, két sorban futó kőfal védte. Ani virágzását a X.-XI. században a gabonakereskedelem, valamint a selyem- és gyapjuszövetek előállitása okozta.

Gruziában a legjelentősebb középkori város Tbiliszi volt /a VI. századtól kezdve főváros/. Fontos stratégiai hely, nagylakosságu kereskedő és iparos központ, amely elsősorban ékszeriparáról és üveggyártásáról volt hires, Tbiliszi közepe az erős vár volt. A lakóházak a domb oldalán épültek. A VIII. században Kutatiszi /ma Kutaiszi/ kezdett nagy szerepet játszani kereskedelmi és kulturális téren. Ez a város a szomszéd országokba vezető utak központjában feküdt. Gruzia változatos kultikus épületei, városi épületei és erőditményei az épitészet fejlettségéről s az épitészek nagy mesterségbeli tudásáról tanuskodnak.

Azerbajdzsan városai a X.-XV. században, éppen ugy, mint a kaukázusi városok, a feudális uraktól függtek. Az iparos céhek és a kereskedő társaságok védték a polgárokat a feudális urak ellen és biztositották az iparosok és kereskedők gazdasági érdekeit. Baku a XII.-XV. században a Kaspi-tenger fő kikötője, fejlett takács-iparral. Környékén primitiv eszközökkel sót és kőolajat termeltek. Az Abseron öböl parján amphiteatrumszerüen elterülő város tele volt kultikus épületekkel /mecsetek, minaretek/, palotákkal, s kifelé néző vakfalak által övezett lapos tetéjü lakóházakkal. A XV. században a három sor hatalmas fal által körülvett Baku bevehetetlen erősségnek számitott. Azerbajdzsan északi részének több városa közül a XII.-XV. században a legnagyobb jelentősége Semahának volt, amelyben megtaláljuk a selyemkészitést, a gyapotipart, a szőnyegszövést és más iparokat. Nahicsevan faáruiról és müvészi edényeiről volt nevezetes. A selyemszövő ipar legfontosabb központja Handzsa volt.

A XVI. század második felétől kezdve a Kaukázusontulnak Oroszországgal való kereskedelmi kapcsolatai nagy méreteket öltöttek, s egyre mélyültek a Volga-Kaspi-tengeri ut megszerzése következtében. Ezek a kapcsolatok Kaukázusontult Oroszországon keresztül összeköttetésbe hozták a nyugateurópai városokkal, ami mégjobban elősegitette a Kaukázusontul városainak ipari és kereskedelmi fejlődését. A XVII. század utolsó negyedétől kezdve az európai-ázsiai kereskedelem főutjainak áthelyeződése, valamint Kelet termelőerőinek az európaiaktól való elmaradása, továbbá a perzsák és a törökök feudális háborui és támadásai következtében a Kaukázusontul lehanyatlik.

Kaukázusontulnak /XIX. század kezdete/ és Közép-Ázsiának /XIX. század második fele / Oroszországhoz való kapcsolása progressziv hatással volt népeik életére és fejlődésére. Megmutatkozott ez a városok épitészetében is. A középázsiai városok régi, rendetlen, agyagházakkal sürün beépitett lakónegyedei mellett uj, egyenes, széles utcákkal, ujtipusu házakkal és középületekkel beépitett negyedek keletkeztek, s megjelentek a modern városrendészet elemei. Taskentnek ezek az uj negyedei éles ellentétben állottak a régi várossal. Ilyen negyedek keletkeztek a XIX. században /először közigazgatási-strategiai támaszpontként /Verhnijben /ma Alma-Ata/, Ashabadban, Fispekben /ma Frunze/, Karakolban /ma Przsevalszk/ stb. Közép-Ázsi-

ában az uj városok, különösen azok, melyek ott keletkeztek, ahol előzőleg nem voltak városi központok, nagy befolyást gyakoroltak a gazdasági élet és a kultura fejlődésére. Az orosz épitészet és városrendezés hatása megmutatkozott a Kaukázusontul legnagyobb városainak, elsősorban Tbiliszinek és Bakunak külső képén is, amelyek teljesen megváltoztak és gyorsan megnőttek a XIX. század második fele folyamán. A középázsiai és kaukázusontuli átalakulási folyamat azonban csupán a legnagyobb közigazgatási-stratégiai pontokat és kereskedelmi központokat érintette. A közepes és kisvárosok nagy része változatlan maradt egészen a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig.

IV. Város a kapitalizmus korában.

A társadalmi munkamegoszlás továbbfejlődése a középkori kézmüipari fejlődésben, továbbá a kereskedelem és elsősorban a XV.-XVI. századi felfedezések következtében megnövekedett külkereskedelem a kézmüipart alávetette a kereskedelmi tőkének s ez az otthoni iparhoz, majd a centralizált manufakturához vezetett: az eredeti tőkefelhalmozás folyamata megteremti az előfeltételeket a kapitalista termelőmód létrejöttéhez. Megnőnek a városok, megnő a városi lakosság sulya: ugyancsak megnövekedik a nagyvárosok száma is. Igy a XVIII. század közepén Nyugat-Európában már kb. 15 százezernél nagyobb lakosu város volt, s köztük Londonnak és Párisnak 500.000 lakója volt. A városi lakosság növekedése azonban sem a háziipar, sem pedig a XVII.-XVIII. századi manufaktura korában nem volt nagy. Az a körülmény, hogy a manufakturákban a kézimunka volt tulsulyban és kizárólag csak szél- és viz által hajtott motorokat használtak, amelyeknek kicsiny volt a teljesitménye, ez a körülmény korlátozta, hogy egy helyen koncentrálják a manufakturákban foglalkoztatott munkásokat. Ezenkivül a kapitalista manufaktura a fejlődés első fázisaiban összeütközött a városi céhrendszerekkel és igy "az uj manufakturákat a tengeri kiviteli-kikötőkben vagy a sikság olyan pontjain létesitették, amelyek kivülestek a régi városok és céhalkotmányuk ellenőrzési körén." /Marx, A tőke. I.k. 311.l. Szikra 1949./

A feudális városok vagy nem birták ki a születőben lévő

kapitalista városok versenyét és lehanyatlottak /Brugge, Augsburg, Regensburg/, vagy pedig megbontván a céhszervezetet, a kapitalista fejlődés utjára léptek, /Marseilles, Prága, Laipzig, London, Frankfurt, stb./.

A városok intenziv növekedése a gyári termelés megszülésével, a gépek létrejöttével kezdődött, a XVIII. század végén. A gőzgépnek az iparban való felhasználása lehetővé tette, hogy a termelést a városokba koncentrálják, s ne a falvakba szorják szét mint ez a vizierő alkalmazása idején történt. Az ipari kapitalizmus kifejlődésének társadalmi előfeltétele a parasztság földtől való megfosztása és proletarizálódása volt. Ez a folyamat Angliában különösen a XVI.-XVII. század folyamán, a többi európai országban pedig valamivel később. A gyártermelésnek a városok kialakulásában és növekedésében játszott szerepét klasszikusan fogalmazta meg Engels: "A lakosság ugy centralizálódik, mint a tőke... A nagy iparvállalatok sok munkásnak egy épületben való közös munkáját követelik meg: a munkások kénytelenek együtt élni és már egy jelentéktelen gyár esetében is egész telepet alkotnak... a telep kisvárossá, a kisváros pedig nagyvárossá alakul. Minél nagyobb a város, annál nagyobb előnyt nyujt az abban való letelepedés... Ez az oka a nagy gyárvárosok száma meglepő növekedésének" /Marx, Engels, Müvei. III.k. 318-19. l. oroszul./.

A kapitalizmus fejlődésével a városok és a városi lakosság növekedésének üteme különösen a XIX. századtól kezdve erősen növekedik. A városok felveszik a falvak embertöbbletét /urbanizáció/ és a városi lakosság a főbb kapitalista országokban az egész lakosság 50-60%-át teszi ki.

A városi lakosság százaléka az összlakosság százalékában.

Ország	1801	1851	1881	1901	1921
Anglia és Wales	32.0	50.1	67.9	78.0	79.3
Franciaország	20.5	25.5	34.8	40.1	46.7
Németország	-	-	41.4	54.3	62.4
U.S.A.	4.0	12.5	28.6	40.0	51.4

Városép. 14748-53-T.Gy.

Az urbanizáció folyamata a kapitalizmus korában a következőkben mutatkozik meg: 1./ a városi lakosság megnövekszik, s ez éppen ugy, mint az ipar fejlődése, ösztönösen történik; 2./ a termelőerők ösztönösen és egyenlőtlenül helyezkednek el, ami arra vezet, hogy a városok egyes országokban, valamint ugyanannak az országnak egyes vidékein aránytalanul fejlődnek és helyezkednek el: 3./ a nagy városok növekednek leginkább. V.I. Lenin a kapitalista városok növekedésének ezt az utóbbi sajátságát kiemelve igy irt: "Azoknak a városoknak lakossága, melyek nagy ipari és kereskedelmi központok, sokkal gyorsabban növekszik, mint általában a városok lakossága. /Lenin, A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, Szikra 1949. 552. old./ Ennek következtében a kapitalista országokban a városi lakosságnak egyre nagyobb százalékát találjuk a nagy ipari városokban.

A nagy nyugati városok lakosságának növekedése a XIX. században és a XX. század elején /ezer főben/.

Városok	1800	1850	1900	1920
London	865	2.363	4.536	4.483
Páris	547	1.053	2.714	2.806
Berlin	172	419	1.889	4.024
New-York	79	696	3.437	5.620
Chikago	-	30	1.699	2.702
Glasgow	77	389	762	1.038
Hamburg	130	132	706	986
Buenos Ayres	40	76	821	1.577

A nagy városoknál megkülönbözeteik a várost, mint jogi egységet és a "nagyvárost" /az elővárosokkal/. Az ilyen nagyvárosok gazdasági hatása messze tulmegy az adminisztrativ egység keretein.

A XIX. század negyvenes éveiben Engels a legnagyobb angol városokról igy irt: "Minden nagy városban van egy vagy több "szegény városnegyed", amelyben a munkásosztály nyomorog... ezek a város legrosszabb részének legrosszabb házai...." /Marx-Engels. Müvei. III.k. 323.l. oroszul/. A városok növekedésével a munkásnegyedekben a lakásszükséglet növekszik. Engels

1886-ban megállapitotta, hogy: ".... egész kerületek, amelyeket 1844-ben szinte idillikusnak festhettünk le, jelenleg a városok növekedésével... lehanyatlottak, elhanyagolt állapotba és nyomorba kerültek" /u.o. XVI.k. 1.r. 252./. Sztálin rámutat arra, hogy "a burzsoá országokban a nagyvárosoknak elmaradhatatlan ismertetőjelei a nyomortanyák" /Müvei. 13.k. 355. l. Szikra 1951./. A halálozási arányszám ezeken a nyomortanyákon másfél-kétszer nagyobb, mint a polgári lakónegyedekben.

A kapitalista városok fejlődését fékezi a földmagántulajdon és az épitési járadék. A kapitalista város lakossága gyorsabban nő, mint területe és ez okozza a sürü beépitést, a felhőkarcolókat, stb. A lakosság elhelyezkedése visszatükrözi a város osztálytartalmát /a lakosságnak vagyoni állapota szerint kerületekbe való elhelyezkedése/. A földjáradék, amely a kapitalista városban lakbér formájában jelenik meg, több mint 40%-ra rug és nehéz sulyként nehezedik a dolgozókra. A föld árának állandó növekedése a város területén az elővárosok a a városhoz kapcsolt települések intenziv növekedéséhez vezet. Példaképen felhozhatjuk London lakosságára vonatkozó adatokat.

"Nagy London" lakosságának növekedése.

Év.	Nagy London 1000 főben	Ebből /%-ban/	
		a városban	a városon kivül
1801	1020.1	84.8	15.2
1851	2680.9	88.1	11.9
1911	7253.0	62.4	37.6
1931	8202.8	53.6	46.4

A munkások és alkalmazottak lakóhelye sok kilométerre esik munkahelyüktől. Ennek következtében nagy különbség mutatkozik a város lakosságának számában nappal és éjjel, bonyolult közlekedési problémák merülnek fel mind a város belterületén, mind pedig külterületen. A kapitalista városok lakosságának hatalmas növekedése, különösen a XIX. század második felétől kezdve, szükségessé tette átépitésüket,

az utcáknak és tereknek az egyre növekedő gépesitett közlekedéshez való alkalmazását. Ezt azonban akadályozza a földmagántulajdon: a kapitalista város átépitését abban a mértékben, ahogy történik, hatalmas kiadások kisérik, amelyeket a föld és az épületek tulajdonosaiktól való megváltására forditanak.

A kapitalista városok "rendezési" kisérletei közül a legjelentősebb volt Páris központi negyedeinek átépitése Haussmann prefektus tervek szerint /a XIX. század ötven-hatvanas évei/, amelyeknek kimondottan osztályjellegük volt. Engels "A lakáskérdéshez" c. munkájában irta, hogy amikor a szüken összeépitett munkásnegyedeket hosszu, egyenes és széles utcákkal átvágják és mindkét oldalról nagy luxus épületekkel közrefogják" amellett, hogy meg akarta neheziteni a barrikád harcokat, a várost luxusvárossá akarja alakitani: "...a legbotrányosabb utcák és kis sikátorok eltünnek - irta Engels -, miközben a burzsoázia önmagát ünnepli ezért a sikerért, máshol azonban nyomban ujra keletkeznek, gyakran a legközelebbi szomszédságban" /Marx-Engels, Válogatott müvei. I.k. 589-590.l. Szikra 1949./.

Az a törekvés, hogy a városi terület minden négyzetcentiméterét jövedelmező épitkezésre használják fel, erősen csökkenti a szabad területek, a kertek, a városi parkok, a középületek számát és területét. Az egy-kétemeletes és földszintes házakat kiszoritják a sokemeletes és sok lakásos "bérházak" szük, sötét udvarokkal: uj épületek, pályaudvarok, vásárcsarnokok, áruházak, bankok és üzelthházak jelennek meg, amelyek az alkalmazottak és látogatók százaira és ezreire számitanak. A burzsoá kultura ideológiai pusztulása és degradációja a XX. század fordulóján Nyugat-Európában és Amerikában megmutatkozott a kapitalista városok léleknélküli eklektikus és modernizáló épitészeti formáiban is. A kapitalista város nem hozott létre jelentős, monumentális együtteseket: ezeket bankok és irodaépületek helyettesitették, amelyeket a kereskedelmi és pénzügyi központokban /City/ épitettek fel. A gyarmatokon és a függő országokban elnyomják a helyi épitészet nemzeti vonásait.

Az épitési technika vivmányait /elsősorban a vasvázakat/ az Egyesült Államok nagyvárosaiban /Newyork, Chicago, stb./ felhőkarcolók épitésére használják fel. A felhőkarcolók, amelyeket a konkurrencia és a nagy földjáradék hozott létre,

s amelyek a központi kis területeken jöttek létre, hatalmas kőhalmazokat alkotnak, s megfosztják az utcákat a normális szellőzés lehetőségeitől és a napfénytől.

A városok lakosságának éles megkülönböztető jegyeik vannak: többségben vannak a munkaképes egyének, több a férfi mint a nő: a kapitalista városok lakosságának tömegét a proletárrétegek, az ipari munkások teszik ki és utánuk következik a kispolgárság. A kizsákmányoló osztályok, a pénzmágnások, nagyiparosok, nagykereskedők, bankárok, tőkepénzesek, háztulajdonosok és földbirtokosok, akik a kapitalista városnak igazi gazdái, csak elenyésző kis részét teszik ki a lakosságnak. A kapitalista városokban a halálozási arányszám nagy ingadozásokat mutat városnegyedenként /erősen növekszik a munkásnegyedekben/, s az idő mulásával a természetes szaporodás egyre csökken: a lakosság növekedése elsősorban a falvakból felköltözőkből kerül ki.

Városi közigazgatás. A városi "önkormányzat" az u.n. municipalitások szervei nem teljesitenek államhatalmi funkciókat, mert ez a prefektus, vagy kormányzó kezében van.

"A =reakciós= központi hatalomnak és a viszonylagosan =demokratikus= helyi intézményeknek, tanácsoknak, municipális szerveknek, stb. egymásmelletti létezését egyedül és kizárólag az magyarázza, hogy ezek a helyi intézmények a burzsoá állam szempontjából ártatlan =mosdó onozással=, vizvezetékekkel, villamosvasutakkal, stb. foglalkoznak és olyan intézkedéseket hoznak, amelyek nem tudják aláásni annak alapjait, amit =a fennálló társadalmi rendnek= neveznek" /Lenin, Müvei. IV.kiad.10. k. 166. l. oroszul/. A kapitalista államok mai városi szervei a burzsoá állam hivatali apparátusának a néptömegektől elszakadt alkotó részei. Tipikusak ezzel kapcsolatban az amerikai városi önkormányzatok. Az Egyesült Államokban háromfajta városigazgatási formát találunk: 1./ egykamarás képviseleti gyülést /9-17 taggal/ és a polgármestert /egyes városokban kétkamarás tanács van/: 2./ a kommissios rendszert /az Egyesült Államokban több mint 300 városban fordul elő/, amelynél egy öt tagból álló végrehajtó hatalommal felruházott kollégiumot választanak: a municipális oligarchia az öt ember személyében rendszerint a választásokon győztes uralkodó burzsoá párt főkolomposaiból kerül ki: 3./ a "manager" által történő igazgatás, amikor is ezt a "specialisták"

közül választják ki, a városi gazdálkodás irányitására: a municipalitás e rendszer mellett létezik ugyan, de csak formális ellenörző és megfigyelő szerv a "manager" mellett, akinek széleskörü jogai vannak. A felsorolt kapitalista rendszerek közül egyik sem biztositja a legcsekélyebb mértékben sem a munkások képviseletét vagy ellenőrzését, a városi önkormányzati szervekben, amelyek mindenegyes esetben teljesen a nagytőke bérében állnak. A korrupció és a megvesztegetés, a városi magisztrátusnak a gangsterekkel való kapcsolatai mindennapos jelenségek a kapitalista városok életében."

A reformisták többször megkisérelték ugy ábrázolni a városi igazgatást, mint egy külön igazgatási tipust, amely elvileg különbözik a burzsoá államhatalmi szervektől és közel áll a széles néptömegek érdekeihez. Ez az u.n. "municipális szocializmus", amely különösen a XIX. század 80-90-es éveiben volt elterjedve, a "burzsoá szocializmus" egyik válfaja, amelyet már a "Kommunista Kiáltvány" leleplezett. Lenin rámutatott arra, hogy a nyugati burzsoá értelmiség a municipális szocializmust hirdetve "szociális világról, az osztályok kibéküléséről álmodik és a társadalom figyelmét az egész gazdasági rendszer és az egész állami b e r e n d e z é s alapvető kérdéseiről a helyi ö n k o r m á n y z a t helyi kérdéseire akarja irányitani." /Müvei, IV. kiad., 13.k. 328.l. oroszul./

A kapitalista városokban a városi igazgatásnak osztályjellege van. Szinte kizárólag csak a burzsoázia által lakott negyedek vannak rendezve, a külvárosok, a sötétségben burkolt "nyomortanyák" szinte belefulladnak a sárba, stb. Ezzel szemben az adók jórésze különféle módon a dolgozók széles tömegeire nehezedik /közszolgáltatási dijak, épitési és lakásadó, amelyeket a háztulajdonosok a lakosságra háritanak./ A községi vállalatok függetlenül attól, hogy közvetlenül a városi igazgatás kezelésében vannak vagypedig bérbeadták azokat, a dolgozók további kizsákmányolását szolgálják, éppenugy, mint a lakbérrendszer. Ha a városi igazgatás tesz is bizonyos intézkedéseket a városrendezés érdekében /vizellátás, csatornázás, stb./, ezt kényszerből teszi. "A tőkés uralom nem engedheti meg magának büntetlenül azt a kedvtelést, hogy ragályos betegségeket termeljen ki a munkásság között: a követ-

kezmények visszahullanak rá..." /Engels, A lakáskérdéshez. Marx-Engels, Válogatott Müvek. I.k. 561.l. Budapest, 1949./. A városi bevételek nagyrésze a rendőrség, a biróságok, a börtönök, stb., tehát a burzsoá államgépezet elemeinek fenntartására megy.

A kapitalista gazdasági rendszer ellentmondásai meghatározzák a kapitalista telepités ellentmondásait is: ez utóbbiak a város és a falu közötti ellentétek kiéleződésében nyernek kifejezést. Marx rámutat arra, hogy a város és a falu közötti ellentét vörös fonalként huzódik keresztül az osztálytársadalom történetén és, hogy a társadalom egész gazdaságtörténete összefoglalható ezen ellentét mozgásában. A kapitalizmus rendszerében a város és a falu közötti ellentét egyre jobban mélyül és élesedik. Erősen szélesedik és mélyül az a szakadék is, amely a város kulturáját elválasztja a faluétól. A kapitalista társadalomban a technika, a tudomány, a müvészet csupán a városban található, mig a falu elmaradásra van itélve: a burzsoazia és a városokba telepedő nagybirtokosok kizsákmányolják mind a proletáriátust, mind a falu dolgozóit.

A kapitalista város nagy szerepet játszott annak idején a burzsoáziának a korát tulélt feudalizmus és jobbágyrendszer elleni harcában. A francia burzsoa-forradalom a XVIII. század végén Párisra, Marseillesre, Lyonra és más nagy francia városokra támaszkodott, amelyeknek dolgozói és kizsákmányolt tömegei fontos szerepet játszottak a forradalomban. A XIX. század közepén lezajló burzsoa forradalmak, amelyek egy sor országban megerősitették a burzsoázia uralmát, ugyancsak a nagy ipari központokban törtek ki és ott is folytak le. Ezek a kapitalizmus termékei voltak és létrehozták a kapitalista rendszer sirásóját, a proletáriátust.

A munkásosztály növekedésével a városok a proletáriátus forradalmi fellépéseinek központjává válnak. Az első nagy munkásfelkelések Lyonban játszódtak le. Erős munkásmozgalmakat láttunk Európában az 1848-49. évi forradalom idején is, elsősorban Bécsben, Berlinben, Párisban, stb. 1871-ban a párisi munkásosztály az emberiség történetében először hősies kisérletet tett a proletáriátus diktaturájának megvalósitására.

Város az imperializmus korában. Az imperializmus korában, a kapitalista ellentétek általános növekedése idején a városok a kapitalizmus osztályerőinek polarizációs szinhelyévé válnak: a város és a falu közötti ellentét eléri végső határát. A kapitalizmus fejlődésének első szakaszaiban, amikor az a feudális termelőmód helyére lépett, amelyet a feudális helyi kapcsolatok jellemeztek, a városok többségének gazdasági kapcsolatai rendszerint közvetlen környezetükre korlátozódtak /ha nem vesszük tekintetbe azokat a nagy, elsősorban átmenő kereskedelmet lebonyolító városokat, mint Velence, Genua, Antwerpen, stb./. Később a kapitalista viszonyok fejlődésével ezek a kapcsolatok kiterjednek, bonyolulttá válnak, s rendkivül változatosak, különbözőek és intenzivek lesznek az imperializmus korában. A kapitalizmus egyenetlen fejlődése következtében éles különbségek mutatkoznak a városok különböző funkcióiban. Igy pl. New-York, London, stb. pénzügyi kapcsolatai sokkal messzebbre terjednek e városok termelési kapcsolatainál.

A városok jelentőségét az határozza meg, hogy az ország lakosságának egyre nagyobb része koncentrálódik bennük /Nagy-Londonban, Nagybritannia egész lakosságának több mint 1/6-a él/ szerepük nagy a társadalmi termelés és fogyasztás terén és egyre nő fontosságuk az ország vagy a kerület gazdasági életében /London termelése az ország ipari termelésének 1/4-ét teszi ki/: a nagy kapitalista városok a finánctőke központjai. A gazdasági centralizációval közvetlen kapcsolatban áll a városok egyre növekvő politikai valamint katonai jelentősége. A városi élet minden területén egyre élesebben megmutatkozik a maroknyi gazdag monopolista és az egyre rosszabb helyzetbe kerülő dolgozók közötti ellentét. E városok további szégyenfoltja a faji megkülönböztetés, az u.n. szegregációk formájában. A "törvénynek" vagy a "szokásnak" megfelelően külön negyedeket létesitenek a városban a négerek és más nemzeti kisebbségek számára /a Harlem New-Yorkban és a rezervációk a Délafrikai Unióban, a gettók, stb./.

A kapitalizmus általános válsága korában és különösen a második világháborut követő években a lakás-krizis egy egész sor kapitalista országban erősen kiéleződött. Az Egyesült Államokban nyolc millió nyomortanyát tartanak számon: ugyanakkor a lakbér olyan magas /New-Yorkban a dolgozók bevételének

20-40%-a/, hogy a sokezer üresen álló lakás ellenére a hajléktalanok száma egyre növekedik. Az éles lakásválság és a munkanélküliség hatalmas növekedése az u.n. "Hoover-városok", "hordó-városok" kiterjedéséhez vezet. Ezek pétroleumhordókból, ládákból, bádoglemezekből és más hulladékanyagból készült házakból állanak. A gyarmati és függő országok nagy városaiba /Ázsiában, Afrikában, stb./ a tönkrement falvakból emberek millióí, köztük sok menekült /India, Pakisztán/ stb. tódultak. Igy pl. Bombayban 500.000 hajléktalan nyomorog szánalmas viskókban és földbe vájt lyukakban. Délkelet-Ázsia egyes folyóin egész "utcák" és "negyedek" keletkeznek hajókon, dzsunkákon, szampánokon, amelyek sokszázezer dolgozó számára szolgálnak lakásul.

A fejlett kapitalista országokban a gazdasági és politikai életben egyre nagyobb helyet foglalnak el a nagyvárosok, amelyekben a lakosság száma és sűrüsége igen nagyra növekszik, /lásd:176.l. lévő táblázaton/. A nagyvárosok területi növekedését a közelben lévő kisvárósok és telepek felszivódása, sok "iker-város" kialakulása kiséri, amelyek a vezető-várossal együtt egy ipari központot alkotnak. Angliában több ilyen város csoportot találunk. Ilyen a Lancashire-i 60 városból álló csoport Liverpool-lal és Manchester-rel a középen és ugyanezt találjuk London, Glasgow, a Birmingham körül is. Németországban ugyanez van.: Hamburgban és a Ruhrvidéken és az Egyesült Államokban New-Yörkben, Chikago, és Philadelphia körül. A nagyvárosok és elővárosaik ipara rendszerint a legkülönbözőbb ágakkal foglalkozik, gyárt szükségleti cikkeket s elsősorban termelőeszközöket. A gazdasági és politikai életnek a nagyvárosokban való összpontosulása megnagyarázza a teher és személyszállitás terén elfoglalt központi helyzetüket is. A nagy városok a nagy és kiskereskedelem, a börzék, valamint a bankok központjai. A nagyvárosok közelsége meghatározza a városok körül elterülő zóna mezőgazdasági termelését is /tej, zöldségfélék, stb./. A kapitalista város társadalmi-gazdasági szerkezetében megmutatkozik a monopóliumok uralma. A nagyvárosok monopóliumainak nemcsak maga a városi lakosság, hanem az ország távolabbi részeinek, valamint a gyarmatoknak és a függő országoknak lakossága is kizsákmányolási tárgyul szolgál. A községi vállalatok a községi kezelésből ténylegesen átmennek a monopoltőke és a bankkonszernek kezébe, elsősorban

a gáz és villanyellátás, valamint a városi közlekedés terén. azaz a városi gazdasági legjövedelmezőbb ágai kerülnek a monopoliumok kezébe. A nagytőke alárendeli magának a lakásépitkezést. A nagyváros a burzsoázia szolgálatába állitott tudomány központja. A városokban találjuk meg a nemzeti kultura kincsesházait. Ugyanakkor a mai kapitalista város egyuttal a szellemi sötétség s a városi és falusi dolgozók elbutitására irányuló álkultura terjesztője. A nagyváros központi helyzete a gazdasági és politikai élet terén meghatározza egyuttal a mai osztályharcban elfoglalt helyzetét is. A forradalmi proletáriátus erőinek növekedésétől és konszolidációjától való félelem magyarázza a városokban azokat a kisérleteket, amelyek annak "elméleti megalapozására" irányulnak, hogy a városokból ki kell telepiteni a proletáriátus egy részét és különösen a munkanélkülieket.

A fejlett kapitalista országokban vannak olyan városok is, amelyek egy kapitalista monopólium nagyvállalatának függelékei. Ilyen pl. az Egyesült Államokban Wilmington, Dupont-nak a vegyszermágnásnak, Butt, az "Anaconda" réztrösztnek, Németországban pedig Essen, Kruppnak az "acélkirálynak" városa, stb.

A monopóliumoknak a mezőgazdasági termékek feldolgozása, valamint az áruk elhelyezése terén játszott egyre növekvő szerepe, a kis- és közepes városok mint kereskedelmi centrumok jelentőségének csökkenéséhez vezet. Példaként emlithetjük erre az Egyesült Államokban a középnyugati városokat, valamint New-Englandot, hasonló helyzet van Angliában is, stb. Az Egyesült Államokban igen sok a "halott", elhagyott város a bányaipari és erdős területeken, stb.

A közepesen fejlett kapitalista országok nagyvárosainak, elsősorban a fővárosoknak szociális összetételére az a jellemző, hogy a burzsoazia, a hivatalnokok és a katonatisztek mellett megtaláljuk bennük a földbirtokosok jelentős csoportját is, akik a városokban költik el az egész országban szerteszét fekvő birtokaik jövedelmét s mellettük a lakosságnak azt a részét, amely kiszolgálja a privilegizált csoportot. A luxusépületekkel, áruházakkal, stb. beépitett központi negyedek különösen éles ellentétet mutatnak a nyomorgó, elmaradt faluval /Madrid,

nemrégiben még Bukarest, a kapitalisták és bojárok Romániájában, stb./. A gyarmatokon és a félgyarmati országokban a vá - rosok teljesitik az imperialista uralom alapvető funkcióit, a kizsákmányolást és a rablógazdálkodást. A gyarmati városok kizsákmányolása rendszerint egybeesik a környező vidékeken a feudális-patriarchális rendszer maradványainak fenntartásával. Pl. az angol és amerikai kőolaj monopóliumok városai, Abadan Iránban, Dachran Szaudi-Arábiában, stb. A nagy gyarmati városok rendszerint nyersanyag és élelmiszer exportkikötők s készáru beviteli kikötők. Ezek egyuttal az idegen tőkének és a comprador-burzsoáziának valamint a nemzeti burzsoázia keletkezőben lévő iparvállalatainak centrumai. Ezek a városok rendszerint két-részre oszlanak: u.n. nemzetközi negyedre /idegen burzsoazia és helyi főnemesség/ és a helyi dolgozó lakosság negyedére. Ezek a nagy gyarmati városok, a proletáriátus tömörülésének helyei elsőrendü szerepet játszanak a gyarmati népeknek a nemzeti felszabadulásért, a fejlődés demokratikus utjáért vivott harcában. A közepes és kis gyarmati városok külsejét az jellemzi, hogy a központban találjuk az erődöt és a kaszárnyát, a földesurak és a gazdag kereskedők házait a bazárt, amelyeket a dolgozó lakosság nagyszámu viskója és putrija vesz körül. Az összes gyarmati városok szerkezetére jellemző a leigázást végrehajtó katonai - rendőri apparátus összeszövődése a helyi feudális földesuri csoportokkal.

Az imperializmus korában az osztályellentétek erős kiéleződése következtében a városok a proletáriátusnak a burzsoázia ellen vivott éles és állandó osztályharcának szinhelyévé váltak. A munkásosztály összeforrottsága és szervezettsége egyre növekszik.

A nagy Októberi Szocialista Forradalom, amely gyökeres fordulatot jelent az emberiség történetében, az imperializmus országaiban megnyitotta a proletárforradalmak, a gyarmati és függő országokban pedig a felszabadító forradalmak korszakát. A szovjet állam világtörténelmi jelentőségü győzelmeinek hatása alatt a munkás- és nemzeti felszabadító mozgalom uj, felsőbbfokra emelkedik. 1917-23. között a sztrájkok és tüntetések kiterjedtek az összes kapitalista országokra. A munkásosztály a Szovjetunióval való szolidaritás és a ka -

pitalista rendszer megdöntéséért folytatandó harc jelszavával lép fel: létrejönnek a kommunista pártok, a proletáriátus élcsapatai. A finn forradalomnak /1918./, a magyar forradalomnak /1919/, továbbá más országok proletáriátusa hatalmas megmozdulásainak támaszpontjai a nagy iparvárosok, a gazdasági és politikai élet központjai, Helsinki, Budapest, Turin /1920./, Hamburg /1923./, voltak. Nagy imperialistaellenes mozgalmak játszódtak le Pekingben, Kantonban, Hongkongban, Amritszárban, Bombayben, Madrasban, stb. A kapitalista és gyarmati országok városai voltak a dolgozók antifasiszta és antiimperialista tömegfellépéseinek szinhelyei. A második világ háboru alatt a hitleri Németország és csatlósai által elfoglalt országokban a városok voltak a foglalók és segitőtársaik ellen a kommunista pártok által vezetett nemzeti felszabaditó mozgalmak központjai. Ezek a mozgalmak egyre erősödtek a Szovjetunió nak a Nagy Honvédő Háboruban kivivott győzelmei hatása alatt. A varsói /1943./, párisi /1944./, szófiai /1944./, prágai /1945./ felkelések s a munkásosztálynak sok más heroikus fellépése a városokban fontos szakaszai voltak a népek felszabaditó harcának.

A második világháboru után a kapitalista városok vissza tükrözik a kapitalizmus általános válságának teljes kiéleződését, az imperializmus keretei között élő országok helyzetében végbement gazdasági és politikai változásokat. Igy New-York, Chikago és az Egyesült Államok néhány más városa monopoliumainak kezében hatalmas gazdagság halmozódott fel: ezeknek a monopoliumoknak kizsákmányolási szférája egyre több országra terjed ki. Ugyanakkor az Egyesült Államokban a munkanélküliek és ideiglenes munkanélküliek száma, akik elsősorban a városokban élnek, 1951. végén elérte a 12 milliót. London, Páris, Róma, Milano és sok más város a "marshallizált" országok városainak sulyos helyzetébe került, s az amerikai expanzio sulya alatt nyög. Franciaország, Olaszország, Anglia, Belgium és más országok nagyvárosaiban az amerikai leigázás elleni és a béke és a demokrácia érdekében vivott harc jelszavaival 1944. és 1952. között számos sztrájk és tüntetés zajlott le. A megdönthetetlen békemozgalom és az uj világháborura izgató amerikai imperialisták ellen vivott harc, amelynek élén a Szovjetunió áll, kiterjedt az egész világra és maga mellé állitotta mind a város, mind a falu összes dolgozóit és haladó elemeit.

A kapitalista országok legnagyobb városai.
/Több mint egy millió lakossal./

	Év:	Lakosság száma: /ezrekben/
Ausztrália.		
Sidney	1947.	1484
Melbourne	1947.	1227
Ázsia.		
Bombay külvárosaival	1941.	1490
Calcutta	1941.	2488
Tokio	1950.	5385
Osaka	1950.	1956
Nagoja	1950.	1031
Kioto	1950.	1102
Amerika.		
New York	1950.	7835
Chikago	1950	3606
Philadelphia	1950.	2065
Detroit	1950.	1839
Los Angeles	1950.	1958
Mexico	1950.	2113
Buenos Aires	1945.	4620
Rio de Janeiro	1948.	2053
Sao Paolo	1948.	1543
Afrika.		
Cairo	1947.	2101
Europa.		
London	1951.	3348
London elővárosaival	1951.	8346
Birmingham	1951.	1112
Glasgow 1	1951.	1090
Párs	1946.	2725
Páris elővárosaival	1946.	4776
Bécs	1948.	1732
Róma	1949.	1638
Milano	1949.	1285

Városép. 14748-53-T.Gy.

	Év:	Lakosság száma: /ezrekben/
Madrid	1949.	1440
Barcelona	1949.	1269

x Tájékoztató adatok szerint a második világháboru idején és utána egy egész sor ázsiai város lakossága elérte az egy millió főt.

Városi és falusi lakosság néhány kapitalista országban /%-ban/.

Ország	városi lakosság	falusi lakosság	év.
U S A	56.5	43.5	1940.
Kanada	54.3	45.7	1941.
Mexico	35.1	64.9	1940.
Argentina	61.4	38.6	1947.
Brazilia	22.-	78.-	1940.
Venezuela	30.3	69.7	1941.
Columbia	29.1	70.9	1938.
Chile	52.4	47.6	1940.
Nagybritannia	79.2	20.8	1931.
Olaszország	44.6	55.4	1936.
Finnország	24.8	75.2	1947.
Franciaország	53.2	46.8	1946.
Ausztráliai szövetség	68.9	31.1	1947.
New Zealand	60.5	39.5	1945.
India	12.8	87.2	1941.
Ceylon	15.4	84.6	1946.
Belga-Kongo	15.8	84.2	1947.
Japán	49.1	50.9	1948.

V. A kapitalista város keletkezése és fejlődése Oroszországban.

Az orosz városok a XVII. századtól a XIX. század első feléig. Az orosz

történelem uj korszakát /kb. a XVII. századtól/ az orosz állam területeinek, földjeinek és fejedelemségeinek egy egészbe való tényleges összeolvadása jellemezte. Ezt az összeolvadást "a

területek között egyre erősödő csere, a fokozatosan növekvő áruforgalom, a kis helyi piacoknak egy összpiacba való koncentrálódása hívta elő. Minthogy annak a folyamatnak vezetői és irányitói a kapitalista kereskedők voltak, igy ezeknek a nemzeti kapcsolatnak a megteremtése nem volt más, mint a burzsoá kapcsolatok megteremtése...." /Lenin, Müvei, IV. kiad. I.k. 137-138.l. oroszul/. A Lenin által kiemelt folyamatoknak igen nagy jelentősége volt az orosz városok további fejlődése szempontjából mind a kézmüipar, mind a kereskedelem terén. Moszkva az orosz állam fővárosa, a bőrkikészitő, a papirgyártó és más manufakturák központjává lett. 1650-ben Oroszország európai területén mindösszesen 226 város volt. A XVII. században épült 59 uj városból kiemelkedett Szimbirszk /jelenleg Uljanovszk, 1648./, Jakutszk /1632./, Tomszk /1604./, Irkutszk /1669./, Jeniszeiszk /1618./, Harkov /1650./, stb. A szibériai és az európai Oroszország déli részén fekvő városok többsége eröditmény volt, amelyből később fejlődtek ki a kereskedelmi és ipari központok. Az északi városok közül Velikij Usztyug emelkedett ki, miután rajta keresztül vezetett az északi út a szibériai városokhoz: Jaroszlavlj kereskedelmi és ipari tekintetben a második helyét foglalta el az orosz államban Moszkva után a XVII. században. Tula és Kasira nyersvas- és vasfeldolgozó iparukról voltak nevezetesek. A gabonakereskedelem fejlődése megnövelte Kaluga jelentőségét is. A déli városok közül Voronyezs, a szibériaiak közül pedig Tobolszk emelkedett ki. A legelőnytelenebb helyzetben az északnyugati városok, Novgorod és Pszkov voltak, miután a svéd hatalom megszilárdulása a Baltikumban fékezte az orosz kereskedelem fejlődését. A XVII. századi városok nagy része továbbra is megtartotta kézmüiparos jellegét, de az egyes speciális iparfajták tovább differenciálódtak.

Az összorosz piac kifejlődésével kapcsolatban nagy változások mentek végbe a városi lakosság osztályösszetételében. A XVII. századi kereskedők adtak be először kérvényeket a cárhoz, amelyben az idegen kereskedelem eltiltását, vagy legalább is korlátozását kérték. Az alsó városok lakossága között tovább folytatódott az osztálydifferenciálódás, a "jobbaknak" és a "közepeseknek" a "kicsinyekkel" való szembenállása. Az egyes gyakrabban előforduló konfliktusok

a privilegizált kereskedői felső réteg és a dolgozó alsóvárosiak közötti összeütközésekben került kifejezésre. Ez a harc a XVII. század közepén érte el tetőpontját, amikor a városi felkelések az egész országra kiterjedtek /az 1648.-i moszkvai felkelés, a "rézlázadás"/, s gyakran összeszövődtek a parasztmozgalmakkal. Az 1648.-i moszkvai felkelés után felkelések törtek ki Szolj Vicsegodszkban, Velikij Usztyugban, Kurszkban, Voronyezsben és más városokban is. Az alsóvárosi lakosság harca a városi felső réteg ellen különösen erős volt Novgorodban és Pszkovban, 1650-ben. A városi felkelések mozgatóerejét a dolgozó nép a kis kézműiparosok és kereskedők alkották, akikhez csatlakozott a sztrelecek egy része is. Az 1649. évi törvénykönyv törvényhozási uton szentesitette a városokban végbement változásokat, amikor megszüntette a magánföldesuri joghatóság alatt álló szlobodákat és megerősitette igy a városi közösséget. Ugyanakkor azonban a dolgozó városi népnek a privilegizált kereskedők részéről történő kizsákmányolása jelentősen megerősödött. A városi közösségek viszonyainak rendezésére tett kisérletet A.L. Ordin-Nascsokin 1667-ben, amikor nagy orosz kereskedő társulatokat alakitott Pszkovban. Ugyanazt a célt követte az 1667. évi u.n. "Uj kereskedelmi statutum", amelyet ugyancsak az ő kezdeményezésére adtak ki. A XVII. században a kereskedők körében már megjelentek a kereskedő vállalkozások /Nagyej Szvetesnyikov, Kalmikov, stb., vállalatai/, amelyek a kereskedői tevékenységet ipari tevékenységgel /sófőzés, halkonzerválás, stb./ füzték össze.

A XVII. században Moszkvában, Nyizsnyij-Novgorodban, Rjazanyban, Tverjben, Szmolenszkben, Jaroszlavljban és más városokban sok monumentális templom és középület épült. Moszkvában nagy kolostorkomplexumok, sokárkádos harangtornyok, falfestményekkel diszitett templomok, tornyok és paloták épültek. A Kreml tornyait sokárkádos sátoralaku felsőrésszel látták el. Ezek az előzőleg épült épületek rendkivüli változatosságot, kifejező körvonalakat és szépséget kölcsönöztek a fővárosnak, ami kiváltotta az idegen utazók elragadtatását. /Oleárius, stb./ Olyan kereskedői házak épültek, amelyek még ma is megvannak egyes városokban. Egy XVII. századi gazdag kereskedő tipikus háza Pszkovban az u.n. "Pogankina palata", amely több épitményből, lakóházból, kőhombárakból és tárházakból áll.

A XVII. századi egyházi épitészet számos templomot hozott létre Moszkvában /a Rozsgyesztvo Szt. Háromság Születés templom Putyinkiben, a Nyikola Templom Hamovnyikiben, a Troice templom Nyikityinkiben, továbbá a Novogyevicsi kolostor harangtornya, a filii templom, stb./, Jaroszlavljban, Rosztovban, Nyizsnyij-Novgorodban, stb. Szibériában a XVII. század egész tartama alatt szilárd faeröditmények et épitettek az u.n. "osztrovokat" /Jakutszk, Ilimszk, Irkutszk, stb./.

Az ipar és a kereskedelem fejlődése, további elszakadásuk a földmüveléstől és a kapitalista viszonyok kifejlődése a XVIII. század folyamán elősegitették a városok további növekedését. A XVIII. század folyamán 2o6 uj várost épitettek. A XVIII. század első negyedében a városok története szoros kapcsolatban állt a Péter által végrehajtott társadalmi, gazdaságiés kulturális átalakitással, az uj állami intézmények tevékenységével. Hatalmas munkák folytak Pétervár felépitésével, a régi városok ujjáépitésével és uj erősségek, kereskedelmi és ipari központok épitésével kapcsolatban, /a bányászat és fémfeldolgozás központjai Petrozavodszk, Jakatyerinburg, Taganrog kikötő, stb. voltak/. Mindez megmutatkozott a városok szociális összetételében is és megjavitotta igazgatásukat.

1699-ben városi igazgatási reformot vezettek be: Moszkvában létrehozták a polgármesteri hivatalt, vagy városházát, amely a központban foglalt helyet és az elöljárói hivatalokat, amelyeket a gazdag kereskedők közül választott polgármesterek irányitottak. Az alsóvárosi lakosságot kivették a vajdák és a prikázok hatásköre alól. Amikor azonban 17o8-ban felállitották a kormányzóságokat, a polgármesteri és elöljárói hivatalokat ismét a kormányzó alá rendelték. 172o-ban hivták életre a "főmagisztrátust" és a városi magisztrátusokat, amelyek az alsóvárosok lakosságát igazgatták. A kereskedőket két rendre osztották, az iparosokat pedig céhekbe szervezték. 1727-ben a magisztrátusokat alárendelték a vajdáknak, 1743-ban viszont helyreállitották a Péter által szervezett magisztrátusokat.

A XVIII. század elejének jelentős eseménye volt az uj fővárosnak, Szentpétervárnak felépitése /17o3: jelenleg Leningrád/. Épitészeti szempontból Pétervár alaprajzának

központja a Péter-Pál erőd és az Admiralitás, amelyek megvetették a hatalmas város együttesének alapját. A városterv kompozicios magva a Néva folyó széles vizszalagja volt. A XVIII. század első felében Pétervár felépitésében igen nagy szerepet játszo tak P.M. Jeropkin, I.K.Korobov, és M.G. Zemcov orosz épitészek. Pétervár épitészeti együttesének kialakitása több mint száz évig tartott. Az együttes egyes részeit a XIX. század első harmadában a legkiválóbb orosz épitészek /A.D.Zaharov, A.N.Voronyihin, K.I. Rosszi, D.T. Sztasszóv, stb./ fejezték be /Admiralitás, a Vaszilijevszkij szigeten épült tőzsde, továbbá a Palota és Szenátusi téren épült együttesek, amelyek a Nagyvezérkar épületéből, a szenátusból, a szinodusból és az Izsák templomból állnak, továbbá a Nyevszkij proszpekt együttese stb./. Pétervár, Európa legfiatalabb fővárosa, épitészeti egysége tekintetében messze felülmulta a régi fővárosokat és a világ egyik legszebb városává lett.

Uj jelenség volt a XVIII. században az ipar fejlődése. A XVIII. század végén Moszkvában 233 üzem és 147 gyár volt. Az ipar kifejlődése elősegitette egyrészről a városi munkásság számának növekedését, amely a 60-as években a 32 %-ot, másrészről pedig a gyárosok és koncesszió bérlők kiváltságos csoportjának kifejlődését. Ennek ellenére a XVIII. században a városok másodrangu szerepet játszottak a jobbágyfalvak mellett. 1725-ben a városi lakosság mindössze 3 %-át tette ki a birodalom egész lakosságának, de már megmutatkozott a falusi lakosságnak a városokba történő egyre erősebb beözönlése: 1796-ban az arányszám már elérte a 4.1 %-ot.

Pétervár és Moszkva lakosságának növekedése:/ezer főben/

Év:	Pétervár:	Év:	Moszkva:
1770.	158.8	1785.	180
1780.	220.2	1860.	360
1870.	682.3	1885.	800
1897.	1265.-	1897.	1038.6
1900.	1418.-	1910.	1500
1917.	2165.-	1917.	1701

A XVIII. században egyre erősödő osztályharc jutott kifejezésre az 1705-6.-i asztrahányi felkelésben és a moszkvai "pestislázadásban" /1771./, amelyben résztvettek a cári tulajdonban lévő földek jobbágyai, a moszkvai gyárak munkásai és az iparosok. Az 1773-75. évi Pugacsov vezetése alatt vivott parasztháboru ugyancsak találkozott a városi szegénység együttérzésével. A városok növekedése, az ipar fejlődése, a parasztlakosságnak a városokba való egyre erősebb beözönlése, valamint a városi palotákat épitő nemesek beköltözése mind hozzájárult a választott rendi szervekkel rendelkező alsóvárosi közösségek bomlásához. A várost a háztulajdonosok /beleértve a nemeseket is/ összességének kezdték tekinteni. A városi közösség előző rendi elkülönülését felszámolta az 1785. április 21-én kiadott ukirat az orosz birodalom városainak jogairól és kedvezményeiről, amely az uj városi szervek tisztviselőinek választásánál bevezette a vagyoni cenzust. Ezekben az intézményekben a vezető szerepet a gazdag kereskedők játszottak, de a városi szervek nem voltak önállóak, alá voltak rendelve a bürokratikus közigazgatásnak. Első Pál uralkodása idején, 1798-ban ezeket a testületeket megszüntették és polgármesteri hivatalokkal helyettesitették, amelyek tisztviselőit részint választották, részint pedig kinevezték. 1801-ben I. Sándor alatt felszámolták a polgármesteri hivatalokat és visszaállitották a Katalin cárnő idejében létesitett városi hivatalokat.

A XIX. század fordulóján az orosz klasszikus városépités alapelvei kerültek alkalmazásra számos kormányzósági és járási városban: Odessaban, Jekatyerinyoszlavban, Nikolajevben, Herzonban, Novoroszszijszkban, Szevasztopoljban, stb. Uj "szabályos" terveket dolgoztak ki a régi városok, igy pl. Tverj, Jaroszlavjl, Kosztroma, Rjazany, Nyizsnyij Novgorod számára is. Ezek a "szabályos" tervek anélkül, hogy érintették volna az iparosok, kereskedők, munkások és cselédek által lakott városrészeket, jelentősen megváltoztatták a városok központi részeinek külsőjét /a főterek beépitése középületekkel, a főutcák kiegyenitése, a viszonylag egyöntetű házak, stb./. Tipustarveket készitettek a "hivatalos" helyek, piacok, valamint lakóházak számára. Igen nagy épitkezések folytak Moszkvában az 1812. évi tüzvész után, amely megsemmisitette a város jelentős részét. Moszkva lakónegyedeinek az

1813-2o-as évek közt történt gyors felépitését elősegitették a lakóházak épitésére szolgáló tipustervek, valamint egyes épitő elemek, gerendák, különféle épitészeti anyagok előregyártása, stb. Ezekben az években épitették Moszkvában az olyan hatalmas épületeket, mint a Nagyszinház, a Lovarda, az I.sz. Városi Korház, stb.

A XIX. század első felében jelentősen megnőtt a városi lakosság és 1851-ben már az orosz birodalom egész lakosságának 7.8 %-át tette ki. Moszkvában és Pétervárott a XIX. század elején kb. egyenként 25o.ooo ember élt, Asztrahánban, Kazanyban, Rigában kb. 3o.ooo, Jaroszlavljban 25.ooo, Tulaban, Tobolszkban 2o.ooo. A többséget azonban a 1o.ooo lakos alatt lévő városok alkották. Ugyanakkor kifejlődtek olyan ipari és kézműipari falusi centrumok, mint Ivanovo-Voznyeszenszk, Pavlovo, Kimri, stb. Később ezek ipari városokká fejlődtek. Igen nagy szerepet játszottak a XIX. század fordulóján a városok életében a vásárok, amelyek közül a legnevezetesebbeket Nyizsnyij Novgorodban, Harkovban Korennaban /Kurszk mellett/, Irbitszkben /Délnyugat-Szibéria/, Kievben, stb. tartották. Társadalmi-rendi összetételét tékintve a XIX. század orosz városok kispolgári jelleget mutatnak/a város egész lakosságának 5o-6o %-át kispolgárok tették ki/. Az ipar fejlődésével megnőtt a munkásosztály száma, kifejlődött a kereskedő- és ipari burzsoázia és megjelent a különböző társadalmi rétegekből származó értelmiség. A nagyvárosokban megszülettek a raznocsinyec értelmiség forradalmi mozgalmai.

A XIX. század első felében azzal a céllal, hogy a helyi közigazgatás régi mechanizmusát az állam uj, erősen megnövekedett szükségleteihez alkalmazzák /amelyet elsősorban a városi lakosságra rótt terhekkel kivántak fedezni/, a kormány különféle bizottságokat alakitott kivatalnokokból és a rendek választott képviselőiből, de a városi igazgatás továbbra is a rendőrség kezében maradt. 1846-ban átszervezték Pétervár, 1862-ben és 63-ban pedig Moszkva és Odessza városi igazgatását. Bevezették a rendi principiumot a városi tanácsokba történő választásoknál és létrehoztak egy végrehajtó szervet /gorodszkaja uprava/: a bürokratikus gyámkodást azonban fenntartották a városi intézmények felett.

Az orosz város a kapitalizmus korában /az 1861. évi reformok után/.

A kapitalizmus fejlődése Oroszországban a jobbágyság eltörlése után /1861./ arra vezetett, hogy a városok kereskedelmi és ipari centrumokká alakultak és a városi lakosság száma egyre nőtt a falvakból betóduló parasztokkal, különösen a XIX. század második felétől kezdve.

A városi lakosság növekedése 1851-1919. között.

	Ezer főben	Városi lakosság Az ország lakosságának százalékában:
1851.	3482	7.8
1863.	8157	10.6
1897.	16785	13.-
1914.	24700	14.9
1917.	26300	15.6

V.I. Lenin mutatott rá arra, hogy "az ipari népesség növekedése a mezőgazdasági népesség rovására minden tőkés társadalomban szükségszerű jelenség.... A vizsgálat tárgyát képező folyamat legszemléltetőbben a városok növekedésében nyilatkozik meg." /Lenin, A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 581. oldal./ A vasuthálózat kifejlődése ugyancsak hozzájárult a városok növekedéséhez, elsősorban azoké volt, amelyeken a vasutvonalak keresztülhaladtak.

A jobbágyfelszabaditás utáni időben az ipar továbbfejlődött mind a régi iparvidékeken, mind pedig uj területeken /Dél-Ukrajnában, a Donyec-medence, a Kaukázusban, Baku/. "A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. munkájában V.I. Lenin rámutatott arra, hogy Oroszország központi vidékein három gyárhelytipus fejlődött ki: a városok /Moszkva, Ivanovo-Voznyeszenszk, Bogorodszk, Szerkühov/: gyárfalvak /főleg a moszkvai, Vladimir-i, kosztromai kormányzóságokban/ és a parasztipart üző falvak /Velikos, Pavlovo, Vorszma/. Középázsiában, Szibériában és Kaukázusban igen sok város vált élénk kereskedelmi központtá. Az adminisztrativ központok mellett, melyek egy részének nem volt sem ipara, sem pedig

kereskedelme és igen kis lakossággal rendelkeztek, kialakultak és gyorsan növekedtek az ipari központok. Ilyenek voltak pl. a központi textilvidék gyárfalvai, a parasztiparral rendelkező falvak és a vasutvonalak mentén elterülő települések /Bologos, Gjazi, Kazatyin, stb./, továbbá a Donyec-medence telepei.

Az oroszországi kapitalista városokra éppenugy, mint a kapitalista városokra általában a rendkivül egyenlőtlen fejlődés jellemző. 1897-1917. között egyesek felfejlődése majdnem teljesen leállt, másoké viszont hatalmas ütemben haladt előre. Ezt a folyamatot mutatja be a következő táblázat.

Városok	Lakosság ezer főben		
	1897.	1917.	%-os növekedés
Novonyikolaevszk /Novoszibirszk/	7.8	69.8	894.8
Podobjszk	3.8	19.3	508.-
Ashabad	13.7	53.9	393.5
Habarovszk	15.-	51.3	342.-
Novorosszijszk	16.9	66.7	335.6
Armavir	18.1	57.8	319.3
Szamara /Kujbisev/	90.-	249.4	272.2
Pavlov-Pszad	7.2	19.2	266.7
Volovda	27.7	69.7	251.6
Caricin /Sztálingrád/	55.2	132.7	240.4
Morsanszk	14.7	34.9	238.-
Arhangelszk	20.9	48.1	234.9
Cseljabinszk	20.-	46.9	234.5
Ribinszk	25.3	58.8	232.4
Kinyesma	7.5	17.4	232.-
Baku	11.2	24.8	221.5
Kolomna	20.3	43.-	212.-
Orenburg /Cskalov/	72.4	140.6	194.2
Jekatyerinoszlav /Dnyepropetrovszk/	112.8	216.8	192.2
Darnaul	29.4	56.2	191.2
Vlagyimir	24.6	46.4	188.7
Karkov	174.-	313.2	180.-
Irkutszk	51.5	90.4	175.5
Tbiliszi	159.6	246.-	54.-
Nyikolajev	92.-	117.6	127.8
Kremencsug	63.-	77.2	122.5
Csisztopolj	20.1	22.8	113.5
Jelec	45.8	51.8	112.9
Majkop	34.3	38.4	112.-
Susa	25.6	28.-	109.4
Rjazany	46.1	47.8	103.7
Kurszk	52.9	53.6	101.3
Torzsok	12.7	12.8	100.8
Taskent	155.7	151.2	97.1
Brjanszk	22.7	21.5	94.8
Karkarali	4.4	4.-	91.-

Városok	Lakosság ezer főben		
	1897.	1917.	%-os növekedés
Bergyicsev	53.3	48.5	91.-
Petnyerhof /Petrodvorec/ . . .	11.3	9.5	84.1
Nahicsevany	8.8	7.-	79.6
Ahalcih /Ahalcihe/	15.3	1o.2	66.7

Moszkvában az 1897-1917-ig terjedő 2o év alatt a lakossag száma 1,o38.6oo-ról 1,7o1.ooo-re növekedett, Pétervárott pedig 1,265,ooo-ról 2,165.ooo-re.

Miután a XIX.század 9o-es éveiben megépitették a szibériai vasutat, a Bajkálon tuli, Usszurijszkij és Amuri vasutvonalakat, megkezdődött e vasutvonalak vidékének gyors belepitése is s a vasut közelében lévő városok gyorsan növekedtek. Tekintettel arra, hogy az ipar Szibériában csak kevéssé volt kifejlődve, a szibériai városok elsősorban kereskedelmi központokká fejlődtek. Az 1897-1917. közötti időben különösen megnövekedtek a következő városok /ezer lakosban számitva/:

Város	1897.	1917
Irkutszk	51.5	9o.4
Novonyikolaevszk /Novoszibirszk/	7.8	69.8
Krasznojarszk	26.7	7o.3
Habarovszk	15.o	51.3
Omszk	37.4	8o.3
Blagovescsenszk	32.8	62.5
Tomszk	52.2	1o1.1
Cseljabinszk	2o.o	46.9
Barnaul	29.4	56.2

Ugyanebben az időben a turkesztáni városok lassabban növekedtek, részint Közép-Ázsia félgyarmati helyzete, részint pedig a kevéssé jelentős vasutépités miatt. Taskent lakossága a jelzett idő alatt csökkent /155.7oo-ról 151.2oo-ra/, Intenziven csupán Ashabad fejlődött /lakosainak száma 13.7oo-ról 53.9oo-ra emelkedett/. A Kaukázusontul különösen gyorsan növekedett Baku olajközpont /111.9oo-ról 248.3oo-ra/. valamint Tbiliszi /159.6oo-ról 246.ooo-re/. Európa északi részén Arhangelszk lakossága 2o.9oo-ról 48.1oo-ra, Vologdáé pedig 27.7oo-ról 69.7oo-ra emelkedett. Oroszország összes lakóinak száma /a Szovjet-

unio 1939. évi határain belül /husz év alatt /1897-1917/ 16.8 millióról 26.3 millióra emelkedett, azaz másfélszeresen megnövekedett.

Megváltozott a városok társadalmi arculata is. A jobbágyság eltörlése után a kapitalizmus fejlődésével a nemesség a városokban egyre jobban háttérbe szorult az ipari burzsoázia mögött. A városokban a XIX.század vége felé a gyárosok, a bankárok és a nagykereskedők kezdték elfoglalni a vezetőhelyeket. A városi dolgozó rétegek között egyre nagyobb sulya lesz a proletáriátusnak. V.I.Lenin, analizálva a városi és ipari lakosság növekedését, a jobbágyfelszabaditási időkben, két momentumot emel ki: Oroszország ipari lakossága jelentősen meghaladta a városi lakosság számát, mivel a városokon kivül iparcentrum jellege volt az elővárosoknak, valamint az olyan falvaknak és településeknek is, amelyekben gyárak voltak, a nagy ipari és kereskedelmi központokat alkotó városok lakossága sokkal gyorsabban növekszik, mint a városi lakosság általában. Az 1897. évi népszámlálás szerint megállapitható, hogy akárcsak Nyugaton, a nagyobb városok növekedtek különösen gyorsan; 1863-ban 50.000 lakosnál nagyobb lélekszámu város 13 volt, 1897-ben pedig 44. 1917-ben Oroszország területén 721 város volt. Pétervárt és Moszkvát nem számitva, a városok lakosság szerint való megoszlása a következő volt: 2000-en alul 7.1 %, 2-10.000-ig 44.7 %, 10.000-től 25.000-ig 27.5 %, 25.000-től 100.000-ig 17.2 % és 100.000 lakoson felül 3.5%, Az ipar és a városi lakosság növekedésével nagy jelentőségre tettek szert a kulturközpontok. Az I. Péter által alapitott /1725/ Tudományos Akadémia a XIX.században kiterjesztette tevékenységét. A XVIII.században Oroszországban csupán egyetlen, a moszkvai egyetem müködött, amelyet 1755-ben M.V.Lomonoszov kezdeményezésére szerveztek; a XIX.század elején uj egyetemek nyiltak Pétervárott, Harkovban, Kazanyban. Az összes kormányzósági székvárosokban megtaláljuk a gimnáziumokat és az összes másfajta iskolákat. Különféle tudományos társulatok jöttek létre. A városokban éltek és dolgoztak a nagy orosz tudósok, irók, költők, színészek, szobrászok, festők, zenészek; Moszkvában és Pétervárott zajlott le a nagy orosz forradalmi demokraták /V.G.Belinszkij, A.I.Herzen, N.G. Csernisevszkij és N.A.Dobroljubov/ tevékenysége.

A kapitalizmusba való átmenet a városi igazgatás ujabb átszervezésére vezetett. 1870-ben hajtották végre a burzsoá

városi reformot, amely megszüntette a rendi jellegü választójogot. A választójog alapjává a vagyoni cenzust tették az u.n. 3 osztályos rendszerrel, ami a városi igazgatást a legnagyobb adófizetők /első kuria/ kezébe adta és semmivé tette a kis adófizetők /harmadik kuria/ jogait. A cenzusos választási rendszer a városi igazgatásban az uralmat a háztulajdonosok és nagy burzsoák kezébe adta. A nyolcvan-kilencvenes évek reakciója 1892 ben ellenreformot léptetett életbe a városi autonómia terén. Moszkva és Pétervár polgármesterét a tanácsosok által megválasz tott jelöltekből a cár nevezte ki, a többi városokban pedig a belügyminiszter vagy a kormányzó. Választójoguk csak a ház- vagy földtulajdonosoknak, valamint a kereskedelmi vagy iparvállalatok tulajdonosainak volt. Ezzel megakadályozták, hogy a városi intézményekbe bekeruljön a lakosság kisebb vagyonnal rendelkező része. Általában a városi lakosságnak legfeljebb 1 %-a rendelkezett választójoggal. A városi tanács rendeleteit a kormányzónak vagy a belügyminiszternek kellett megerősitenie. A városi intézmények pénzügyi alapja, amelyet a cári kormány bocsátott rendelkezésükre, rendkivül korlátozott volt, és ez szük térre szoritotta a városi igazgatás müködését. Az 1892. évi állapot egészen 1917-ig maradt fenn.

A kapitalista ipar, valamint a munkásosztály számának növekedésével a városok a proletáriátus forradalmi mozgalmainak központjaivá válnak. A munkásosztály első nagy fellépése a Nyevszkaja papirgyárban, Pétervárott rendezett sztrájk volt /1870.május/. Oroszországban a XIX. század 70-es éveiben jönnek létre a munkáskörök és szervezetek: 1875-ben Odesszában a "Déloroszországi Munkások Szövetsége", 1878-ban pedig Pétervárott az "Orosz Munkások Északi Szövetsége". A kilencvenes években a munkásmozgalom a városokban egyre szélesebb méreteket ölt és egyre jobban megszerveződik. Pétervárott müködik a V.I.Lenin által megszervezett "Szövetség a munkásosztály felszabaditására", melynek mintájára hasonló szövetségek alakulnak Moszkvában, Kievben, Jekatyerinoszlávban és sok más városban. A kilencvenes években Tyifliszben fejti ki forradalmi tevékenységét I.V.Sztálin. A XX.század elején az egész országra kiterjedő ipari válság idején a sztrájkmozgalom méginkább kiszélesedik. 1901-ben 120 sztrájk zajlott le, amelyben sokezer munkás vett részt. 1904-től kezdve a forradalom előtti felemelkedés idején a sztrájkok még jobban erősödnek;

az 1905. évi forradalom tetőpontja a moszkvai decemberi felkelés.

A munkásosztály a bolsevikok pártjának vezetése alatt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeképen felszámolta a kapitalizmust és felépitette a szocialista társadalmat. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megnyitotta az utat a szocialista városok megteremtéséhez és fejlesztéséhez. A szocialista város gazdasági élete és kulturája az osztályellentétek felszámolására, s a város és a falu közötti ellentét eltüntetésére törekszik.

Városrendezés. Oroszországban a kapitalizmus fejlődését a jobbágyfelszabadulás után a lakosságnak hatalmas méretü és egyre növekvő városbatódulása kisérte. Ez erősen rontott a városi lakosság dolgozó tömegeinek lakásviszonyain, s a földspekuláció egyre nagyobb méreteket öltött. 1903-ban V.I. Lenin a "Falusi szegénység" c. cikkében igy ir: "Növekedtek a gazdag városok. Luxus áruházakat és házakat épitenek, vasutakat épitenek, sokfajta gépet vezetnek be, javulás történik az iparban és a földmüvelésben és a lakosság milliói mégsem kerülnek ki a nyomorból....Mind a falvakban, mind a városokban, egyre több az olyan ember, aki semmilyen munkát nem tud találni. A falvakban éheznek, a városokban pedig ők adják a mezitlábas csapatokat és az "aranyszájuak" állatokként szoronganak a külvárosok viskóiban, vagy az olyan borzalmas nyomortanyákon és pincékben, mint amilyenek Moszkvában és Hitrovij nagy piacon vannak" /Müvei IV.kiad.VI.k.336-337 l.oroszul/. A kilenevenes évektől kezdve a nagy városokban, amellett, hogy a kapitalisták és részvénytársaságok is jövedelmező bérházakat épitettek, elterjedt az épitési vállalkozók által kölcsönpénzen való /bankkölcsön/ házépités a kapitalistáknak való továbbadás céljából. A lakóházak, a kereskedőházak, bankok, irodák és a kereskedők palotáinak architekturája egyre jobban elfajult és eltért az orosz épitészet régi hagyományaitól.

A cári Oroszországban a városrendezés nagyon alacsony szinvonalon állott; a külterületek belefulladtak a sárba és sötétségbe, községi közszolgáltatási vállalatok a XIX.század nyolcvanas éveiig egyáltalán nem voltak.

A közmüvek számának gyarapodása

Vállalatok	Városok száma						
	70-s évek el.	70-s évek	80-s évek	90-s évek	1900-1909	1910-1917	1917-ben ++ összesen
Vizvezeték	15	22	33	41	56	48	215
Csatornázás	-	1	3	4	5	10	23
Villanytelep	-	-	2	25	105	140	272
Villamosvasut	-	-	-	12	11	12	35
Gépi mosoda	-	-	-	-	-	9	9
Szemétégető telep	-	-	-	-	-	2	2

++ 1917-ben összesen 721 város volt.

Nem volt vizvezeték még az olyan nagy városokban sem, mint Ivanovo-Voznyeszenszk, Jekatyerinburg, Zlatouszt, Taskent, Barnaul, Izsevszk, stb. A vizvezetékhálózatba a város központi részeinek legfeljebb 10 %-a volt bekapcsolva. A vizet rendszerint nem tisztitották. 1917-ben csak 23 város volt csatornázva; nem volt csatornázás Bakuban, Taskentben, Kazanyban és sok más nagy városban; Pétervárott a csatornák igen kezdetlegesek voltak, facsövekből állottak, piszkossá tették a folyókat. A csatornázott rész a vizellátási hálózatnak mindössze 18 %-át tette ki. Az utcák kövezett része nem tette ki összhosszuk 10 %-át sem. Az épületek ösztönösen rendetlenül épültek, s a "barbár kapitalizmus" korszakára voltak jellemzők. A finánctőke /nagy százaléku kötvénykölcsönök és jutalékok/, elsősorban külföldi bankok tartották kezükben a városi gazdálkodás nagy részét. A dolgozók kizsákmányolásának és a városok közmüvekkel való ellátatlanságának következménye volt a lakosság rendkivül magas halálozási arányszáma, ami különösen a munkásnegyedekben volt feltünő; Pétervárott pl. a központi arisztokratikus negyedekben ez az arányszám 8-7 ezrelék volt, mig a Kolomenszkaja munkáskerületben 29.3 ezrelék.

VI. A szocialista város a Szovjetunióban

A szocialista telepités és a szocialista város épitésének elméletét a tudományos kommunizmus alapvetői, K.Marx, F.Engels, V.I.Lenin és I.V.Sztálin teremtették meg, akik rámutattak, hogy a szocialista telepités csakis a proletárforradalom győzelme és az ország termelőerőinek állandó fejlődésén alapuló tervgazdaság mellett lehetséges. A Nagy Októberi Szocialista For-

radalom megsemmisitette a termelési eszközök magántulajdonát és ezzel megteremtette az összes előfeltételeket a szocialista város gazdasági fejlődése, a város és a falu közti ellentét megszüntetése problémájának megoldásához. A szovjet hatalom egyik első ténykedése a föld magántulajdonának megszüntetése volt /1917.november -8-i dekrétum/. Ezzel megvetették a szocialista telepités alapját. 1918.augusztus 2o-án adták ki a városi ingatlanokkal kapcsolatos magántulajdon eltörléséről szóló dekrétumot,amely örökre megszüntette a kapitalista háztulajdont, amely a dolgozók kizsákmányolásának egyik eszköze volt. 1918-tól 192o. közepéig tartott a munkásoknak a pincékből és a nyomortanyákról a burzsoázia lakásaiba való beköltöztetése. Moszkvában ilyen módon a pincékből, tömegszállásokról és kaszárnyákból több mint 5oo.ooo embert /1,7oo.ooo lakosból/ telepitettek be burzsoá lakásokba. Ugyanez történt a többi ipari városokban is.A Párt VIII.Kongresszusa által /1919./ elfogadott programmban volt kitüzve a feladat: "minden erővel a dolgozó tömegek lakásviszonyainak megjavitására, a régi városnegyedek tulzsufoltságának és egészségtelenségének megszüntetésére, az alkalmatlan lakások felszámolására, a régi épületek átépitésére és arra kell törekednünk, hogy uj, a munkástömegek uj életfeltételeinek megfelelő házakat épitsünk és a dolgozókat racionálisan telepitsük le" /Az Sz.K./b/P. a határozatok tükrében.... I.r.VI.kiad.1941.294.l.oroszul./ A programm rámutat, hogy a város és a falu közötti ellentét megszüntetése egyik főcélja a kommunista épitésnek.

192o-ban a moszkvai tanács elhatározta, hogy kidolgozza Moszkva átépitési tervét. A Moszkva környéki kőszénmedencékben épitették a forradalom után az első, közmüvekkel ellátott munkástelepülést.Ugyanebben az évben az intervenciósok és a fehérgárdisták uralma alól felszabaditott majdnem egész területen megkezdték a régi épületek tatarozását és uj lakóházak épitését. 1921-ben a népbiztosok tanácsa kiadott egyrendeletet a köztársaság egységes épitési tervéről.A szovjet köztársaság történetében először 1922-ben ült össze épitőipari kongresszus ugyanakkor kezdték meg a Donyec medencében és a Grazniji olajvidéken a városi tipusu munkástelepek épitését.

A szovjet városok arculatát, gazdasági és kulturális szerepét meghatározó főtényező a szocialista ipar és mezőgazdaság, valamint az ország összes termelőerőinek tervszerü fejlesztése

lett, amely a sztálini ötéves tervekben jutott kifejezésre. Az első sztálini ötéves terv folyamán /1928/29 - 1932/33/ megkezdték hatvan uj város és sok munkástelep épitését, valamint harminc nagyváros átépitését. 1931. junius 15-én az SzK/b/P. Központi Bizottsága I.V.Sztálin kezdeményezésére meghozta a moszkvai városi gazdálkodásról és a Szovjetunió városgazdaságának fejlesztéséről szóló igen fontos határozatot, amely sok évre a szocialista városok épitésének programmjává vált. Az SzK/b/P Központi Bizottságának 1931. juniusi plénuma határozottan visszautasitotta az opportunisták kisérleteit, amelyekkel meg akarták hiusitani a városok átépitésének bolsevik ütemét, továbbá a "baloldali" fecsegőket, akik gigantikus városok "terveivel" léptekfel /urbanisták/, s ugyancsak visszautasitotta a városok "elhalásáról" szóló elméleteket /dezurbanisták/ és felvázolta a régi városok szocialista ujjáépitésének és uj városok felépitésének grandiózus programmját. Az első ötéves terv éveiben 23.5 millió m2 uj lakóterületet adtak át a használatnak és igen sok kulturális rendeltetésü, valamint középületet épitettek.

A második sztálini ötéves terv folyamán /1933-37/ még nagyobb épitési programmot valósitottak meg, ami 4oo város átépitését jelentette; ezek között jelentős mértékben szerepeltek a testvéri köztársaságok központjai. Az átépités és az uj házak épitése mindenütt folyt, az egész ország egy gigantikus épitkezés volt. Ez a munka felölelte Moszkvát, Leningrádot, Gorkijt, Harkovot, Kievet, az urali és szibériai városokat, a Kaukázusontul-i és középázsiai köztársaságokat, valamint a Donyecmedence városait és telepeit.Uj életre ébredtek egész területek és kerületek, amelyek eddig csak nyomoruságosan lézengtek és istenháta mögötti területnek számitottak. A második sztálini ötéves terv éveiben 66 millió m2 lakóterületet adtak át a használatnak.

Az SzK/b/P.XVII.Kongresszusa 1934-ben megállapitotta, hogy "a Szovjetunió nagy léptekkel halad előre az emberi társadalom évszázados ellentétének, a város és a falu közötti ellentétnek megszüntetése utján és megteremti az összes szükséges feltételeket ennek az ellentétnek teljes felszámolására". /Az SzK/b/P a határozatok tükrében....II.r.VI.kiad.1941.584.l.oroszul./

Az SzK/b/P.Központi Bizottsága, valamint a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1935. julius 1o-én Moszkva általános átépitésére hozott határozata uj fejezetet jelent a

szocialista városfejlesztés területén. Moszkva általános átépitésének tervét I.V.Sztálin közvetlen irányitása alatt dolgozták ki, s az a szocialista városátépités legnehezebb problémájának forradalmi uton történő megoldása. Moszkvát a Szovjetunió legnagyobb ipari központját, a leninizmus fellegvárát, a legélenjáróbb tudomány, kultura és müvészet központját, a békeharc támaszát, Moszkva átépitésének sztálini átalános terve alapján, rövid idő alatt a világ egyik legszebb és legrendezettebb városává alakitották. Moszkva szocialista átépitése az összes szovjet városok átépitésének nagyszerü iskolája volt.

Az uj városi lakosság növekedésének üteméről a következő táblázat ad felvilágositást:

Az uj városok növekedése /ezer főben/

Városok	Népszámlálás		
	1897.	1926.	1939
Magnyitogorszk	-	-	145.9
Sztalinszk	3.0	4.0	169.5
Kemerovo	0.5	21.7	133.0
Prokopjevszk	-	10.7	107.2
Nyizsnyij-Tagil	30.0	38.8	159.9
Gorlovka	7.0	23.0	108.7
Anzsero-Szudzsnszk	-	30.2	71.0
Lenyinszk-Kuznyeck	1.0	20.0	82.0
Sztálinogorszk	-	-	76.2
Dzserzsinszk	3.0	8.9	103.4
Csardzsou	2.0	13.9	54.7
Sztalinabad	0.6	5.6	82.5

Erősen megnövekedett a régi városok lakossága is:

A régi városoklakosságának növekedése /ezer főben/

Városok	Népszámlálás		
	1917.	1926.	1939.
Moszkva	1701	2029	4137
Cseljabinszk	47	59	273
Alma-Ata	-	45	230
Novoszibirszk	70	120	405
Arhangelszk	48	76	281
Frunze	12	36	92
Sztalino	-	174	462
Baku	248	453	809
Gorkij	127	222	644
Sztalingrád	132	151	445
Voronyezs	127	121	327
Jereván	34	65	200

Az 1939. évi népszámlálás alkalmával a Szovjetunióban 11 olyan város volt, amelynek lakossága meghaladta az 500.000-t.

500.000 lakosnál többel rendelkező városok /ezer fő/

Városok	1917.	1926.	1939.
Moszkva	1701	2029	4137
Leningrád	2165	1690	3191
Kiev	468	513	846
Harkov	313	417	833
Baku	248	453	809
Gorkij	127	222	644
Odessza	450	420	604
Taskent	151	323	585
Tbiliszi	160	294	519
Rosztov na Donu	180	308	510
Dnyepropetrovszk	217	237	501

A Szovjetunióban a nagyvárosok növekedése intenzivebb,mint a fő kapitalista országokban, ami kitünik a következő táblázatból:

A nagy városok növekedése a Szovjetunióban és a kapitalista országokban

Ország	50.000-nél több lakos		ezek közül 100.000-nél több lakos	
	1926	1939	1926	1939
Szovjetunió . . .	85	174	33	82
USA	128	191	80	94
Nagybritannia . . .	97	105	51	58
Németország	92	103	45	57
Olaszország	61	66	18	22
Franciaország . . .	51	56	17	17

1897-1939.között a Szovjetunió területén a nagyvárosok száma a következőképpen növekedett:

A nagyvárosok növekedése a Szovjetunió területén.

	1897.	1914.	1926.	1939.
50.000 lakosnál többel rendelkező városok	39	71	85	174
Ezek közül 100.000 lakosnál többel rendelkező város	14	21	33	82

A két országos népszámlálás között /1926 -1939/ a Szovjetunió városi lakossága több,mint kétszeresére nőtt. Az 1926. évi népszámlálás szerint a Szovjetunió városaiban 26.3 millió ember élt. Az 1939. évi népszámlálás szerint a Szovjetunió városaiban és telepein 55.9 millió ember élt. Mig 1913-ban a városi lakosság a régiOroszországban csupán 14.9 %-a volt, a Szovjetunió-

ban 1926-ban az összlakosság 17.9 %-át, 1939-ben pedig már 32.8 %-át tette ki.

A Szovjetunió városi lakosságának növekedése vidékek szerint /ezer főben/

Vidékek	Népszámlálás 1926.	Népszámlálás 1939.	1939-ben 1926%-ában
A Szovjetunió európai részének középső vidéke	6257.2	12665.9	2o4.o
Az O.Sz.F.Sz.K.nyugati része	2728.3	5269.9	193.2
A Szovjetunió európai részének északi vidéke	353.6	1145.2	321.9
A Volga-vidék	169o.9	5o73.2	195.8
Az O.Sz.F.Sz.K.déli része	2o7o.4	3327.8	175.9
Ural-vidék	1967.o	3642.7	257.9
Nyugat-Szibéria	827.3	2555.1	291.2
Kelet-Szibéria és Távolkelet	89o.4	297o.2	334.5
Belorusszia	847.8	1372.5	161.9
Ukrajna	5373.6	11195.6	2o8.3
Kaukázusontul	141o.9	2593.7	183.8
Kazahsztán	519.1	17o6.2	328.7
Közép-Ázsia	1377.6	2393.9	173.o
Szovjetunió	26314.1	559o9.9	212.5

A Szovjetunió városi lakosságának az 1926. és 1939. évi népszámlálások közötti növekedése /29.6 millió ember/ a következő tényezők hatására jött létre: a falvaklakosságának szervezett bevonása /18.5 millió/, a természetes szaporodás /5.3 millió/, s egy sor lakott helység szocialista iparositása /5.8 millió/. A városi lakosság ily mértékü növekedése a világon sehol sem jött létre. Igy pl. az USA városi lakosságának megkétszereződéséhez 3o, Nagybritanniában pedig 7o év kellett.

A harmadik sztálini ötéves terv városépitési programmja jelentősen tulszárnyalta a második ötéves terv alatt ténylegesen teljesitett munkát. A háboru előtti sztálini ötéves tervek idején az ország szocialista iparositása, a mezőgazdaság kollektivizálása terén elért rendkivülnagy eredmények és a kulturális forradalom következtében a város és a falu közötti százados ellentétet felszámolták.

A szocializmus, amely gyökerében átalakitotta a várost, felszámolta a jólrendezett központi részek és az elhanyagolt külvárosok közti különbséget; sok esetben a munkásnegyedek ugy néznek ki a szovjet városokban, mint a központi részek. A dolgozók lakásviszonyainak megjavulása és az egészségügy nagy

sikerei i következtében a szovjet városokban állandóan növekszik a születések száma és erősen csökken a halálozási arányszám.

A hitleri Németországnak a Szovjetunió ellen hitszegő támadása megakadályozta, hogy teljesen befejezzük a városi épitkezéseket, amelyek széles körben folytak a harmadik ötéves terv első éveiben.

A Nagy Honvédő Háboruban /1941-45/ a szovjet városok hősi ellenállást tanusitottak a fasiszta hóditókkal szemben; a városok helyőrségei a lakossággal együtt feltartóztatták és felőröl ték az ellenséget, amikor a városokhoz közeledett és pótolhatatlan veszteséget okoztak mind emberanyagában, mind hadfelszerelésében. 1941-42-ben Moszkva közelében a fasiszta német hadsereg elszenvedte első nagy vereségét a második világháboruban. A szovjet hadsereg itt oszlatta el a német hitleristák által a német hadsereg legyőzhetetlenségéről hirdetett mitoszt. A hősi városok - Leningrád, Sztálingrád, Szevasztopol és Odessza - hosszu, hősi ellenállást fejtettek ki a hóditókkal szemben, számos ostromot, légitámadást, tüzérségi tüzet és blokádot álltak ki. Sztálingrád szivós védelme lehetővé tette a szovjet seregeknek, hogy ellentámadásba menjenek át, bekeritsék és szét verjék az ellenség 330.000 főnyi hadseregcsoportját. Leningrád 900 napig tartotta magát az ellenség ostromával szemben. Az ellenséges hátországban a szovjet városok alkották azokat a központokat, ahonnan a Bolsevik Párt földalatti szervei a partizán mozgalmat irányitották. A Szovjet Hadsereg hátországában lévő városok lakossága a munkahősiesség nagyszerü példáit mutatta, s ellátta a Szovjetunió fegyveres erőit fegyverekkel, lőszerrel és más felszerelésekkel.

A fasiszta német hóditók hatalmas károkat okoztak sok szovjet városban. Teljesen, vagy részben több száz várost pusztitottak el. A Szovjetunió ellenséges megszállás alatt lévő városainak 2,567.000 lakóházából 1,209.000-t lerombolták; a megszállott területen teljesen vagy részben kiraboltak 31.850 kisebb és nagyobb gyárat és más iparvállalatot /az egészen kicsinyeket nem is számitva/, 82.000 elemi és középiskolát /1520 szakiskolát/ technikumok, stb./, 334 főiskolát, 605 tudományos intézetet és más tudományos intézményt, 427 muzeumot és 43.000 közkönyvtárat, 167 szinházat, 6000 kórházat, 33.000 poliklinikát, szülőotthont és segélyállomást, 36.000 postai és távirdai berendezést, telefonállomást, rádióállomást

több mint 100.000 áruházat, étkezőt és más olyan vállalatot és intézményt, amely a szovjet lakosság kulturális szükségleteit szolgálta.

A háboru első éveiben a termelőerőknek a front közelében lévő területekről a keleti hátországi részekre való átszállitásával kapcsolatban a város és a városi tipusu telepépités elsősorban az Uralban, Szibériában, Távol-Keleten és Közép-Ázsiában összpontosult. A hóditók által tönkretett szovjet városok helyreállitása 1942-ben kezdődött; abban a mértékben, ahogy a szovjet föld felszabadult, hónapról-hónapra erősödött az épitőmunka üteme és méretei is egyre növekedtek.

A Párt, a kormány és személyesen I.V.Sztálin igen nagy gondot forditottak arra, hogy az elpusztitott városokat szigoruan tervszerüen épitsék fel. A háboru győzelmes befejezése lehetővé tette, hogy jelentősen meggyorsitsuk a városok helyreállitásának ütemét. A szovjet kormány nagy jelentőséget tulajdonitott a városépités minőségének és gazdaságosságának, a háboru utáni időben külön állami szerveket hozott létre, amelyek ezt a munkát irányitják. Ez a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett müködő Épitésügyi Bizottság, továbbá a Szövetséges Köztársaságok minisztertanácsai mellett müködő Épitésügyi Bizottságok; a városi szovjetek mellett rendszeresitették a főépitészeti állást.

A szovjet nép heroikus munkájának eredményeképpen a Párt és a szovjet kormány hatalmas sikereket ért el 1950. vége felé az összes elpusztitott város ujjáépitésében.

Sztálingrádot, Kievet, Minszket, Rosztovot, Kurszkot, Voronyezst, Szmolenszket, Szevasztopolt és sok más várost ujjáépitve a szovjetnép nagyszerü épületeket emelt, nagy munkát végzett a fásitás terén, uj, jólfelszerelt iparvállalatokat szervezett, uj iskolákat, technikumokat, főiskolákat, kulturházakat és szinházakat épitett. A szovjet állam történelmi jelentőségü tapasztalata bebizonyitotta, hogy csakis a szocialista rendszerben lehetséges ily rövid idő alatt eltüntetni a városokban és a falvakban a háboru következményeit és egyidejüleg megoldani az átépités legfontosabb kérdéseit.

1951-ben az első háboru utáni ötéves terv befejezésével a Szovjetunió területén 1451 várost és 2380 városi tipusu települést találunk, mig 1914-ben a cári Oroszország területén csupán 721 város és 54 városszerü alakulat volt. Az orosz fede-

ráció területén 1951-ben 762 város és 1229 városi tipusu település létezett. 1917. előtt ezen a területen csupán 437 város volt. A szovjet hatalom éveiben az Uraltól keletre elterülő területen a városok száma megkétszereződött. Az Amur melletti I Komszomolszk, Magadan, Artyomovszk, Csernogolszk, Alden, Tommot Birobidzsan, Oblucsje, Oha, Alejszk s a krasznojarszki, habarovi és Altáj határterületek, a szahalini terület és a Jakut Autonom Köztársaság egy sor községe várossá fejlődött. Sztálinszk, Bodajbo, Uszolje-Szibirszkoe, Cserenhovo, Kemerovo, Lenyinszk-Kuznyeckij, Tajga, Prokopjevszk, Kiszeljovszk, Gurjevszk, Anzsero-Szudzsenszk csupán a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után jelentek meg sok más szocialista várossal együtt az irkucki, kemerovoi és novoszibirszki adminisztrativ kerületek területén. Igarka, a nagy ipari központ és kikötő, Jegorkino-Zimovje falucska helyén keletkezett, ahol 192o-ban mindössze 43 lakos élt. Több, mint 5o város keletkezett a sztálini ötéves tervek éveiben az Uralban. Ezek kis, munkástelepülésekből fejlődtekki. Ezek között van Magnyitogorszk, Bereznyiki, Verescsagino, Krasznokamszk, Liszva, Csuszovoj, Krasznoturinszk, Azbaszt, Revda, Tavda, stb.

A Szovjetunió európai részének északi területén 1917. előtt mindössze 9 várost találunk. 1951-ben a legészakibb vidékeken is 21 város volt már. A szovjet uralom idején keletkeztek ezen a vidéken: Kirovszk, Kandalaksa, Narjan-Mar, Vorkuta, Molotovszk, Nyandoma, stb. Murmanszk a világ legnagyobb északi sarkkörön tul fekvő városa. 1916-ban itt csak néhány barak és ideiglenes kikötő volt. 192o-ban Murmanszkban 2487 lakos élt. 1926-ban számuk kb. 9ooo-re emelkedett és az 1939. évi népszámlálás szerint a városnak már 117.ooo lakosa volt, Murmanszk nagy ipari központtá fejlődött.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt a Donyec-medencében 6 város volt. 1951-ben pedig 6o. A Juzovka nevü kis település helyén fejlődött ki a Donyec-medence legnagyobb ipari központja, Sztalino, 462.4 ezer lakossal /1939/. A régi Kramatorszkaja nevü kis falucska a sztálini ötéves tervek idején a Donyec-medence egyik legnagyobb és legjobban rendezett ipari központjává, Kramatorszkká fejlődött. Gorlovka, Konsztantyinovka, Makeevka, Jenakievo, Druskovka és más községekhelyén a szovjet hatalom idején ugyancsak nagy városok fejlődtek ki.

Közép-Ázsiában és Kazahsztán egész területén 1917-ben 47 város volt. 1951-ben számuk meghaladta a 95-t. Ezen kivül282 városi tipusu település keletkezett. A legnagyobb ipari központok itt: Balhas, Karaganda, Temir-Tau, Lenyinegorszk, Nyebi-Dag, Angran, Csircsik, stb.

A Kaukázusontul a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig csupán 2o város létezett. 1951-ben a Gruz, az Azerbajdzsan és az Örmény Szövetséges Köztársaságok területén 8o várost és 127 városi tipusu települést találunk. A Kaukázusontul iparositása ujonnan átalakitotta az olyan városokat, mint Asztara, Kuszari, Kürdamir, Samhor az Azerbajdzsan Szocialista Szövetséges Köztársaságban, Tkvarcseli, Gurdzsani, Csiakura, Tkibali a Gruz Szövetséges Szocialista Köztársaságban, Alaverdi, Artik, Gorisz, Oktyemberjan, Sztyepenevan az Örmény Szocialista Szövetséges Köztársaságban.

Sok olyan város, amely kis falucskábólkeletkezett, vagy ujonnan jött létre, ma a nemzeti köztársaságok fővárosává és kerületi központjává /Sztalinabad, Frunze, Birobidzsan, Nukusz, Sztaliniri, stb./ fejlődött.

A Szovjetunió összes városai bizonyos mértékig ipari központokká váltak. Egyeseknek közülük, beleértve a munkástelepeket is, speciális ipari termelése van. Képviselve van itt a vas kohászat /Magnyitogorszk, Sztalino, Makajevka, Dnyepropetrovszk Rusztavi, Temir-Tau, Begovat/, a szines-fémkohászat /Balej, Aldan, Nednogorszk, Moncsegorszk, Balhas/, a széntermelés /Karaganda, Gorkuta, Angren, továbbá a Donyec-medence és a Kuznyec-medence városai/ és az olajipar /Isimbaj, Oha/. Egyes városok fakitermelő ipari központokká változtak /Krasznoviserszk, Igarka, Balahna/, vagy nagykémiai ipari központokká /Dzerzsinszk, Kamerovo, Kirovszk, Sztalinogorszk, Voszkreszenszk, Bereznyiki/ lettek.

Az uj, valamint a régebbi városok tulnyomó többsége komplex ipari centrummá fejlődött, ahol a legkülönbözőbb iparok vannak képviselve. Minden szovjet város egyuttal a szocialista kultura és az élenjáró szovjet tudomány központja. Minden szovjet városban megtaláljuk a szovjet kereskedelmet.

Sok szocialista város elnevezésében visszatükröződik a szocialista épités egész hősiessége, a szovjet népnek a nép nagy vezérei, V.I. Lenin és I.V.Sztálin, valamint a Bolsevik Párt kimagasló vezetői, a Nagy Honvédő Háboru hősei és az irók

és tudósok iránt érzett szeretete. Lenin nevét hét város, köztük Pétervár és Szimbirszk kapta /Leningrád, Uljanovszk/, Sztálin nevét 6 város viseli: Caricinból Sztalingrád, Gyusambeből Sztalinabad, Juzovkából Sztalino, Bobrikiből Sztalinogorszk, Novo-Kuznyeckből Sztalinszk, Chinvaliból Sztaliniri lett.

A sztálini természetátalakitó tervvel kapcsolatban a háboru után elkezdett nagy munkák, a mezővédő-erdősávok, a csatornaépités, továbbá a grandiózus vizierő-telepek és hatalmas öntöző és vizellátó rendszerek a Volgán, a Donon, a Dnyeperen, Közép-Ázsiában, a Kaukázusontul, Krimben és a Szovjetunió más területein széles perspektivát nyitottak a régi városok további átépitéséhez, uj szocialista városok épitéséhez, amelyek minden tekintetben rendezettek és arányosan vannak elhelyezve a Szovjetunió egész területén.

Architektura és tervezés. A világtörténelem folyamán a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után először vált a városfejlesztés tudatosan irányitott várésépitési tevékenység tárgyává, a szocialista tervgazdaság elválaszthatatlan részévé. A földmagántulajdon, valamint a jövedelmet nyujtó háztulajdon megszüntetése lehetővé tette, hogy az egész városi területet tervszerüen épitsék be a város egész lakosságának, gazdasági és kulturális fejlődésének érdekében. A szocialista terv szerint való városépités széles lehetőségeket nyitott a városrendezés állandó fejlődése előtt és lehetővé tette egész architekturális együttesek létrehozását.

A városok szocialista átépitése uj, magasabb fokra emelte a klasszikus orosz városépités legszebb tradicióit és teremtően átdolgozta ezeket a hagyományokat a teljesen uj társadalmi-gazdasági és ideológiai alapon. Már a polgárháboru befejezése után következő első években megindult az uj lakónegyedek épitése, ami megváltoztatta a nagy városok munkás-külvárosainak képét /Uszacsovka, Dubrovka, Langauerovka - Moszkvában, a Sztrájkok utcája - Leningradban, Armenyikend - Bakuban stb./. A Központi Bizottság 1931. juniusi plénumának határozata alapján adta ki a kormány 1933. junius 27-én a "Szovjetunió városainak és más lakott helyeinek szocialista átépitésére és rendezésére vonatkozó tervek elkészitése és megerősitése" c. rendeletet, ami után széles körben indult meg a munka a várostervezés terén. Hatalmas jelentősége volt a városoképitése és átépitése szempontjából a Szovjetunióban Moszkva általános

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

sztálini szocialista tervének, amely korszakot alkot a világ városépitésének történetében. Egy régi, évszázadok folyamán ösztönösen kialakult városnak átépitési terve először vált reális programmá. A sztálini terv sikeres végrehajtása igen rövid idő alatt átalakitotta Moszkvát. A régi, történetileg kialakult gyürüs és sugaras rendszer megtartása mellett a moszkvai utcákat teljesen átépitették, a régi utcák kiszélesitésével és uj utcák létrehozásával. A Moszkva folyónak a Volgával való összekötése, a Moszkva és Jauza folyó gránittal kövekett rakpartjainak kiépitése, valamint a nagy városi hidak felépitése gyökerében változtatta meg a folyók szerepét avárosban. Igen nagy szerepe volt a lakónegyedek és főutak fásitásának, a régi parkok átépitésének és uj parkok, bulvárok, terek és kertek létesitésének. Moszkva szocialista átépitésének legfontosabb része a nagymértékü lakásépités volt, amely radikálisan megujitotta a régi lakásalapot és egész, közmüvekkel ellátott, sokemeletes házkomplexumokat hozott létre,néha egész utcákat és negyedeket alkotott, Gorkij utca, a Bolsaja Kaluzsszkaja, Mozsajszkoe, Jaroszlavszkoje, Horosevszkoje, sugárut, Peszcsanaja utca, stb. A momumentális középületek uj külsőt adtak a tereknek, sugárutaknak és a főváros kerületeinek. Moszkva architekturájának és közmüveinek elválaszthatatlan része lett a moszkvai földalatti vasut, amelyben a modern technika élenjáró vivmányai egyesültek az épitészeti és müvészeti tökéllyel.

A Moszkva általános átépitéséről szóló rendeletben a következőket találjuk: "A város átépitésének tervezési munkájában el kell érni a terek, a főutvonalak, a rakpartok és a parkok egységes épitészeti kiképzését, a lakóházak és középületek átépitésénél fel kell használni a klasszikus és az ujépitészet legszebb alkotásait és az épitéstechnikai összes eredményeit". Ebben az irányban fejlődik az épitész-tervezőmunka mind a fővárosban, mind pedig a szovjet köztársaságok fővárosaiban. Leningrádban a régi külvárosok /Ohti, Scsemilovszki, Aftova, a moszkvai országutmente/ helyén uj lakónegyedek nőttek ki, amelyek befejezett épitészeti együtteseket alkotnak. Teljesen átépitették Harkovot, Minszket,Rosztovot, Szverdlovszkot, Gorkijt, Novoszibirszket, Cseljabinszket, Sztálingrádot, stb. A régi, rendszerint fából készült épületeket közmüvekkel ellátott, sokemeletes középületek váltják fel. Ujtipusu középületeket, kulturpalotákat, tanácsházakat, munkásklubbokat, iskolákat

épitenek. Monumentális téregyütteseket létesitenek, parkokat, kerteket terveznek. A városokban széles, aszfaltozott utcákat készitenek és tökéletes technikai felszereléssel látják el azokat.

Külön helyet foglal el az átépitési munkában a kaukázuson tuli és középázsiai szovjetköztársaságok városainak átépitése. A régi cári Oroszország határvidékeinek elmaradt városkulturáját felszámolták, s az itteni városokat jól rendezett, szép, szocialista városokká alakitották. E köztársaságok fővárosaiban és nagyobb központjaiban továbbfejlesztik a nemzeti épitészet progressziv hagyományait mind az uj lakóházak, mind pedig a nagy középületek épitése, terén /a Gruz Szocialista Szovjetköztársaság kormányépülete, valamint a tbiliszi Marx-Engels-Lenin Intézet; az Azerbajdzsani Szovjet Szocialista Köztársaság kormányépülete, a bakui muzeum és a Nizami tér; az Örmény Szocialista Szovjetköztársaság kormányépülete, a jereváni Opera és balettszinház; a taskenti üzbeg opera és balettszinház,stb./. Jerevánnak, a kis vidéki városnak Szovjet-Örményország egységes épitészeti együttessé alkotó fővárosává való alakitása, továbbá Düsambe hegyi falunak Sztalinabaddá, a Szovjet-Tadzsikisztán fővárosává való alakitása a szovjet városépitészet legjelentősebb eredményei közé tartozik.A városok szocialista átépitése nagy fellendülést kapott a Nagy Honvédő Háboru győzelmes befejezése után. A 15,ellenség által elpusztitott régi orosz város helyreállitására vonatkozó kormányrendelet, valamint az SzK/b/P. Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának Moszkva további átépitési tervéről szóló rendelete, valamint a szövetségi köztársaságok fővárosainak és egy sor más városnak általános átépitési tervei, az élenjáró ipari technika módszereinek bevezetése a városépitésbe, egész városnegyedek komplex épitése - mindez a szovjet városépitésnek uj, magasabb fokra való lépését jelenti.

Nagy haladás mutatkozik a különféle rendeltetésü városi házak uj tipusainak kidolgozása, valamint az épitési technika és az épitőmunkák gépesitése terén is. Az épitészeti ujitásoknak egyik legjelentősebb példája az I.V.Sztálin kezdeményezésére Moszkvában épitett nagyszerü magas épületek, amelyek nagy szerepet játszanak a város architekturális képének és szilluettjének kialakitásában és alapját alkotják uj épitészeti együttesek épitésének.

Városi gazdálkodás és közmüvek. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt az orosz városi gazdálkodás rendkivül elmaradt volt. A szovjethatalom éveiben a városgazdálkodást a dolgozók szolgálatába állitották és az hatalmas lépést tett előre: erősen megnőtt a községi vállalatok száma, uj városi közlekedési fajták jelentek meg /Metro, trolibusz, autobusz, taxi/. Az ország ipara széles lehetőségeket nyitott a községi üzemek felszerelésére, amelyek teljesitőképessége 1917-től 1941-ig 6-7-szeresére emelkedett.

A Nagy Honvédő Háboru idején a városok gazdasági élete nagy károkat szenvedett. Az 1946-5o. évi helyreállitási és népgazdaságfejlesztési ötéves terv előirta a német megszállás alatt volt városok vizvezetékeinek, csatornáinak, közlekedésének, villanytelepeinek és fürdőinek helyreállitását, valamint a szóbanforgó községi vállalatok tevékenységének kiterjesztését uj épitkezések segitségével. 1951-ben a városiközszolgáltatások felülmulták az 1941. évi állapotot. Ugyanakkor széleskörü munkálatokat folytattak a városok fásitása, telefonnal és gázzal való ellátása terén. Hatalmas épitmény a Szaratov-Moszkva gázvezeték, amelyet 1947-ben helyeztek müködésbe, továbbá a Kohtla-Jarve-Leningrád és Dasava-Kiev gázvezeték, amelyek lehetővé teszik a lakások tömeges gázzal való ellátását.

A Szovjetunió városainak lakóterülete a Nagy Honvédő Háboru kezdetén 254 millió m2-re rugott. A háboru ebben hatalmas pusztitást okozott. Részben vagy teljesen kb. 7o millió m2 lakterület ment tönkre. Az ötéves helyreállitási és népgazdaságfejlesztési terv előirta az elpusztult lakóterületek helyreállitását a városokban és munkástelepüléseken, s oly mértékü további lakóházépitkezést irt elő, amely jelentősen megjavitotta a dolgozók lakásviszonyait. E célból 84.4 millió m2 lakófelületet kellett épiteni. A tervet tulteljesitették és az 1946-5o. évi ötéves terv folyamán több, mint 1oo.ooo.ooo m2 lakófelületet épitettek.

A Szovjetunió városainak igazgatása. A szovjet jog szerint városnak számit minden, legalább 1.ooo lakossal rendelkező település, amennyiben a mezőgazdasággal foglalkozók száma nem haladja meg benne a 25 %-ot. A falusi településeknek, munkástelepeknek, s üdülőhelyeknek vá-

rosokká való alakitásáról szóló rendeletek kiadási joga a Szövetséges Köztársaságok Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének jogkörébe tartozik. A szövetségi és autonom köztársaságok közigazgatási-területi rendszerében a városok külön autonom egységeket alkotnak. Az államhatalom szervei a városokban a város egész lakossága által demokratikus alapon választott városi szovjetek, s amennyiben a város kerületekre oszlik, akkor a kerületi szovjetek. Az államigazgatás szervei a városi tanács végrehajtóbizottságai és a végrehajtó bizottságok osztályai.

Közigazgatási jelentőségüket tekintve a Szovjetunió városai 1951. május elsején a következő kategóriákba tartoztak:

Szövetséges Köztársaságok	Szövetséges köztársasági hatáskörben	Autonom köztársasági hatáskörben	Határvidéki és területi hatáskörben	Kerületi hatáskörben	Összesen	Városi tipusu települések
OSzFSzK	14	34	274	442	762	1229
Ukrán SzSzK	1	-	74	186	261	478
Belorusz SzSzK ..	1	-	17	48	65	113
Azerbajdzsan SzSzK	3	1	1	32	37	82
Grusz SzSzK	6	3	1	22	32	29
Örmény SzSzK	2	-	-	9	11	16
Türkmén SzSzK	1	-	8	3	12	57
Üzbek SzSzK	1	1	25	-	27	45
Tadzsik SzSzK	1	-	7	-	8	31
Kazah SzSzK	1	-	2o	15	36	126
Kirgiz SzSZK	2	-	9	1	12	23
Litván SzSzK	1	-	4	65	7o	8
Lett SzSzK	5	-	-	53	58	2o
Észt SzSzK	5	-	-	28	33	26
Moldován SzSzK ...	7	-	-	7	14	14
Karelo-Finn SzSzK	2	-	-	1o	12	23
Összesen:	53	39	438	921	1451	232o

VII. A népi demokráciák városainak szocialista átalakitása

A szocializmus épitésének utjára lépett népi demokráciákban gyors tempóban halad a régi városoktársadalmi-gazdasági és kulturális-politikai átszervezése és az uj, szocialista városoképitése. A Szovjetunió kiváló eredményei a szocialista városok épitése, valamint a város és a falu közötti ellentét felszámolása terén például szolgált a népi demokráciák számára. A népi demokráciák városai nemrégiben még a munkásosztály elnyomásának, a

parasztság kizsákmányolásának központjai voltak, ezekben lakott a parazita burzsoázia, a hivatalnokseregy, a reakciós katonatisztek és a főpapság. A népi demokratikus rendszerben a városok gyorsan megváltoztatva társadalmi-gazdasági arculatukat, maguk után vonják a falvakat a szocialista átalakulás utján.

A multban a népi demokráciák ipara, elsősorban az élelmiszer- és könnyüipar, rendkivül kis számu városban, a nagy közigazgatási-kereskedelmi központokban összpontosult. Igy pl. Nagybudapesten találjuk Magyarország egész iparának kétharmadát, Bukarestben a román ipar 2o %-át. A népi demokráciák iparositásával kapcsolatban arányosabban osztják el az országban az ipart, megváltozik a régi városok képe. Amellett, hogy a városokban fejlődnek a könnyüipar ágai is, Varsó, Budapest, Bukarest és sok más város gépgyártási központtá alakult. Uj ipari városok épülnek a régi mezőgazdasági vidéken: Bulgáriában Dimitrovgárd, Lengyelországban Nova-Huta, Krakkóközelében, Magyarországon Sztálinváros stb. A népi demokráciák a Szovjetunió segitségével gyorsan helyreállitják a hitleristák által a második világháboru folyamán tönkretett városokat, mégpedig olyan mértékben és olyan tempóban, ami lehetetlen a továbbra is imperialista uralom alatt maradt országokban. Sikeresen állitják helyre, illetőleg épitik ujjá a teljesen rombadöntött Varsót, Varsóban 1951. óta épitik a földalatti vasutat. Rendkivül rövid idő alatt ujjáépitették Budapestet is, ahol 1949. elején a lakófelületet már nagyobb volt, mint 1941-ben; itt ugyancsak földalatti vasutat épitenek. Megváltozik a városok külső képe is. Megváltozik az évszázados ellentét a jól rendezett központi részek, amelynek palotáiban a nagyburzsoázia és a főhivatalnokok laktak és a külterlek között, aholnyomorusági kunyhóbanlaktak a munkások, közmüvek és közszolgáltatások nélkül. Budapesten, Bukarestben, Szófiában és Prágában és más városokban a népi demokrácia kormányai a munkásokat tömegesen áttelepitették a nyomortanyákról a központban fekvő házakba. Nagymértékü lakóház és középület épités történt és a közmüveket is bevezették a volt külterlekre, ahol a gyárak és üzemek terültek el. A régebben burzsoá tulajdonban lévő palotákban muzeumokat, üdülőket és szanatóriumokat rendeztek be. Megváltozik a városok képe a nemrégen még elmaradt Mongol Népköztársaságban is. Ulan-Bator főváros, mely KözépóÁzsia puszta-

ságain terül el, nem régen még a kereskedő és usszoratőkének, valamint a papságnak központja volt. Ma UlanéBator jól rendezett egyetemi város, szinházakkal, kulturházakkal, iskolákkal, nagy épületekkel, széles terekkel.

Azzal, hogy a városokat uj nevekkel látják el /Sztálin Romániában, Albániában, Sztálin és Dimitrovgrád Bulgáriában, Gottwaldovo Csehországban stb./ a népi demokráciák dolgozók mély szeretetüket és hálájukat fejezik ki vezéreiknek, akik őket a békeharcban, a demokráciáért és szocializmusért vivott harcban vezetik.

Forditotta: Perényi József.

S Z E M L E

Uj könyvek.

/1953.április-junius.- Az x-el jelölt müvek a Városépitési Tanszék könyvtárában találhatók./

I. Településtudomány és segédtudományai köréből.

-: Climatological Atlas of the British Isles. Air Ministry Meteorological Office. H.M.S.O.1952. /A Brit Szigetek klimatologiai atlasza/.

Tervezés szempontjából az atlasz hibája, hogy méreteinél fogva a tájnál kisebb területekre adatai nem használhatók.

x Gamburg P.Ju.: Ucset tepla vnoszimovo szolnecsnoj radiaciej. /Napsugárzás hőjének kimutatása./ Moszkva, 1951.98.p.

Greenshields B.D.and Weida F.M.: Statistics with Applications to Highway Traffic Analyses. The Eno Foundation for Highway Traffic Control, Connecticut, 1952. /Statisztika a közuti forgalom elemzésére való alkalmazással./

A közlekedés tervezéséhez szükséges forgalmi adatokat statisztikai módszerrel lehet legjobban megállapitani. A könyv öt fejezetből áll: a statisztika mibenléte és használhatósága, az adatok összesitése, az átlagos eloszlás és matematikai sémái, a mintavétel elmélete, a statisztikai módszerek alkalmazásai.

xVeszelovszkij B.B.: A városgazdálkodás gazdaságtana és szervezete. Budapest,1953.372.o.

II. Építészet, müvészet, építészettörténet.

x--: Arhitektura i konsztrukcii vüszotnüh zdanij Moszkvü. /A moszkvai magasépületek építészete és szerkezete/ Moszkva, 1952.24. .

x Capenko M.P.: O realiszticseszkih osznovah szovetszkoj arhitekturü. /A szovjet építészet realisztikus alapjairól./ Moszkva, 1952.392.p.

x Frenkel' P.M.: Proektirovanije promüslennüh predprijatij. /Ipari üzemek tervezése./ Moszkva, 1952.198.p.

Hamlin, Talbot: Forms and Functions of Twenteeth Century Architecture. 4 vols. New York, Columbia University Press: London, Cumberlege.
/A huszadik századi épitészet formái és funkciói./

Az első kötet az "épület elemeivel" foglalkozik, a második a "kompozició elvéről " szól /az épitészeti esztétikáról szóló bevezetéssel/, a harmadik és negyedik kötet épülettipusokat ir le. A szerzők inkább az amerikai viszonyokat tartották szem előtt. A köteteket 2600 illusztrációval látták el.

x Kardos György: Magyar klasszicista épitészet. Budapest,1953.89.p.

Koren'kov V.E.: Tipizacija masszovovo zsiliscsnovo sztroitel' sztva. /Tömeges lakásépitések tipizálása/.Moszkva-Leningrád 1952.

x Major Máté: Épitészet és társadalom. Budapest,1953.72.p.

x Michailow B.P.: Architektur /Grosse Sowjet Enziklopädie/. Berlin, 1952.91.p.

x Sassz Ju.: Arhitektura zsilovo doma. /lakóházépités/. Moszkva 1951. 197.p.

III. Városépités és területrendezés.

-: Die städtischen Verkehrsmittel.
A St.Gallen-i Kereskedelmi Főiskola közlekedéspolitikai és idegenforgalmi szemináriumának kiadványsorozata. 12.sz. Zürich-St.Gallen, 1953.136.p.

A városok belső forgalmának egyre sulyosdobó problémáit közlekedéstechnikai, gazdasági és városépitési szempontból tárgyalják a kiadvány egyes fejezetei: "A közlekedés és városépités kölcsönhatásai", "Városi közlekedési eszközök technikája és alkalmazása", "A közuti közlekedési eszközök fejlődése külföldön", "A városi közlekedési vállalatok tarifapolitikája és utasszolgálata", "A villamos, trolleybusz és autóbusz költségei".

Gilberd, Frederick: Town Design. Architecture Press. 1953. /Várostervezés/.

Az épületek, ipari épületek, terek, fák, kertek, stb. vizuális megjelenésének kérdéseit tárgyalja.

Gutkind E.A.: Our World from the Air.
A föld különböző részeiről készült 4oo légifénykép tárja fel a földfelszini változatos gazdagságát, a természet képét és az ember kezenyomát a primitiv létesitményektől a modern városokig. Földrajzi és városépitéstörténeti szempontból megirt szöveg tartozik minden képhez.

Keith, Jeremiah: A Full Life in The Country.
Sudbury és környékének rendezése. Mezőgazdasági vidék piaci központja ez a kisváros, s a tervező vizsgálatai közben meggyőződött arról, hogy mind a város, mind a környék fejlődése szempontjából elengedhetetlenül szükséges egy bizonyos mérvü terjeszkedés a lakosság és az ipar fokozatos növelése utján.

Maurizio, Julius: Les colonies d'habitation en Suisse. Erlenbach-Zürich, 1952.
A könyv az 194o/5o közti időben Svájcban létesitett lakókörzeteket ismerteti, s részletesen kitér a problematika minden kérdésére; gazdaságosság, müemlék, épitészeti hagyományok, stb. szempontjára. Igen gazdag illusztrációs anyaggal sok képet ad az egyes épületek részletei ben is.

Lock, Max: Bedford by the River.1952.
Bedford rendezési terve a helyes dolgok megtartásának és a hibák kiküszöbölésének elvén alapszik. Összhangban van a területen történő korábbi tervezésekkel és a regionális tervvel.

-: Land Development in the Metropolitan Area for Toronto. Toronto, 1952.65.p.
A kanadai Toronto lakó-, kereskedelmi- és ipari épitkezéseiről közöl bő anyagot.

Schultze, J.H.: Stadtforschung und Stadtplanung. Akademie für Raumforschung und Landesplannung, 23. Bd.Walter Dorn,Bremen
A tervek kialakitásának szellemi folyamatát tárgyalja, s annak 3 tipusát ismeri fel:
1./ Induktiv épitészet, amely a pillanat szükségleteiből indul ki anélkül, hogy a jövővel sokat törődne; 2./ Geometrikus tervezést; 3./ Konstruktiv tervezést, amit esztétikai és épitészeti szempontok, a városiélet rend-

szeres tanulmányozása alakitott ki. A könyvben sok anyag van a régi kinai és indiai városokról, a Szovjetunióban, Mandzsuriában, Latin-Amerikában stb. folyó legujabb tervezési munkálatokról, amelyek más szakkönyvekben nem igen találhatók meg.

Sharp, Thomas, Gilberd, Frederick, and Holford, G.H.: Design in Town and Village. Ministry of Housing and Local Government. H.M.S.O.1953./Város és falu tervezése/.

Sharp az angol faluépitkezés problémái közül az egyszerüség és zártság követelményét hangsulyozza ki. Gilberd a szomszédsági egység koncepciójávalfoglalkozva kitér a lakóegységek /housing units/ kérdésére is. Holford professzor a városközpontok kialakitását vizsgálja, történeti visszapillanatással.

x---: Town and Country Planning Textbook. London, 1950.613.p.

x Stejngauz, E.O.: Voproszü energosznabzsenija v planirovke gorodov. /Az energiaellátás kérdései a várostervezésben/. Moszkva, 1952.399.p.

x Sztramentov, A.E., Merkulov, E.A.: Proektirovanie gorodszkih dorog. /Városi utak tervezése/. Moszkva, 1952.496.p.

x Voronina, V.L.: Narodnüje tradicii arhitekturü Uzbekiasztana /Üzbekisztán épitészetének nemzeti hagyományai/. Moszkva, 1951.166.p.

---: Voproszü vodosznabzsenija i kanalizacii. /A vizellátás és csatornázás kérdései./ Leningrád-Moszkva, 1950.60.p.

IV.Városépitéstörténet

x Beridze, V.: Tbiliszi, Moszkva, 1951.94.p.

Dutton, Ralph: London Homes.

London beépitett területének fejlődését mutatja be a restaurációtól /1660/ napjainkig.

x Gerő László: Magyar városképek. Budapest,1953.106.p.

x---: Moszkva, Moszkva, 1948.267.p.

Krónika

Településgazdasági szakbizottság ülése.

A szakbizottság két izben /április 22-én és junius 3-án/ tartott ülést, melyen a regionális tervezéssel kapcsolatos folyamatban lévő - Fürst János dr.Major Jenő dr.és Sós Aladár által, a Városépitési Tanszék településtudományi csoportja keretében készitett - munkát vitatta meg.

A bizottság részletes vita után a kiindulási pontokat és a fogalmi köröket tisztázó bevezető részt elfogadta és kiemelte azt a tényt, hogy a regionális tervezés komplex folyamat, tehát ugy a gazdasági, földrajzi, mint müszaki szakkáderek szoros együttmüködésére kell hogy támaszkodjék. - Hangsulyozta, hogy már ma le kell fektetni a regionális tervezés metodikájának elméleti alapelveit, függetlenül az országnak régiókra való felosztásától, mert erre a gyakorlati-müszaki tervezőknek a második ötéves terv megindulásával szükséger lesz.

-.-.-.-.-

FELSŐOKTATÁSI JEGYZETELLÁTÓ VÁLLALAT
F.v.: Török József

Városép.53.-14.748/Cs.